NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXX. évf. 1986 2. szám

TARTALOM

Tanulmányok

EGYED PÉTER: Jegy és jel 103
FARKAS ÁGNES: Hipotézis a költőileg megformált világkép szerkezetéről és funkciójáról 111
MURÁDIN LÁSZLÓ: Az *e/ö* hangviszony a mezőségi nyelvjárásban 121
CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Érkörtvélyes mai személynévrendszere 141

Kisebb közlemények

CS. GYÍMESI ÉVA: Tóth Árpád halk hajója 151
J. NAGY MÁRIA: A műelemzések metaforafogalmáról 155

Adattár

MÓZES HUBA: Irodalomtörténet — 1985 161
JANITSEK JENŐ: Kajántó helynevei 171
BURUS JÁNOS: Székelyvécke helynevei 175

Szemle

Mózes Huba, Forrása rég fakadt... *(Kozma Dezső)* 183
Kozma Dezső, Koltói ősz. Petőfi Júliája *(Gaal György)* 184
Arany János, Összes művei XV—XVI. *(Dánielisz Endre)* 185
Ion Coteanu, Stilistica funcţională a limbii române *(Murvai Olga)* 186
Péntek János és Szabó Attila, Ember és növényvilág *(Váczy Kálmán)* . . . 188
* * * Textul şi coerenţa. Semiotică şi poetică 2. *(P. Dombi Erzsébet)* 190
Magyar Fonetikai Füzetek — Hungarian Papers in Phonetics *(Bán Elek)* . . 191
Szilágyi Ferenc, A magyar mondat regénye *(Szabó Zoltán)* 194

Hírek

SZABÓ ZOLTÁN: Szigeti József 196

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIÁJÁNAK KIADÓJA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ
Anul XXX. 1986 Nr. 2

SUMAR

Studii

PÉTER EGYED: Însemn şi semn 103
ÁGNES FARKAS: Ipoteză despre structura şi rolul viziunii poetice asupra lumii 111
LÁSZLÓ MURÁDIN: Alternanţele fonetice *e/ő* şi *ő/e* în graiul maghiar din Cîmpia Transilvaniei 121
MAGDOLNA CSOMORTÁNI: Sistemul numelor de persoane din Curtuiuşeni (jud. Bihor) 141

Articole

ÉVA CS. GYÍMESI: Motivul „bărcii" în lirica lui Árpád Tóth 151
MÁRIA J. NAGY: Metafora în analiza literară 155

Materiale şi documente

HUBA MÓZES: Bibliografia istoriografiei literare — 1985 161
JENŐ JANITSEK: Toponime din Chinteni (jud. Cluj) 171
JÁNOS BURUS: Toponime din Veţca (jud. Mureş) 175

Recenzii

Mózes Huba, Forrása rég fakadt... *(Dezső Kozma)* 183
Kozma Dezső, Koltói ősz. Petőfi Júliája *(György Gaal)* 184
Arany János, Összes művei XV—XVI. *(Endre Dánielisz)* 185
Ion Coteanu, Stilistica funcţională a limbii române *(Olga Murvai)* 186
Péntek János és Szabó Attila, Ember és növényvilág *(Kálmán Váczy)* 188
* * * Textul şi coerenţa. Semiotică şi poetică 2. *(Erzsébet P. Dombi)* 190
Magyar Fonetikai Füzetek — Hungarian Papers in Phonetics *(Elek Bán)* . . 191
Szilágyi Ferenc, A magyar mondat regénye *(Zoltán Szabó)* 194

Cronică

ZOLTÁN SZABÓ: József Szigeti 196

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXX. évf. 1986. 2. szám

TANULMÁNYOK

JEGY ÉS JEL

Régi erdélyi filozófusok jelelméleti felfogásáról

Mai mindennapjaink embere — akárcsak elődei — jeltermelő, jelhasználó és jelértelmező lény, aki életének jelentős részét a legkülönfélébb szimbolikus műveletekkel tölti. Ezek közül a legalapvetőbb a tanulás, amelyet szemiotikai szempontból a különböző jelekhez társuló jelentések elsajátítása szervezett formájának is tekinthetünk, a legkülönfélébb célokat szolgáló jelentéselsajátításnak. A kultúra mint a társadalom kollektív tudatát megtestesítő s azt egy bizonyos csoporttudat „egyedi jeleivel"[1] társító jelentésrendszer szintén állandó jelhelyzetek sorozata. A mai mindennapok szerves tartozékai, a különböző kommunikációs rendszerekhez, művészeti ágakhoz tartozó „médiák" a jelek értelmezésének igen bonyolult feladatait jelenthetik a mindennapok embere számára. Az elmúlt századok jelértelmező alanyához képest a mai jelentősen különbözik, elsősorban a jelfelhasználásban, ugyanis életének a szimbolikus javak fogyasztása szerves része, szinte már feltétele. A szimbolikus rendszerek (jelszó, reklám, különböző típusú szövegek és képi rendszerek) termelésének és fogyasztásának társadalmi szervezése egyre magasabb fokú, s ennek következtében a szimbolikus folyamatok a mindennapi élet társadalmi-politikai megszervezésében egyre bonyolultabb és áttekinthetetlenebb szerepet játszanak, szemben például a döntően vallásos szimbolizmusokra alapuló középkori szemiózis tartalmában és terjedelmében lehetséges áttekintésével. Ez a szimbolisztika zárt, hierarchikus rendszer, amelyben a profán a szakrálisnak nemcsak függvénye, hanem annak része is. Függetlensége a mintától változó mértékű és elsősorban politikai kérdés.

Amint a mindennapi tudat szerves része a társadalmi szimbolizmusokra vonatkozó tudás, úgy az elméleti tudat sem nélkülözheti a különböző típusú reprezentációkra vonatkozó elképzeléseket, teóriát. A hetvenes évek elejétől megsokasodtak azok a kutatások, amelyek a mai szemiotikai vizsgálódások történelmi előzményeivel foglalkoznak, s ennek több oka van. Egyrészt az, hogy belső, tudományfilozófiai okokból a jelelméletnek saját fejlődése érdekében is tisztáznia kell önmaga kulturális és terminológiai előzményeit, a kutatás történeti irányait. Másrészt a diszciplína autonómiája érdekében sokszor a nyelvfilozófiákba, a logikákba rejtett implicit szemiotikai elképzeléseket kell kibontani, világossá, szabatossá tenni. Emiatt a szemünk előtt játszódik le az európai gondolkodástörténet teljes terjedelmű újrafeltárása és átértékelése a fenti szempontoknak megfelelően. „A jelentő és jelentett különbsége mélyen és implicite a metafizika története által átfogott nagy korszak egészéhez tartozik."[2] — írja erről egy francia jeltudós, Derrida. (De ez a munka nem csupán elméleti jellegű, részben erre a szemléleti alapra épül Jorge Luis Borges novellisztikája, de itt említhetjük Umberto Eco méltán híres regényét, *A rózsa nevet*.) Minálunk Benkő Samu hívta fel a figyelmet egyik rövid közleményében[3] a jeltudományi gondolkodás erdélyi előzményére, az ez irányú kutatás fontosságára.

Az alább következő elemzésben Apáczai Csere János és Pápai Páriz Ferenc néhány, a szimbolika és szemiotika tárgykörébe vágó megjegyzésével és írásával foglalkozunk. A vállalkozást több szempont is indokolja: elsősorban az, hogy a XVII. század e két sokoldalú gondolkodója a jelelmélet szempontjából is — ma is — értékes gondolatokat dolgozott ki. Másrészt a jelről való gondolkodás terminológiája rámutat a korabeli szemiotikai felfogás nem egy lényeges vonására, amellett, hogy a filozofálás általában vett belső szellemének a sajátos nyelvezetben

---

[1] Claude Abastado, *Culture et médias*. Le français dans le monde. Nov.—Déc. 1982. 6. 173.
[2] Jacques Derrida, *De la Grammatologie*. Ed. Minuit. Paris, 1967. 24.
[3] Benkő Samu, *A helyzettudat változásai*. Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1977. 392.

megmutatkozó törvényszerűségeinek átgondolására is késztet. Végezetül nem feledkezhetünk meg arról a döntő szerepről, amelyet e két gondolkodó műveivel és pedagógiai munkásságával a közgondolkodás alakításában játszott, nézeteik tehát a mindennapi tudat rendszerezett részére is rávilágítanak.

I.

Az Apáczainál feltalálható, jelelméleti szempontból legfontosabb hely a *Magyar Encyclopaedia* (1653) *Tizenegyedik részének* XXI. és XXII. paragrafusa, amelyben ezt írja: „16. Ez (ti. a signum sacrum) vagy csak csupa jegy, vagy ugyan pecsét is, emez csak mutat valamit, s e penig ugyan ki is adja, elpecsételvén azt, amit mutat. 17. Mivel pedig a jegyző testi és a jegyeztetett lelki dolog között való valamiben megegyezés teszi a sacramentomnak állató okát, a jegy néha magának a jegyzett dolognak mondatik, és meg viszontag, a jegyzett dolognak cselekedete a jegyének, a jegynek tulajdonsága a jegyzett dologénak, és viszontag. 18. Ez dolog penig függ az egymás közt való hasonlatosságtól, a rendelésnek igéjétől..."[4] A „csak csupa jegy" főleg az elvontság és általánosság mozzanatait hangsúlyozza, a C. S. Peirce-féle[5] tízosztályos jeltipológia szerint leginkább a szimbólum-osztályok valamelyikébe tartozik, annak függvényében, hogy milyen mértékben pecsét is, azaz mennyiben tartalmaz indexikus és ikonikus összetevőket. A „pecsét" leginkább ikonikus elemeket tartalmaz, minőségjel-értelme van. Itt kell felhívnunk a figyelmet arra a hierarchikus viszonyra, amely a signum sacrum egyfelől, illetve a „csupa jegy" valamint „pecsét" között másfelől fennáll, az értelmezés, illetve alárendelés viszonya ez, amelyet modellszerűen jelháromszög alakban láthatunk:

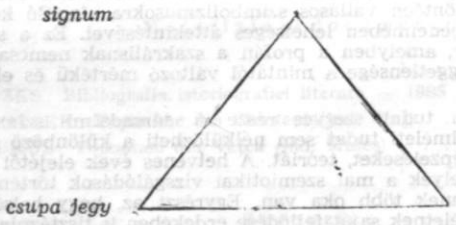

Az értelmező viszony leírására használhatóak az oppozíciós modellek: forma-szubsztancia, jelentő-jelentett stb., de a háromszög-modellek: jel-jelentő-értelmező stb. is. A 17. pontban Apáczai kifejti azt az aktív viszonyt, amely a „jegyző" és „jegyeztetett", a „testi" és „lelki" princípiumok között fennáll. Még mielőtt e passzus szemiotikai-ismeretelméleti értelmezésére rátérnénk, rövid kitérőt kell tennünk az általánosabb értelmezési kérdések irányába.

Amit ma középkori jelezési vagy szimbolizációs elméletnek tartunk, az egyrészt mindaz, ami már nem sorolható be Augustinus vagy a platonizáló szerzők nézetei közé. Másrészt a szó szűk értelmében középkori szimbolizációs elméletnek nevezzük azt a többnyire skolasztikus filozófusok és grammatikusok által kidolgozott, a XII. és XIII. században elterjedt elméleti rendszert, amely alapvonalaiban egységes feflogás körvonalait rajzolja ki, leglényegesebb tulajdonsága lévén a létezési módok és a jelölési módok összekapcsolása. Ezért összefoglaló kifejezéssel *modistáknak* nevezzük őket, legjelentősebb képviselőik: Dániai János, Márton, Simon és Boethius, Albertus Magnus, Erfurti Tamás, Courtrai Siger, Radulphus Brito. Az ő nézeteiket megelőzően Pierre Hélie, Robert Kilwardby, Szászországi Jordán, Roger Bacon dolgoztak ki modistának nevezhető nézeteket.[6] A lényeg az, hogy a dolgot

[4] Apáczai Csere János, *Magyar Encyclopaedia*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 459.
[5] Vö. Ch. S. Peirce, *A jelek felosztása. A jel tudománya*. Gondolat, Budapest, 1975. 36.

különbözőképpen felfoghatónak tekintették, annak megfelelően, hogy milyen tulajdonságai vannak. Amennyiben e tulajdonságok intelligibilisek, a létezési mód mellett *(modus essendi)*, a dolog rendelkezik egy felfoghatóság-móddal *(modus intelligendi)*. Végül pedig amennyiben a dolgok többnyire a hanggal jelölhetők, tulajdonságaik közé a jelölhetőségi mód *(modus significandi)* is tartozik. Az arisztotelészi metafizika értelmében mindezek a módok kettős természetűek: a felfoghatóság az anyag passzív tulajdonsága, de aktív jellemvonása az észnek. A jelölhetőség passzív tulajdonsága az anyagnak, de aktív tulajdonsága a jelölő észnek. (Napjainkban a szemioticitás fogalmával A. M. Pjatyigorszkij elevenítette fel ezt a gondolkodásmódot.) A kettősség végezetül logikailag szükségszerűen vezet egy kizárásos természetű, abszolút dogmatikai elvhez. Amint Dániai Márton megfogalmazza: „Semmi sem lehet önmaga jele." Végeredményben ez a szentencia teszi a középkori jelelmélet lényegét és az arisztotelianizmusból eredő legfőbb korlátját, s ezen lépnek túl ismeretelméletileg a zsenik századának, a XVII. századnak a filozófusai-logikusai, elsősorban René Descartes, John Locke és Gottfried Leibniz. A bizonyos józan ész, a *lumen naturale* alapján ugyanis felmerül a természetes kétely, hogy ugyan miért ne lehetne valami önmagának a jele? Erre a kérdésre a kielégítő választ a XIX. század logikusainál, Fregenél és Peirce-nél született meg, de a spekulatív választ megtaláljuk a protestáns szimbolizmus-elméletekben, s ennek alapján állítja Apáczai is, hogy „a jegy néha magának a jegyzett dolognak mondatik", a dogmatika sakramentum-felfogásában tehát meg kell látnunk a logikai formalizmus szempontjából helyes okoskodást. Ez a szimbolizmus-elmélet tehát nem középkori, bár korszerűsége nem a nagy kortársak ismeretelméleti-logikai elképzeléseinek korszerűségével azonos. Mégis, következményei ismét egy materialista-optimista ismeretelmélet felé mutatnak. Azért van ez így, mert az alapul szolgáló koncepció értelmében a sakramentumok: evilági szubsztancia és egyben szimbólum, a döntő mozzanat tehát szubsztanciális és szimbolikus természetük egysége. Apáczai jelfelfogása ezt tekinti modellnek: nála a jel tulajdonképpen soha nem független, nincs is jel, csak valaminek a jegye. A jegy messzemenően szubsztanciához kötött, a jegytan ennélfogva implicite a megismert szubsztancia tana is. Ő csak akkor beszél jelről, ha az értelmezetlen, ha nem ismeretes a hordozó szubsztancia természete, ha a jegy ennélfogva elvont-ismeretlen, misztikus: csoda-jel.

A tulajdonképpeni jel akkor tételeződik, ha a jegy jelentéstartalma önmaga, ebből nem származik szükségszerű ismeret. Ha viszont a jel jelentéstartalma ismert, „a pecsét" alakjában egy konkrét jellel van dolgunk. A jel jelentő és jelentett egysége, s tartalmazza ezt a kettősséget. A jel létrejöttében a jelölő és a jelölt hasonlósági mozzanatát tekinti döntőnek (paradigmája tehát az ikonikus típusú jel), és megjegyzi azt, hogy a jel természetének a kialakulásában hol a jelölt uralkodó tulajdonságai válnak a jel meghatározójává, hol pedig a jelölő lényeges vonásai teszik a jel természetét. Ez a sajátos dialektika — amely végig azt tartja szem előtt, hogy a jel eszmei és szubsztanciális mozzanat egysége, valamint érvényesíti is módszertanilag e kiindulópontot — csak a mai alkalmazott szemiotikákban felbukkanó gondolat. Az általános szemiotika a jelet elvontan tárgyalja, s emiatt elvész ez a sajátos anyagi mozzanat, a dialektikus súlypontváltozás. Egy példával szemléltetve: nyilvánvaló, hogy egy domborzati ábra kialakításában a jelölt (domborzat) tulajdonságai a mérvadóak. Viszont egy mesterséges relief kialakításában a jelölő tulajdonságai döntik el a tulajdonképpeni jel természetét. Apáczai a hasonlóságot súlypontszerűen fogja fel, amely hol a jelölőre, hol a jelöltre tolódik, s emiatt implicite fontos szerepet tulajdonít az aktív, gyakorlati mozzanatnak. Két megjegyzés kínálkozik itt: az egyik az, hogy ezen a szemléletileg és terminológiailag egységes (és érdekes) alapon létre lehetne hozni egy aktív-anyagelvű, szubsztanciális szemiotikát. A másik észrevétel a következmények felé mutat: az erdélyi filozófiai gondolkodás egyik főiránya épül erre a sajátos, a magyar nyelv spekulatív lehetőségeit jól kihasználó szubsztanciafelfogásra, amely sejteti egy árnyalt materializmus körvonalait.

A jegy fentebb kifejtett szubsztanciális felfogásának értelmében beszél Apáczai a teológiai jegyekről: az élet jegye — az élet fája, illetve a jó és gonosz tudásának fája — a halál jegye.[8] (Ezek a konkrétumok már átvezetnek arra a területre, ame-

[6] Irène Rosier, *La théorie médiévale des Modes de signifier*. Langages 16. évf. 65 (1982) 118.
[7] Uo.
[8] Apáczai i.m. 436.

lyet Roland Barthes *a jel három képzetének*[9] nevezett; elmondhatjuk, hogy döntően szimbolikus tudat az Apáczaié, de megvannak azok a rendszeres-formai képzetek is, amelyek a paradigmatikus tudat meglétét bizonyítják.)

Alkalmazott szemiotikája paradigmatikus elvre épül, van orvosi szimptomatológiája is. „Ha a nyavalyák alattomba valók, jegyek által ismértetnek meg"[10] — írja, majd eléggé elvi meggondolásokból kiindulva — fel is vázolja a közkeletű nyavalyák jegyeit. Jegytanát asztronómiája felépítésében is alkalmazza. Az Egyenesítő hasznai között említi: „Az állati kerület jegyeinek felhágásokat és leszállásokat, honnan a napok és éjszakák hosszúsága vagyon, megjelenteni."[11] Némiképpen furcsának tűnhetik nekünk ma, hogy nem égitestek, hanem jegyek mozgását említi, azonban a jegy már említett szubsztanciális felfogásának értelmében, hogy tudniillik jegyről beszélve mindig a jegyhez tartozó szubsztanciáról is beszél, e furcsaság csak látszólagos.

Ha teológiájában megalapozott jelfelfogása döntően a hasonlósági feltételekkel megadott ikonikus jelre vonatkozik, már gyanakodhatunk, hogy logikájában, ahol az összehasonlítás elvének szintén fel kell bukkannia, nyilván találkozunk szemiotikai meggondolásokkal. Úgy is van: a szemiotikai természetű argumentumok az összehasonlítás elvének — Apáczainál *egybevetés (comparatio)* — tárgyalásában valóban fel is bukkannak. Az egybevetésnek — írja — „két módjai vannak, mert néha alattomban lesz, és gyakorta valami rövid egy vagy több jegy által, néha nyilvábban, megválasztott részekben, melyeknek egyik feltételnek mondatik, mely többire a néző tekintetet foglalja bé, a másikja megadásnak neveztetik, mely nagy részént a nézett dolgot hozza be, jóllehet néha oly módja vagyon a magyarázatnak, hogy a megadásnak jele a tekintetnek tulajdoníttassék, a feltétele pedig a nézett dolognak."[12] Világos, hogy az egybevetés első módjának a néhány jegy alapján történő nem szabatos logikai összehasonlítást tekinti. A második módnál már felmerülnek bizonyos értelmezési nehézségek, ezek viszont éppen a szemiotikai kiindulópont alapján hidalhatók át: azt mondja ugyanis, hogy össze lehet hasonlítani a dolgokat (illetve jegyeiket) a logikai szubjektum megadott szempontja — feltétel — alapján. Ugyanakkor azonban az eljárást meg is lehet fordítani: a logikai szubjektum eszmei szempontjai is összehasonlíthatók, ha kiindulópontnak az állandónak vett dologi jegyeket (jeleket) tekintjük. Nem utolsósorban jelfelfogása teszi lehetővé, hogy Apáczai sikeresen küzd meg a logikai kérdések tárgyalásánál óhatatlanul felmerülő metalogikai, elsősorban a referencia-vonatkozásokból adódó problémákkal, ami nála az eszmei mozzanatok hierarchiájának formájában jelentkezik.

Az *Enciklopédia* jelkoncepcióját, jelelméleti vonatkozásait általában jellemezve azt mondhatjuk, hogy azok a kor gondolkodásstruktúrájába szervesen és előremutatóan illeszkedve, a célul kitűzött világszkéma-leírás és magyarázat megfelelő pontjain és pillanataiban sikeresen működnek. Apáczai ott alkalmaz szemiotikai meggondolásokat, ahol a kor elméleti paradigmájának megfelelően alkalmazni kell azokat. Megoldásai mélyek, szellemes és eredeti gondolkodóra vallanak, ezt szolgálja az alkalmazott terminológia képlékenysége és bősége. Ezt a mozzanatot nem árt tudománylogikai, fejlődéstörténeti szempontból is hangsúlyozni, hiszen a modern szemiotika művelője nem egyszer birkózhatik meg mindazokkal a tárgyat érintő problémákkal, amelyek diszciplínája szakterminológiájának formalizált voltából adódnak, ha visszatér korábbi szempontok és nyelvezetek, az azokban kifejeződő gondolkodásmód megoldásaihoz.

Említettük már, hogy az *Enciklopédia* szemiotikai gondolatainak logikai következményei is vannak. Apáczai ezeket — nyelvfilozófiai formában — híres székfoglaló beszédében, *A bölcsesség tanulásáról* című*ben (De studio sapientiae,* 1653) konkretizálta.

A fentebbiekben rámutattunk arra, hogy mennyire konkrét Apáczai jegy-felfogása, hogy milyen szorosan kapcsolódik a jegy a szubsztrátumául szolgáló szubsztanciához, mennyire függ attól — még akkor is, ha a szubsztancia maga is eszmei természetű. Ha mindezt *előfeltevés*nek tekintjük, szükségszerűen olyan felfogáshoz jutunk, amelyben a jegy nem önkényes, hanem tulajdonságai a tárgy tulajdonságai

[9] Roland Barthes, *A jel képzete. Válogatott írások.* Európa Könyvkiadó. (Budapest, 1972.) 187.
[10] Apáczai i.m. 259.
[11] Uo. 179.
[12] Uo. 106.

által motiváltak. Röviden szólva, Apáczai természetszerűen választja az európai nyelvfilozófiában kratyliánusnak elnevezett megoldást (s egyben csatlakozik is a nyelvről való gondolkodás egyik főirányához), a másik — mint ismeretes — lévén az arisztotelészi irány, amely a jelet (szót) konvencionálisnak, a megnevezett tárgy természetétől függetlennek tekinti. A *De studio sapientiae*ban idézi Platón *Kratülosz*ának nevezetes helyét, mégpedig nem nyelvfilozófiai credójának jellemzésére, hanem sokkal inkább az ebből származó szemiotikai-ismeretelméleti következmények hangsúlyozásáért. Ezt írja: „Az idézet útmutatása szerint a névadónak elsősorban is oly mélyen kell ismernie minden dolog természetét, hogy a megjelölésükre kiszemelt szónak hangjait is, szótagjait is természetüknek megfelelően tudja rájuk szabni. De Szókratész ezenkívül rámutat, és egyenes úton rávezet bennünket a dolgokban természetes módon gyökerező nevekre, vagyis azokra, amelyeket maga Ádám talált ki és alkalmazott a dolgokra."[13] Ne a túlzásra figyeljünk itt arra, hogy Apáczai nyilván a kratyliánus perspektíván belül is elfogadhatatlanul túllicitálja a motiváció határainak felfogásában célravezető álláspontot. Ne hökkenjünk meg azon, hogy Platóntól milyen rövid az út Ádámig! Ezek a túlzások abból fakadnak, hogy Apáczai minden névadás és tudás alapjának kizárólag a tárgy helyes ismeretét tekinti, ebben pedig mélységesen ragaszkodik a nagy elődök és kortársak, Bacon, Descartes és Locke nézeteihez, ami a fogalmak és használatuk messzemenő tárgyszerűségét, világosságát és szabatosságát illeti. Ezt a megismerési szükségszerűséget a racionális ismeretelmélet minden esetben hangsúlyozza: például Locke, aki maga ugyan a jel önkényes természetét vallja, leszögezi: „Az ember nem teheti szavait sem a dolgok olyan tulajdonságainak jeleivé, sem más emlékben levő olyan fogalmak jeleivé, amelyekről a saját elméjében semmi sincsen. Mindaddig, amíg nincs néhány saját ideálja, nem tételezheti fel, hogy azok egy másik ember elméjében levő fogalmaknak megfelelnek. Nem is használhat rájuk jeleket, mert ezek akkor a nem-tudni-minek jelei, vagyis igazában a semmi jelei volnának".[14] A kratyliánus vonal választása nem jelent szükségszerű elzárkózást sem a konvencionalitás kérdésétől egyfelől, sem a motiváció bizonyos mértéke elfogadásától másfelől. A kratyliánus felfogás általában a beszédaktusban realizálja a jelek konvencionalitását: Platón óta Plotinosz, Pszeudo-Dionüsziosz, Alexandriai Philón, Porphiriosz, Babiloni Diogenész, Türoszi Maximus valamint Alexandriai Ammonius,[15] a modern korban pedig Leibniz és Humboldt, részben Saussure és Cassirer igazolják e nyelvfilozófiai vonal hihetetlen termékenységét — hogy csak a legjelentősebbeket említsük.

Kérdés, hogy vajon miért nem tért ki Apáczai külön is a nyelvelméleti-jelelméleti kérdések tárgyalására, ha már utalásai ennyire rendszeresek és szervesek, ha látnivalóan tájékozott a *sumbola* és *sémeia* irodalmában? A magyarázat egyszerű: *A bölcsesség tanulásáról*-ban elhatárolja a legszükségesebb tudnivalók két fajtáját: „Minthogy pedig ilyen tudnivaló kétféle van: maga a nyelv és a nyelv által megjelölt dolgok, nem ok nélkül mondják a bölcsességről, hogy az egyrészt magukkal a dolgokkal foglalkozik, másrészt a nyelvvel, amelynek segítségével a megértett dolgokat másokkal közöljük." Égető gyakorlati szükség és speciálisan erdélyi feladat volt, hogy a nyelv által megjelölt dolgok tanulmányozásával kell kezdeni, tehát tudománnyal, emellé pedig nyelveket kell tanulni — „kirekesztőlegesen". Az erdélyi filozófus iskolát teremtő vaskos és értelmes materializmusának szomorú sugallata, hogy a nyelvfilozófia és a további jegytani spekuláció maradhat a boldog utókorra.

II.

A mélyebb gondolkodó, akinél a jelelméletet illető elvont kérdésekkel is találkozunk, Apáczai. Pápai Páriz Ferenc viszont — mint egyébként mindenben — a jelhasználattal kapcsolatos problémák vizsgálatában bővebb, extenzívebb. Írásaiban

---

[13] Apáczai Csere János, *A bölcsesség tanulásáról*. Magyar logikácska. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 44 kk.

[14] John Locke, *Értekezés az emberi értelemről*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1979, II. 12.

[15] Jean Pépin, *Linguistique et théologie dans la tradition platonicienne*. Langages 16. évf. 65 (1982) 91 kk.

főleg az alkalmazásban, az empirikus jelkutatásban fedezhetünk fel ma is számon tartott és főleg az etnoszemiotikai vizsgálódásokban hasznosítható értékeket.

*Címertan*ának (1695) bevezetőjében maga fogalmazza meg, hogy a névadással és címertani kérdésekkel kapcsolatos eljárások és szokások összegyűjtésére és rendszerezésére törekszik. A jelzett munka nevekről szóló részében főként a nemesi és a dinasztikus névadás és névhasználat kérdéseit elemzi, de kitér a népi névadás bizonyos jelenségeire és jellemző vonásaira is. Megállapítja például, hogy „A kitett fattyúgyermekek, akiknek szüleit a hatóság nem tudja kideríteni, leginkább a helységről, vagy más körülményről szokták a vezetéknevüket nyerni. A közemberek többnyire édes hazájuk nevéről nevezik el családjukat."[16] Ez utóbbi mondat kiegészítésre szorul: a közemberek inkább csak idegenben nevezik el magukat és családjukat „édes hazájuk nevéről", s akkor is általában az idegen az elnevező. De ha szűkebb értelmét vesszük az „édes hazának", ti. a szülőföld, szülőhely értelemben használjuk, akkor is szükséges ez a pontosítás.

A modern etnolingvisztika valamint kulturális antropológia nagy jelentőséget tulajdonít a név és viselője közötti kapcsolatok természetének; ugyanis ez gyakran a kulturális-vallási hiedelemrendszer összefüggéseire világít rá. A név és viselője között nagyon sokféle kapcsolat létezhetik, s a névtudomány elég sok tipológiát ki is dolgozott a kutatásmetodológia számára. A személynév és viselője között a viszony motivált-mágikus, ez különösen az archaikus társadalmakban igen erős, hiszen a személynév gyakran a törzsjelet tartalmazza, vagy a személyes élet egy kulcsfontosságú mozzanatára utal (nem egy indiántörzsnél esik egybe a férfivá avatás rítusa a névadási szertartással). A mai európai ember is féltékenyen ügyel nevének helyes írásmódjára, erőteljesen tiltakozik minden változtatás ellen, amely nevén át őt, valamint a névben letéteményezett családi ősiséget sérti. A névvédelem szélsőséges eseteként ismert az a törzsi szokás, amely bevezeti a titkos név intézményét. Ennek megfelelően az ismert és használatban levő név mellett a törzs tagjai megnevezésekkel is rendelkeznek, így próbálnak védekezni tulajdonképpeni nevük megrontása, elvarázslása ellen.

Pápai is felfigyel a név és viselője közötti kapcsolat motivált voltára, „szorosságára", példákkal világítva meg néhány ezzel kapcsolatos korabeli szokást. Elsősorban a nevek kihalásának és a címerek — mint jelképek — megsemmisítésének kérdése érdekli, az erre vonatkozó nemesi szokást idézi: „A nevek pedig amiképpen adhatók, ugyanúgy különféleképpen meg is változtathatók, sőt ki is halhatnak. A nemesi család utolsó sarja nevét magával viszi a sírba. Ezt egy, a sír mellett álló herold vagy nemes hangos szóval szokta hírül adni, s a nemesi címereket összetörve, bedobja a sírba."[17]

A jeles gondolkodó nem véletlenül foglalkozik címertani kérdésekkel: a laikus társadalmi szimbolizmusoknak ez az a területe, amely koncentráltan tartalmazza a paleo- és piktográfia, egy történetileg rögzült geometriai síkfelosztás, asztronómia és színszimbolika elemeit, szigorú összefüggésben a társadalmilag elfoglalt ranggal és helyzettel, a heraldikai kánonoknak megfelelően. A középkori címerhasználat átfogja a társadalmi élet minden területét, a harci jelvényektől a mesterségjegyekig számtalan válfaja ismeretes, de legfontosabb társadalmi funkciója mégis a tulajdon és a család jelölése volt, hiszen minden társadalmi osztály és réteg egyformán használta őket. Természetes, hogy már igen korán kísérletek születtek a szimbolikus eljárások egységes elveinek a megállapítására. Emanuele Tesauro 1654-ben például amellett kardoskodott, hogy az emberi figurákkal szemben az igazi címerművészetet az egységes színszimbolikára kell alapozni. (Nála például a zöld szín a Vénuszt és a szerencsét egyaránt jelenti.) 1688-ban Nürnbergben megjelent — korában igen elterjedt, manapság is sokat használt *Ars heraldica*-jában Böckler minden színkombinációnak pontos jelentéstartalmat feleltet meg (így például nála a zöld adott összefüggésekben jelenthet szabadságot, szépséget, boldogságot, egészséget, reményt valamint jóságot. Konkrétan: zöld arannyal: szórakozás; zöld a pirossal: nyakasság, csökönyösség, konokság; zöld és kék: állhatatos barátság stb.)[18]

---

[16] Pápai Páriz Ferenc: *Címértan. Békességet magamnak, másoknak.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977, 303.

[17] Uo.

[18] I. Schwarz-Winklhoffer—H. Biedermann, *Das Buch der Zeichen und Symbole.* Droemer Knaur, Graz, 1972, 184.

Ezek az egységesítő és általánosító törekvések azonban szükségszerűen futnak zátonyra a címerek konkrétsága, névhezkötöttsége miatt. Ebben azt az általános szemiotikai törvényszerűséget fedezhetjük fel, mely szerint a címer sokkal több ikonikus jelentést tartalmaz, méghozzá eltérő tartalmúakat, hogysem azokat egységes törvény-értelmű szimbólumjel alá lehetne foglalni. A címerszimbolika kutatása ma is számos nehézségbe ütközik, amelyeket — ha a címer jelentésére nincs korabeli magyarázat, okmány, rajzolói feljegyzés — a tudomány pusztán saját eszközeivel képtelen áthidalni.[19] A kutatók figyelmeztetnek arra, hogy a címerek szimbolikus jellege egyenes arányban differenciálódik viselőik (személyek, családok) egyre bővebben ábrázolt egyedi tulajdonságai szerint. Ehhez pedig nem egy esetben a heroldok egyéni fantáziája is hozzájárult.[20]

Pápai számára a funkció, a használat a fontos. Nem áll meg a tények empirikus rögzítésénél, hanem kiemeli, hogy a szimbólumhasználat, különösen a változtatás, a szimbolikus javak társadalmi újratermelésének rendszerébe illeszkedik. Benne intézményesítődnek olyan fontos, a gazdasági cserefolyamatok és az osztályviszonyok körébe vágó jelenségek, mint például az ajándékozás: „Jutalom és a legnagyobb kitüntetés, ha maguk a fejedelmek változtatják meg valaki nevét, de ez sokszor büntetés is, súlyosabb vétkek esetében. A nemrég lefejezett gróf Zrínyi Péter és Nádasdy gróf ártatlan gyermekei, (noha) atyáik tetteinek nem voltak részesei, nem viselhették azok nevét, hanem egyiknek a *de Gnaden*, vagyis *de Gratia*, a másiknak a *Lovel* úi nevet adták."[21] (Ezt a tényt Saint-Simon herceg is megemlíti emlékiratainban.) Pápai alaposan megérti, hogy a névhasználat mindig társadalmi tények függvénye, azok intézményes valóságát fejezi ki: a névhasználati szokások mögött mindig valamilyen tényszerű társadalmi meghatározottság áll.

E meghatározottságok elemzése már szociológiai jellegű feladat lenne, amely nem várható el Pápaitól. A kuriózumok szintién azonban találunk ilyen szándékot, irányulást: figyelemre méltó például az, amit Pápai egy Oroszországban honos névváltoztatási szokásról ír: „A kérvényezők Oroszországban az aláírásnál nevük kicsinyítőképzős alakiát használják. Johannes helyett *Johannulit* (Jánoska), Petrus helyett *Petrellust* (Péterke) írnak alá."[22] Ma már nehéz eldönteni, miért figyelt fel Pápai erre a szokásra, indokai között szerepelhetett az a meggondolás is, hogy a paternalisztikus fölsőbbség iránti messzemenő lojalitás jele az a bizonyos kicsinyítő képző: ennél jobban nem is lehet jellemezni a Hivatal és a meghallgatásért esedezők kölcsönviszonyát.

Névadási szokásokra vonatkozó észrevételei történetileg érvényesek, ma is létező eljárásokra utalnak: „Régente a szolgák csak uruk nevét viselték — írja —, így *Lucipor*, *Marcipor*, vagyis Lucius szolgája, Marcius szolgája. Később arról a népről és vidékről kapták nevüket, ahonnan származtak..." Leírása alapján úgy tűnik, hogy seregnyi névhasználati szokásunk ma is ugyanaz, mint ezelőtt háromszáz évvel: „A tisztségeket betöltő személyeket nem annyira nevükön, mint in-

---

[19] „A címerek iránt érdeklődőket és kutatókat egyaránt régóta foglalkoztató kérdés, mi a jelentésük a címerpajzsokon látható ábrázolásoknak. E kérdést általában igen nehéz, nemegyszer lehetetlen megválaszolni: régi címereink többsége pusztán pecsétek vagy egyéb olyan források alapján ismert, amelyek csak rajzot adnak, sőt még a címereket adományozó oklevelek is csak viszonylag ritkán térnek ki az egyes ábrázolások jelentésének a magyarázatára. Így nekünk, a XX. század emberének kellene kitalálnunk, mit gondolhatott a például félezer évvel ezelőtt élt címerverő (vagy esetleg a címer tervezője, rajzolója), amikor egy medvét, vadembert vagy egyéb címerképet kért, illetve rajzolt valamely címerbe. Még ha elmélyedünk is a címerfelvétel kora ideológiájának a tanulmányozásába, az eszmetörténeti, mentalitástörténeti kutatások pillanatnyilag távolról sincsnek még olyan eredmények birtokában, hogy a tudományosság igényével következtethessünk a legtöbb címerkép jelentésére.

Persze ez nem jelenti azt, hogy bizonyos esetekben ne lehetne kielégítő valószínűséggel, sőt olykor szinte a tudományosan igazolható valóság tudatában egyes megállapításokat tenni. Már a régebben élt heraldikusok is felfigyeltek a beszélő címerekre, amelyeknek a jelentése egyértelmű utalást tartalmaz a címertulajdonosra, őt *szimbolizálja*. Így könnyen érthető a Lorberer család 1434-ben nyert címerének babérfája (babér németül Lorbe/e/r); az 1518-as Armbrust-címer számszerűja (Armbrust=számszerű) vagy Kecskemét jelenlegi címerében a kecske. Esetenként a pajzs színe is elárulhatta a címertulajdonos nevét, így például a Grünfeld-címerben a zöld — németül grün', feld — mező. Hasonlóan egyszerű a magyarázat olyan esetekben is, amikor a címert adományozó oklevélbe beírták, mi mit jelent. Nagyon óvatosan kell eljárnunk azonban, ha az így leírt szimbólummagyarázatokra támaszkodva általánosítani akarunk. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a megadott értelmezés pusztán az adománylevélben leírt egyedi esetre vonatkozik, másra nem." (Bertényi Iván, *Kis magyar címertan*. Gondolat, Budapest, 1983. 52.) sk.

[20] Gert Oswald, *Lexikon der Heraldik*. VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1984. 13.

[21] Pápai i.m. 304.

[22] Uo.

kább méltóságuk és tisztségük címével szólítják. Ezt általában a kézműveseknél is megfigyelhetjük."[23]

Megnevezési szokásleírásai és címertani fejtegetései közös szimbolikai alapúak, ez pedig a társadalmi berendezkedés hierarchikus, rendi szemléletében gyökerezik. Hangsúlyozza, hogy bár az emberek egyenlőeknek születtek, a társadalmi főhatalom kialakulása és elidegenedése szükségszerű folyamat: „Ám a mindenség rendre törekszik, s az emberi dolgok végzetszerű szükségessége megkívánja, hogy egyesek méltóság tekintetében és parancsoló hatalomban másokat megelőzzenek."[24] Úgy véli, hogy a jelképek keletkezése része a hatalom kialakulásának, szerves része a társadalomtörténeti folyamatnak: „Ennek folytán az emberi találékonyság a méltóságoknak bizonyos jelképeit gondolta ki, hogy ezek jelentésükkel, mindenki közös megegyezésével, megkülönböztessék az állam társadalmi rendjeit és családjait."[25] Ezek a jelképek a tulajdonképpeni címerek.

Mai szemiotikai ismereteink fényében ez a definíció szabatosnak és helytállónak tekinthető. Spekulatív elemeket is tartalmaz, amelyeket korrigálni kell: a heraldikusok többnyire egybehangzóan vallják, hogy a nevezett jelképek (a későbbi címerek) eredetileg harci jelvények voltak, s csak a személyhez tapadás történetileg változó, de mindenképpen évszázados nagyságrendű folyamatában rögzültek családi-, majd tulajdonjelekként. A címerektől függetlenül kell elgondolni a méltóságjelek különböző tárgyi formáit, a jelvényeket. Vitathatatlanul fontos azonban a definíciónak az a szemléleti alapja, melynek értelmében a jelkének kialakulása a hatalom differenciálódásához, az állami funkciók fejlődéséhez kötött. A meghatározás ugyanakkor különválasztja a kialakulás, egyezményesülés, az intézményesülés mozzanatait. A közmegegyezés enyhe túlhangsúlyozása már a felvilágosodás eszmeáramlatának hatása. Fontos, hogy címertani fejtegetéseiben Pápai nem feledkezik meg a genetikus mozzanatokról, nem abszolutizálja a jelformát a társadalmi környezet rovására. Modern munkák szempontja a jel- és társadalmi komplexust egységesen, társadalmi szimbolizmusok megnevezés alatt tárgyalni.

A régi erdélyi filozófusoknak természetesen nem volt különálló szemiotikájuk, mint ahogy nyelvfilozófiájuk sem volt. Szemiotikai szemléletük azonban volt, néhol pedig értékes felismeréseik is. Ott használták a szimbolika és szemiotika szempontjait, ahol a korszerű tudományosság és gondolkodás megkívánta, többnyire úgy, ahogy megkívánta. Megoldásaik a régi magyar filozófia vaskos és értelmes materializmusának lehetőségeit tükrözik, a szerző enciklopédikus műveltségét és bölcsességét, valamint nyelvi leleményeit. Az erdélyi művelődés klasszikus százada a jegytudomány terén is felmutatta a maga ma is használható, szerény fényével is alkalmasan világító („bölcsek") kövecskéjét.

EGYED PÉTER

INSEMN ŞI SEMN

(Rezumat)

Studiul ne introduce în modul de a gîndi şi a descrie sistemele de semnificaţie, procesul semiozei de către Apáczai Csere János (1625—1659), respectiv Pápai Páriz Ferenc (1649—1716), reprezentanţi iluştri ai filozofiei şi enciclopedismului din Transilvania. Titlul studiului se referă la materialismul iminent al celor doi gînditori, care leagă procesele de semnificaţie (ca un complex) de totalitatea proceselor sociale. Apáczai a reuşit să elaboreze o noţiune modernă a semnului, apropiată de modelul triadic, iar prin utilizarea noţiunii a depăşit cadrele modalismului medieval, optînd pentru o variantă a teoriei cratyliene a limbajului, în cadrele logicii cartesiene. Pápai reprezintă punctul de vedere analitic, fiind interesat de componentele empirice ale proceselor de simbolizare. El notează unele obiceiuri ale vremii, de a da, a purta şi a schimba nume proprii, încercînd să desluşească legităţile coordonatoare în analize privind heraldica, fapt sintetic al simbolismelor sociale.

[23] Uo.
[24] I.m. 305.
[25] Uo.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXX. évf. 1986. 2. szám

HIPOTÉZIS A KÖLTŐILEG MEGFORMÁLT VILÁGKÉP SZERKEZETÉRŐL ÉS FUNKCIÓJÁRÓL

Annak érdekében, hogy a költő fikcióit a maga számára hozzáférhetővé tegye, a kritikusnak előbb a saját fikcióit kell megalkotnia.

Murray Krieger

1. A tanulmány célja a költőileg megformált világkép fogalmának behatárolása az eddigi kutatási eredmények fényében, s ebből kiindulva egy hipotézis kidolgozása a világkép szerkezetére, egy bizonyos műalkotás-modellben betöltött helyére és a befogadás folyamán játszott szerepére vonatkozóan.

A vizsgálat általános beállítottsága hermeneutikai, közelebbről pedig Jauss[1] és Gadamer[2] modelljét követi. Ezért egy olyan műalkotás-modellt alkalmaz, amelynek implicit premisszája az esztétikai befogadás elsőbbségének elismerése. Emiatt az elmélet magyarázó jellegű lesz, és maga is a befogadás sajátos eseténck minősül. Ez azzal a metaelméleti következménnyel jár, hogy a mű hatásmozzanatai állandó korrekciós alapot nyújtanak az elmélet számára, s emellett az elmélet könnyebben tárggyá teheti önmagát.

A dolgozat voltaképpen kísérletet tesz arra, hogy a poétikai vizsgálódást a hermeneutika nézőpontjának rendelje alá, a Cs. Gyímesi Éva[3] és Nagy Tamás[4] által is jelzett összefüggésekkel összhangban. Ezért végkövetkeztetései a meglevő poétikai koncepciók átrendezéséből és átértékeléséből származnak, és esetleges újdonságai is ennek tulajdoníthatók. A dolgozat tehát egy új, az immanens poétika művelői által vitatott nézőpont érvényesítésére tesz kísérletet.

1.1. A poétikai vonatkozást közelebbről a szemiotika és a generatív és logikai szemantika fogalmi kerete határozza meg. Ez a keret tulajdonképpen munkahipotézist szolgáltató analógia, és alkalmazásából nem következik, hogy az irodalmi műalkotást a csakis illymódon leírható jelenségek körébe utalná, vagy ezzel a műalkotás kimerítően jellemezhető lenne.

1.1.1. A szemiotikai keret ebben az esetben Peirce, Morris és Hjelmslev klaszszikusnak számító fogalomrendszerét jelenti. Ezért az angolszász szemiotikai hagyomány szerint a jel fogalmában a *jelölt* és a *jelölő* mellett helyet kap az *interpretáns*, a jelfolyamat személytelen vezérlő elve. A jelek peirce-i tipológiáját itt nem érintve, adottnak vesszük mégis a jelek hierarchiájának és a magasabbrendű jelek létmódjának tételét.[5]

A szemiotikai részrendszereket Morris[6] tipológiája szerint egy-egy viszonytípus határozza meg: a jelek egymás közötti formai viszonyaival a *szintaxis*, a jelölő — jelölt viszonnyal a *szemantika*, a jel — jelhasználó viszonyával a *pragmatika* foglalkozik.

Emellett felhasználjuk Hjelmslevnek[7] Saussure[8] koncepcióját tovább fejlesztő modelljét, amely az egyedi jelre és a jelrendszer egészére egyaránt alkalmazható, és tagoltsága ellenére inkább szem előtt tartja a globális viszonylatokat. A modellben a jelöltnek és a jelölőnek a *tartalom* és a *kifejezés* síkja felel meg, és mindkettőnek

---

[1] Hans Robert Jauss, *Experienta estetică şi hermeneutică literară*. Buc., 1983.
[2] Hans-Georg Gedamer, *Igazság és módszer*. Bp., 1984.
[3] Cs. Gyímesi Éva, *Teremtett világ*, Buk., 1983.
[4] Nagy Tamás, *Déry Tibor novelláinak világképe*. Kéziratos államvizsga-dolgozat. 1985.
[5] C. S. Peirce, *A jelek felosztása*. In: *A jel tudománya* (Szerk. Horányi Özséb—Szépe György.) Bp., 1975.
[6] C. W. Morris, *Foundations of the Teory of Signs*. Chicago, 1938.
[7] Louis Hjelmslev, *Preliminarii la o teorie a limbii*. Buc., 1967.
[8] Ferdinand de Saussure, *Bevezetés a nyelvtudományba*. Bp., 1966.

elkülöníthető a *formai* és a *szubsztanciális* vonatkozása. A két sík között létesül a jelviszony úgy, hogy Hjelmslev szerint a kifejezés formája izomorf a tartalom formájával. A forma viszonyrendszere sajátos tagolódást biztosít a szubsztanciának, és ezzel megismerését teszi lehetővé. Ezért a szemiotika tulajdonképpeni vizsgálati területe a formai vonatkozás, pontosabban a szubsztanciának a forma közvetítésével történő megismerése. A modellt tovább építve meghatározható a konnotatív és a metaszemiotika fogalma aszerint, hogy egy szemiotikának a kifejezés- vagy a tartalomsíkja alkot maga is szemiotikát.

Az egyes síkokon belül és a síkok között Hjelmslev ugyanazokat a viszonyokat tételezi: a kölcsönös feltételezettséget, az egyoldalú meghatározottságot és a közömbös egymás mellett-létet. Ehhez hozzátehetnők egymás (kölcsönös) kizárását.

1.1.2. A vizsgálat szemantikai vonatkozását az általános generatív szemlélet és a logikai szemantika határozza meg. A kettő nem kizárja, hanem kiegészíti egymást, hiszen a generatív elv segítségével a logikai szabályok működési módja válik érthetővé.

Az alapvető oppozíciót az *intenzió—extenzió* logikai fogalompár jelenti. Az intenzió (a fogalom tartalma) valamely osztályt elvont minőségjegyek együttesével határoz meg, míg az extenzió az ezzel a jeggyel rendelkező dolgok összessége. Kapcsolatukat az *explikáció* jellemzi, ha az intenziónak van elsőbbsége: az explikáció a fogalom tartalmát terjedelme segítségével ismerteti.[9] A generatív modell keretében[10] ez a *mélystruktúra* és a *felszíni struktúra* szembenállását jelenti, és valamennyire analóg a Hjelmslev-féle modell tartalom- és kifejezéssíkiával, azzal a különbséggel, hogy transzformációs szabályokat tételez a két szint között, a mélystruktúra és ezen belül a szemantikai összetevő elsőbbségéből kiindulva. A struktúrák és jelentésük felismerését és értelmezését a *kompetencia* ideális képessége biztosítja. A *performancia* ezzel szemben az egyedi és esetleges aktualizációt jellemzi.

A két struktúra közötti különbségek jellemzése a strukturalizmus klasszikussá vált *paradigma—szintagma* fogalompárja segítségével történhet. Ez Jakobson terminológiájában[11] a *szelekciós* és a *kombinációs* szintnek felel meg: a paradigma entitások alineáris osztálya, amelyet valamely reláció határoz meg, és a szintagma entitások lineáris halmaza, ahogyan ez az aktuális közlésben jelentkezik. A Lotman által bevezetett *szöveg — szabály* oppozíció[12] mindezt kiegészíti a működési modell és a használati preferenciák ismertetésével úgy, hogy a kifejezések alapjelentése a szemiotika számára is modellértékű.

A műalkotás logikai szerkezete a lehetséges világok elméletének segítségével szemléltethető. A lehetséges (ellentmondásmentesen elgondolható) világ olyan állítások halmaza, amelyek ebben a sajátos keretben konzisztenciát nyernek (a konzisztencián az egyes állítások eldönthető igazságértékét és a rendszer ellentmondásmentességét értve).[13] A többi lehetséges világhoz és a való világhoz képest ez megkülönböztető értékű, hiszen ezekben ugyanazoknak az állításoknak az igazságértéke eldönthetetlen, vagy ha eldönthető, akkor ellentétes azzal, amit az adott lehetséges világban nyer. A következő állítás-típusról van ugyanis szó: *X úgy hiszi/gondolja, hogy „A"*. Ezért A csak az X által elgondolt világban nyer igazságértéket (vagy más világokra jellemző értéke megváltozik). Leszögezhető tehát, hogy a lehetséges világoknak van egy olyan osztálya, amely vagy csak elgondolható, vagy csak a nyelv segítségével objektiválható.[14]

Ebből következően döntő szerep jut az állító személy igazságérték-tulajdonító gesztusának, az ezt támogató propozicionális attitűdnek, és ez analóg a szemantikai gesztus státusával, amelyet Mukařovský elméletében betölt.[15] A lehetséges világok

---

[9] Lásd Gheorghe Enescu, *Dicționar de logică*. Buc., 1985. 109. 151.

[10] Lásd: Noam Chomsky, *Studies on Semantics in Generative Grammar*. The Haque—Paris, 1972; Elisabeth C. Traugott, *Semantica generativă si conceptul de discurs literar*. In: *Poetica americană. Orientări actuale* (Szerk. M. Borcilă — R. McLain). Cluj-Napoca, 1981; Kanyó Zoltán, *Kutatások a generatív poétika és az irodalmi szövegek elmélete körében*. In: *Kultúra és szemiotika* (Szerk. Gráfik István — Voigt Vilmos). Bp., 1981.

[11] Roman Jakobson, *Hang — Jel — Vers*. Bp., 1969.

[12] J. M. Lotman, *Szöveg-modell-típus*. Bp., 1973.

[13] Kanyó Zoltán, *Az igazságfogalom az irodalmi elbeszélésben és a „lehetséges világok" szemantikája*. Studia Poetica 1. 1980. Szeged; Enescu i.m. 52. 210—1.

[14] Lásd Csúri Károly, *A „lehetséges világok" szemantikája és az irodalmi elbeszélő szövegek elmélete*. Studia Poetica 1. 1980. Szeged.

[15] Jan Mukarovský, *Studii de estetică*. Buc., 1974.

elmélete többek között azért is alkalmas a befogadott műalkotás logikai szerkezetének szemléltetésére, mivel a modellálás a pragmatikai kiindulópont tiszteletben tartásával történik.

A pragmatikai szempont tiszteletben tartása és a csakis nyelvileg objektiválható lehetséges világok megléte szükségessé tesz egy beszédaktus-elméleti kiegészítést. Ez az elmélet ugyanis a lehetséges világok létrehozásának sine qua non feltételeit tartalmazza. A nyelvi megnyilatkozás ebben az esetben illokuciós aktus[16], mivel kimondásával egyidejűleg tartalmát létezőnek ismerik el; a megnyilatkozásban említett mentális művelet elvégzésével voltaképpen az állítás vonatkoztatási alapját hozzák létre.

1.2. A műalkotást és a világkép rokon fogalmait az értékelméleti szempont bevezetésével vizsgáljuk úgy, hogy a szemiotikai keret az értékelméletre nézve is modellérvényű lehet; szándékunk szerint az érték egyben kohéziós szempontot is jelenthet az esztétikai és nem-esztétikai vonatkozások összefüggésbe állítása és egy redukciómentes műalkotás-modell alkalmazása érdekében.

Társadalomfilozófiai vonatkozásban az *érték* közösségi érvényességén túl általánosító mozzanattal rendelkezik, és orientatív szerepénél fogva választási preferenciát jelent. Ezért Heller Ágnes meghatározásában[17] az érték az adott közösségben vagy társadalomban érvényes, általánosító mozzanatot tartalmazó preferencia. Szociálpszichológiai dimenzióban az érték Mérei szerint[18] felszólító jellegű, a dologgnak tulajdonított sajátos minőségben és az ehhez társított érzelmi többletben jelentkezik, szubjektív korrelátuma pedig az attitűd.[19] Belátható, hogy a társadalomlélektani vonatkozások ugyanúgy előfeltételei az értékproblemanak, mint a lehetséges világok elméletének a beszédaktusok.

1.2.1. Az érték szubjektív korrelátumaként értelmezett *attitűdrendszer* a személyiség stabilitását és folytonosságát biztosítja a mindig változó körülmények közepette, és bizonyos rögzült cselekvésbeli és ítélkezésbeli konstellációt jelent. Az egyénre jellemző attitűd mellett a szerepelmélet is az érték társadalomlélektani feltételeire figyelmeztet. A szerep ugyanis a szocializáció alapegysége: „A feladatokat szerepeken keresztül osztja ki a társadalom, s szerepeken keresztül gondoskodik arról is, hogy teljesüljenek a feladatok" — írja Goffman.[20] A szerep tehát az általános értékelvárások egyetlen ember magatartásában példaszerűen jelentkező formája. A szerepelméletben különbséget kell tenni a *status* (a pozíciók rendszerébe jogokkal és kötelességekkel kapcsolódó pozíció), a *szerep* (a bizonyos pozíciójú emberrel szemben támasztott elvárások összessége) és az aktuális *szerepmegvalósítás* (a mód, ahogyan az egyén teljesíti ezeket az elvárásokat vagy ellenáll nekik) között. A szerepmegvalósításhoz tartozik a *szereptávolítás*, amikor az egyén csak feltételesen azonosul szerepével, és időnként úgy viselkedik, mintha eltekintene tőle.

A szerep és a szerepmegvalósítás tehát az általános értékelvárások és a személyes értékorientáció kölcsönhatását mutatja.

1.2.2. Az érték szemiotikai modelljének kidolgozása a magyar nyelvű szakirodalomban Bonyhai Gábor nevéhez fűződik.[21] A modell szerint megkülönböztethető az *érték-jelentő* (az értékhordozó dolog) és a *jelentett* (a tiszta értékfogalom) szintje. Bonyhai szerint azonban a jelentő szintjén különbséget kell tenni az *értékhordozó* és *-kifejező* funkció között aszerint, hogy a dolgot eleve jelentettjének kifejezésére formálták-e meg, vagy az eleinte érték-közömbös dologgnak tulajdonítanak-e utólag valamiféle többlet-minőséget. A modellben a jelviszony felismerését a kompetencia-szerű értékérzés teszi lehetővé. Meghatározó elem az interpretáns, az érvényesség-kölcsönző formák logikai rendszere. Ez normatív voltánál fogva az értékérzés társadalmi meghatározottságát, az adott téridőben abszolút jellege folytán az általánosító mozzanatot, irányjellegéből következően pedig az értékkategóriák orientatív funkcióját biztosítja. Ugyancsak az értékinterpretáns irányítja a dolgok

---

[16] Lásd Richard Ohmann, *Actele de vorbire şi definiţia literaturii*; J. R. Searle, *Statutul logic al discursului funcţional*. In: *Poetica americană* (Szerk. M. Borcilă — R. McLain). Cluj-Napoca, 1981.

[17] Heller Ágnes *Hipotézis egy marxista értékelmélethez*. Magyar Filozófiai Szemle 1970. 5—6 sz.

[18] Mérei Ferenc, *Módszertani útmutatás az értékorientációs novellaelemzés második sorozatához*. Literatura 1976. 3—4 sz.

[19] Mérei Ferenc, *Az értékorientációs elemzés néhány szociálpszichológiai premisszája*. Helikon 1978. 3. sz.

[20] Erving Goffman, *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Bp., 1981.

[21] Bonyhai Gábor, *Értéknyelv*. Magyar Filozófiai Szemle 1976. 4. sz.

megfelelő minőségeinek felismerését és a nekik tulajdonított érzelmi többlet integrációját, majd új értékobjektivációkban történő kifejezését.

Bonyhai modelljének sajátossága, hogy az érték mélyszerkezetéhez tartozó, kompetenciaszerű értékérzés és a tiszta értékfogalmak megnyilvánulását és megismerését az érték-kifejezés performanciaszerű felszíni szerkezetének közvetítésével tartja lehetségesnek. Szerinte az értékobjektivációk utalásszerűen tartalmazzák az érték mélyszerkezetét, amelynek vizsgálata ekképpen csakis sajátos közegének és kódolási módjának figyelembe vételével lehet releváns, mivel az emberre sajátos értékobjektivációi legalább annyira jellemzőek, mint magában vett értékrendje. Ebből az is következik, hogy minden új értékkifejezés egyben a tiszta értékekről kialakult képet is módosítja.

Az esztétikai tárgy szerint sajátos értékobjektivációnak minősül. A mű a befogadás folyamán performancia-jelenségként mutatkozik, amely konnotatívan tartalmazza a mélyszerkezetre irányuló mozzanatokat. A befogadói kompetencia a szükséges feltétele annak, hogy ezek a mozzanatok egy elvontabb, a tiszta értékfogalmakat is tartalmazó rendszerbe integrálódjanak.

Az esztétikai érték természetének tisztázása a dolgozatnak nem feladata. Annyit azonban szükséges leszögezni, hogy Lukács György szerint[22] az esztétikai érték nem választható le megismerésének módozatairól, hanem megismerése és *megjelenése* lényegéhez tartozik.[23] Az esztétikai tárgy sajátosságát a legtalálóbban Bánszky-Jób László kifejezésével, az *értékindividualizációval* és az ennek eredményeképp jelentkező *érték-személyiséggel* lehetne jellemezni.[24]

Az elemzés folyamán az értéknyelv rendszerének Mérei meghatározta alakulatai alkalmazhatók: az *értékdimenzió*, az ellentétes kategóriapárok közti folytonos átmenet skálája; a tárgyuk szerint elkülönülő *érték(dimenzió)csoportok*, mint a vitális, a személyiség-, a művészi, erkölcsi és politikai-ideológiai értékek csoportja; egy-egy dimenzió, például a szabadságé, egyszerre több csoporthoz is tartozhat. A csoportok esetenként változó hierarchiája alkotja az *értékalakzatot*, amelynek csúcsán a *vezérérték*, a legalacsonyabb szinten pedig az *alapvető érték* helyezkedik el. Az érték-kifejezés módjai szerint különbséget kell tenni a latens, pragmatikai szintű és a szemantikai szinten, közvetlen ítéletekben aktualizálódó értékek között. Az irodalmi szövegekre általában a latens kifejezési mód elsőbbsége a jellemző.

Megkülönböztetendő továbbá Heller Ágnes szerint (l. a 17. ol.) az értékek *érvényessége* és *érvényesülése:* egy érték önmagában véve érvényes, vagyis az adott értékalakzatnak a tudat szintjén része lehet, míg gyakorlati érvényesülése az adott történelmi és társadalmi feltételek közepette lehetetlen. Az értékalakzat szinkrón rendszere mellett Szegedy-Maszák szerint[25] lényegi jegy annak dinamikája is, ami a kiinduló és végső értékállapotok közötti különbséggel jellemezhető, és a tipológia szerint értékvesztés, -gazdagodás vagy kiegyenlítődés lehet.

2. A költőileg megformált világkép első közelítésben Lukács György meghatározásával jellemezhető[26] (ebben a művében a világnézet fogalma megfelel a világkép mások által használt terminusának): olyan szövegfeletti elv, amely a szövegben nem közvetlenül, hanem hatásában mindenütt jelenvaló, és mintegy első mozgatóként koherenciát és finalitást kölcsönöz az elszigetelt és véletlenszerű szövegmozzanatoknak. Pontosabban arról van szó, hogy az esztétikai hatás után a befogadó egy globális magyarázó elvet tételezve tulajdonít koherenciát és finalitást a szövegnek az értelmezés folyamán. Ezt a szöveg megformáltsága is elősegíti, támpontokat nyújtva az értelmező számára.

2.1. A költőileg megformált világkép azonban nemcsak esztétikai és poétikai kategória, hiszen közvetítő szerepet tölt be a mű és a művön kívüli valóság, a műben megismert helyzetek és a befogadó saját helyzete között; a befogadó ennek a segítségével teremt analógiás viszonyt a két helyzet-típus között.[27] Ezért a világkép a poétikai és a történeti, szociológiai vagy filozófiai szempontú megkö-

---

[22] Lukács György, *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Bp., 1975.
[23] Nicolai Hartmann, *Esztétika*. Bp., 1977.
[24] Bánszky-Jób László, *Teremtő értékelés*. Bp., 1984.
[25] Szegedy-Maszák Mihály, *Világkép és stílus*. Bp., 1981.
[26] Lukács György, *A modern dráma fejlődésének története*. Bp., 1978.
[27] Lásd Bókay Antal, *Interpretáció és történetiség*. Literatura 1978. 1—2. sz.

zelítés határán helyezkedik el.[28] Először is arról van szó, hogy az irodalomtörténet világképek sorozataként is leírható, szem előtt tartva az irodalmi jelenségek történeti önmozgását; másodsorban pedig a szinkrónia szintjén a társadalmi és irodalmi jelenségek közötti összefüggés az általános világszemlélet és a költőileg megformált világképek kapcsolatával modellálható. Határhelyzetének megfelelően a világkép két fogalomkörbe is besorolható: egy esztétikai-poétikaiba és egy ismeretelméleti-antropológiaiba. A második fogalomkör logikai elsőbbsége nyilvánvaló, ha a művészetet sajátos megismerési formának tekintjük. Az esztétikumra jellemző azonban, hogy ellenáll az egyértelmű besorolásnak.

A logikailag elsődleges nemet a szubjektív valóságképek rendszere jelenti. A világkép mellett elsősorban az *általános világlátásmódról* és a *világnézetről* van szó.[29] Ezeknek a fogalmaknak közös jegye a valóság első közelítésben véletlenszerű és meghatározatlan („szöveg"-szerű) jelenségeinek koherens szabályrendszerbe, „világba" való szervezésére irányuló kísérlet. A kohéziós elvet a szubjektum nézőpontja jelenti, s ezért nem objektív megismerési szándékról van szó, hanem a „világ" kihívásaira adott válaszról. Az így kialakuló összkép sem a tárgy megragadását, hanem az alany-tárgy viszony leképezését jelenti. Ezért is ezeknek a leképezési módoknak szükségszerű velejárója egy többé-kevésbé explicit orientációs minta kidolgozása, amelyet az alany-tárgy viszony sajátosságai határoznak meg.

A szubjektum kohéziós szempontjának meghatározója tulajdonképpen az érték, ami a preferenciák irányítójaként és általánosító mozzanataként mint a „világ" rendező elve (algebrai analógiával élve rendezési relációja) is megragadható.

A világkép a világnézethez hasonlóan tételerteku megnyilvanulasa es szinkron kifejeződése a diakrón világlátásmódnak. A művészi szövegek azonban nem eszközfunkciójuk és közvetlen ítélkező szerepük sincs, s ezért értelmezésükkor az értékkifejezés formáitól sem szabad eltekinteni. Ezt a világképet utólagosan kifejtő fogalmi nyelvi átiratokban is szem előtt kell tartani. A világkép a művészi szövegek sajátossága miatt többletet tartalmaz a szerző és a befogadó személyes világnézetéhez képest, viszont betöltheti a két világnézet hermeneutikai hídjának szerepét.

A világkép és a világnézet közötti különbséget tovább mélyíti az, hogy a világkép esetében az értékek nem a cél—eszköz viszony szerint rendeződnek, hanem olyan rendszerbe integrálódnak, amelyben a formai elemek (más szövegekben másodlagos) közlő hatása válik elsődlegessé, s ezért formálisan a kifejezést biztosító rendszer koherenciájára kerül a hangsúly.

A világkép voltaképpen a műből utólag, az általánosító értelmezés (Bókay l. a 27. ol.) során elvont értékalakzat, s így az érték révén kapcsolat teremthető a mű világa, a szerző vagy a befogadó helyzete és a kultúra jelrendszere között úgy, hogy ez éppen az esztétikai tárgy lényegi jegyeinek figyelembevétele alapján történjék.

2.2. A világképnek az első fogalomkörön belüli megkülönböztető jegye behatárolja a második fogalomkört. Ebben a világkép az esztétikai megértést az értékek sajátos alakzatával magyarázó elv, amelynek segítségével koherencia tulajdonítható a szöveg mozzanatainak, az individuumok rendszerének és a megjelenő esztétikai minőségeknek is (Bókay l. a 27. ol.).

A világkép szövegfeletti magyarázó elve a műalkotás nyelvi önfenntartó képességének az igazolója, hiszen lényegi szerepet tölt be abban a folyamatban, amelynek során a szövegszint mélyebb összefüggésrendszerbe ágyazódik. A koherencia és finalitás tételezésében meghatározója annak a struktúrának, amelynek révén a szöveg saját vonatkoztatási alapot és a benne szereplő állítások igazságértéket nyernek, hiszen mindennek talppontja a mű nyelvének és általában vett kifejezésszintjének saját tartalomszintet generáló képessége. Ennek sine qua non feltétele a fiktív állítások azon logikai sajátossága, hogy amikor úgy teszünk, mintha egy nemlétező dologra hivatkoznánk, akkor tulajdonképpen meg is alkottuk az illető dolgot (Searle l. a 16. ol.).

A kitérő a beszédaktus-elméletre szükségesnek mutatkozott, mivel a szövegbeli állításoknak ez a sajátossága szükséges feltétele a saját vonatkoztatási háttér létrehozásának és az erre épülő értelmezésnek (Csúri l. a 14. ol.). Az összefüggés

[28] Bonyhai Gábor, *Thomas Mann alkotómódszeréről*. Literatura 1976. 2. sz.
[29] Lucien Goldmann, *A rejtőzködő Isten*. Bp., 1977.

emellett metaelméleti szempontból is belátható a beszédaktus-elmélet ezen mozzanata, és az értelmezés logikáját modelláló világ-szemantika között.

A lehetséges világok modelljéből a műalkotásra nézve először is az következik, hogy propozicionális attitűdje révén a befogadó egy lehetséges világot projektál, s ehhez bizonyos, a kompetencia körébe tartozó előfeltevések, kognitív pszichológiai adottságok és az olvasó által ismert, szó szerint is megegyezésnek tekinthető konvenciók szükségesek.[30] A projekció révén a befogadó a szövegmozzanatoknak koherenciát és konzisztenciát tulajdonít. Mindezek tárgyiasult végeredménye az a generatív-logikai modell, amelyet az olvasónak nem kell feltétlenül tudatosítania, amely azonban így is meghatározza és vezérli a műről alkotott kép kialakulását.

Az irodalmi műalkotás legáltalánosabb, a lehetséges világok logikáját követő modellje generatív minta szerint épül fel: az intenzionális mélystruktúra és a kvázi-extenzionális felszíni struktúra oppozíciója szerint.[31]

Az intenzionális mélystruktúra Bókay (l. a 30. ol.) szerint magába foglalja a világképet és a világfilozófiát. A világkép azonban egyben túlmutat ezen a kereten, s ezért logikai szempontból célszerű a világfilozófiából kiindulni, mint a szövegbeli állításokat rendszerbe szervező deduktív elvből, amelyben a mű megértésének tanulságai intenzionális alakban, tehát elvont minőségjegyekben és szabályszerűségekben összegeződnek. A világkép a világfilozófia pragmatikai korrelátumaként, tehát értelmezett s az elváráshorizontok és az alkalmazás felé nyitott világfilozófiaként értelmezhető, amelynek érvényessége túllépi a műegyed határait. Ez azért is van, mivel a világkép művek osztályaiból is elvonható, s így beszélhetünk egy életmű vagy akár egy egész irodalomtörténeti korszak világképéről. A világkép transzgreszszív mozzanata másfelől abból adódik, hogy a befogadó analógiát tételez saját helyzetének tényállásai és a világkép következtetései között.

A több műből elvont világkép többletet fog tartalmazni a műegyedek világfilozófiáihoz képest, s ez nemcsak a világkép pragmatikai vonatkozásainak tulajdonítható, hanem annak is, hogy a műegyedek a világkép aktualizációjának tekinthetők, s ez egyetlen mű vagy világfilozófia esetében sem lehet kimerítő; hiszen a világkép mintegy a világfilozófiák összegezéséből nyerhető.

A világképből kiindulva leszögezhető, hogy az értékalakzatként megragadott és fogalmi nyelven kifejtett világképet a világfilozófia a mű egyedi jelrendszerévé írja át, és az így meghatározott világfilozófia tehát a mű legáltalánosabb szelekciós és kombinációs elve.

A világfilozófia kvázi-extenzionális megfelelője a *szövegvilág*, az alany-tárgy viszony alapján újraírt szöveg (Bókay l. 30. ol.), amelyben az intenzionális jegyek a világalkotó individuumok halmazában nyilvánulnak meg. A szövegvilág voltaképpen explikálja ezeknek a jegyeknek a tartalmát. Az intenzionális-extenzionális viszony a szövegvilágon belül is megismétlődik, mivel elkülöníthető az alineáris-statikus és a lineáris-dinamikus vonatkozás, a *világszerkezet* és a *világfolyamat* úgy, hogy a lineáris világfolyamat tekinthető a szövegfelszínhez legközelebb állónak (Bókay l. 27. ol.).

Az explikáció logikai sorrendjével szemben a befogadás során lényegi szerepet játszik az extenzionális mozzanat elsőbbségét mutató *metaforizáció*, amelynek segítségével a befogadó megalkotja a szövegvilág intenzionális referenciális elvét. A metaforizáció olyan logikai műveletként értendő, „melynél egy nyelvi jel, elnevezés végtelen számú vonatkozási lehetőséget hordoz anélkül, hogy önmagával való azonosságát elveszítené"; ez a szignifikáns funkció jelzi, hogy a kifejezés valamilyen értelemben érték-jelölővé válik (Bókay l. a 27. ol., 206).

A modellben az intenzió és extenzió szerkezeti elve helyett a hagyományossá vált szintagma—paradigma és szabály—szöveg fogalompár alkalmazható, hiszen logikailag alárendelődnek az alapvető fogalompárnak, az elméletben hagyományossá vált jelentésük pedig inkább segíti a műalkotás-modell viszonylatainak tisztázását.

A világkép és a világfilozófia a szintagmatikus szerveződésű szövegvilággal szemben paradigmarendszert képvisel (Bókay l. a 27. ol.), s a paradigmatikus viszonyoknak a szintagmatikus tengelyre való levetítését a nyelv poétikai funkciója irányítja (l. a 11. ol.); ez az eredetinél tágabban értelmezve, a világalkotó indi-

[30] Bókay Antal, *Szövegstruktúra, szövegvilág és irodalmi interpretáció*. Literatura 1981. 1—2. sz.
[31] Bernáth Árpád, *Frege jelentéselméletének irodalomelméleti vonatkozásai*. Studia Poetica 1. 1980. Szeged; Bókay Antal, *A világképről*. Studia Poetica 1. 1980. Szeged.

viduumokra is vonatkozik. Mindez a szöveg-szabály oppozíció keretében megfogalmazva kevésbé formalizált, és közelebb áll a generatív modellhez, hiszen az elvont szabály egyben generatív elv is, amely a szövegben kibontakozó törvényszerűségek meghatározója.

Az értékelméleti szempont bevezetésével ez a modell továbbra is érvényes marad, illetve érvényessége a mű értékviszonyaira is kiterjed, azzal a különbséggel, hogy az értékrendszerként értelmezett világkép nem predikatív, hanem paradigmát alkot, amely a tágan értelmezett poetikai funkció révén vetítődik a szintagmatikus szerkezetű szövegvilágra.[32] (Az értékelméleti szempont csak módszertani szükségszerűségből minősül kiegészítő mozzanatnak. De facto az értékek elsőbbségéről van szó. Az értékelméleti szempont mint premissza egy olyan hipotézist is támogatna, amely szerint az értékérzés a befogadás irányítója és a hatásmozzanatok felismertetője lehet.)

3. A világkép tehát a műből elvonható értékalakzat, amely a világfilozófia áttételével a szövegvilág szelekciós és kombinációs elveként működik. Az utólagos értelmezés folyamán a szövegvilág individuumait érték-kifejező funkciójukban láttatja úgy, hogy integrálja és az esztétikai megértésnek alárendeli a nem-esztétikai mozzanatokat.

A világkép értékalakzata feltevésem szerint konnotatív szemiotikát alkot, amelynél ilymódon megkülönböztethető a tartalom és a kifejezés síkja, s ezen a két síkon belül a szubsztanciális és formai vonatkozás. Ha a művet magát is konnotatív szemiotikaként értelmezzük, akkor felmerül a két szemiotikai rendszer viszonyának a kérdése. A világkép szemiotikai rendszere (S') mindenképpen származtatott a mű elsődleges jelrendszeréhez (S_0) képest, és átkódolás eredménye, amelynek során az érték-kifejező elemeknek nemcsak a rendszerét tárjuk fel, hanem a cél az emögött meghúzódó értékfogalmak explicitálása és értelmezése, az előfeltevéseknek és a következtetéseknek a bevonásával egyetemben. A muegész és a világkép szubsztanciális vonatkozása nyilván azonos, a különbséget a formai artikuláció eltérő premisszái és módszerei jelentik (a világkép esetében a tiszta értékfogalmak jelentik a kiindulópontot és a tagolási elvet), azzal együtt, hogy a világkép nyitottabb a transzgresszív értékek irányába.

3.1. A világképet önmagában vizsgálva a tartalom formájának megfeleltethető az értékalakzat viszonyrendszere, a tartalom szubsztanciájának az egyes értékcsoportok tartalma és a viszonyokból levonható következtetések, valamint az ebben a helyzetben érvényes szerepminták. A kifejezés síkján a formai vonatkozást az értékjelképek, a kifejező eszközök formális rendszere, a szubsztanciálisat pedig a kifejező közeg jelentené. A világkép két síkja közötti viszonyt a munkálás sajátosságának tulajdonítható an a szolidaritás, egymás kölcsönös feltételezettsége jellemzi.

Az értékalakzat felépítésében a konnotatív jelleg azt jelenti, hogy egyrészt a magasabb rendű értékeket az alacsonyabb szintűek jelölik, másfelől pedig a kifejezés síkja is szemiotika, amely konnotatívan *utal* a világkép tartalomsíkjára. Az értékalakzat szemiotikai rendszerénél megfigyelhető egy metaszemiotikai funkció is: az alakzat további szemiotikák tartalomsíkját alkothatja.

3.1.1. A tartalom formájának viszonyrendszere formálisan Hjelmslev (i.m.) tipológiájával jellemezhető. Eszerint megkülönböztetendő a kölcsönös feltételezettség, az egyirányú meghatározottság és a közömbös egymásmellettiség, s ehhez hozzáteendő még egymás (kölcsönös) kizárása. Az értékszempontok bevonásával mindez a *harmónia* és a *disszharmónia* ellentétével jellemezhető. Ehhez a paradoxon körébe tartozó *antinómia* és *irónia* társul az érték-kettősség és érték-idegenség felismeréseként. Az antinómia olyan ellentmondás, amelynél az ellenkező tételnek ugyanolyan érvényes és szükségszerű állítási alapja van. Az irónia mint „logikai-nyelvi szerkezet, olyan *gondolatalakzat*, amely a tagadást állítás formájában fejezi ki", és emellett az értékek megfordulását feltételezi, illetve olyan összetett szerkezet, amely az értékek inkongruenciájára épül. Az irónia emellett sajátos magatartásformát is jelent.[33]

---

[32] Lásd Bonyhai Gábor, *Az értékek kibontakozása és az ismétlődés Thomas Mann „Doktor Faustus"-ában*. In: *Ismétlődés a művészetben* (Szerk. Horváth I.—Veres A.). Bp., 1980.

[33] Veres András, *„irónia"*. Világirodalmi Lexikon V. köt. Bp., 1977; uő., *Mű, érték, műérték*. Bp., 1979.

Az alakzat konnotatív jegyei az értékcsoportok másodlagos jelfunkcióiban ismerhetők fel, hiszen az alacsonyabb szintű értékek a magasabb szintűek indexszerű jelölőivé válnak. Az alapvető értékkel való rendelkezés egyben a személyiségértékekkel való rendelkezésnek is megnyilvánulása lehet. Ez a konnotatív szerkezet a viszonyok mértékadó harmóniája esetében jelentkezik a legtisztább formában, s ezért a szubjektum számára a harmónia egyfajta „nullszintet" jelent, de hiánya, a jelkapcsolat fonák érvényesülése vagy elmaradása, és az értékcsoportok ebből következő idegensége magasabb szinten ugyancsak jelentéshordozónak minősül. Az antinómia esetében ez minden konnotatív viszony leépülésének a *jele*, amelynek felismeréséhez és a hiány kompenzatív kitöltéséhez metaszemiotikai mozzanatra van szükség. Ez a meta-jel az értékhiányra épül, de a műnek érték-voltában válik részévé. Az esztétikum ezért is jelenthet paradox harmóniát az antikatartikus művek esetében is, ahogyan a szépség globális minősége elsődleges a többi minőséghez képest, és összetevői között vele ellentétes tartalmú minőségek is jelentkezhetnek (Hartmann i.m.).

Az értékalakzat konnotatív jellege és a magasabbrendű jelek létmódja engedi meg a metafizikai minőségeknek a műbeni megjelenését, illetve a lehetséges világbeli tényállások ilyen irányú értelmezését.[34] Az esztétikai tárgy ezért is keltheti a totalitás élményét, s a világkép is ezért lépheti fel általános világmagyarázó igénnyel. A lehetséges világ, pontosabban a szövegvilág azonban nem puszta hordozója ezeknek az első látásra transzcendens „tiszta" minőségeknek, mivel a konnotatív jelölésnek előfeltétele a mű valamennyi rétegének harmóniája (ezt az ingardeni előfeltételt Hjelmslev szolidaritás-kifejezésével talán jobban lehetne jellemezni). A mű polifon harmóniája ezen túlmenően is kiegészítő elemként követeli meg jelenlétüket a megértés és értelmezés folyamán, s így az esztétikum voltaképpen integrálja az első közelítésben transzcendens minőséget. Mindez a mű világszerűségét igazolja, amellyel saját metafizikáját is megteremti.

A világkép kísérletet tesz tehát a műben megjelenő esztétikai minőségek értelmezésére és integrációjára, a műben uralkodó (a szépség átfogó minőségének azonban alárendelt) minőséget sajátos értékszerkezetként értelmezve; modellértékű az a mód, ahogyan Veres András (l. a 33. al.) az iróniát mint értékszerkezetet elemezte.

A konnotatív szemiotika analógiája az értékek közegének a problémáját is felveti, hiszen ha vannak értékek, amelyek létéről csakis más, közvetlenül szintén nem megragadható, de legalább kevesebb áttétellel megnyilvánuló értékek tanúskodnak, akkor ezeknek az értékjelölteknek a közege a szellem szférája. Az értékcsoportok harmóniája esetén ennek felelnek meg azok az értékek, amelyek jelöloje a közvetlen adottságok köre. A közeg problémája összefügg tehát az alakzat dinamikájával, mivel a viszonyoknak a harmóniához mért helyzete, illetve a kiinduló és a végső állapot közötti különbség voltaképpen az értékek érvényessége és érvényesülése közötti viszonyt fejezi ki. Az értékvesztés például a konnotatív viszony leépülésével a magasabbrendű értékek érvényesülésének a megszüntét jelzi, s ennélfogva ezek a továbbra is érvényes értékek az érvényesülés adott körétől idegen szférában maradnak, míg az adottságok körében csak hiányuk érezteti hatását. Értékgazdagodás közben a két szféra közeledni látszik, ami a jelviszony megerősítésével a harmóniateremtést (vagy annak perspektiváját) jelenti. Paradox értékkiegyenlítődést jelez viszont a klasszikus tragédia, amikor az alapvető érték, az egyéni élet feláldozása a vezérérték megerősítéséről tanúskodik. Belátható tehát, hogy az alakzat dinamikája összefügg a műben uralkodó minőséggel.

Az alakzat konnotatív-hierarchikus felépítése lehetővé teszi, hogy egyetlen globális ítéletként is megfogalmazható legyen. Az ítélkezés szempontja egyben konstrukciós szempont is a műben,[35] s ezért a világképhez hozzárendelhető egy sajátos *látópont*, amely az értékelés mellett az értelmezést is vezérli (Bókay l. a 35. al.). A látópont tulajdonképpen a világkép *implicit alanyának* a sajátja, amely a szubjektivitást, illetve a szubjektumra való vonatkoztatás elvét képviseli. Az implicit alanyt a látópont határozza meg, mivel ezen a formális szinten csak perspektívája jellemzi a szubjektivitást. Az implicit alany nem közelebbről meghatározott személy,

[34] Lásd Roman Ingarden, *Az irodalmi műalkotás*. Bp., 1977.

[35] Mihail Bahtin, *Principiile poeticii lui Dostoievski*. Buc., 1970; Bókay Antal *Verstípus és lírai kifejezésmód József Attila késői költészetében*. In: *„A műelemzéssel mérd magad!"* Tanulmányok József Attiláról. (Szerk. B. Csáky Edit). Bp., 1983; R. Ingarden i.m.

hanem perspektíva, amellyel azonosulni lehet (Gadamer i.m.). (Az implicit alanyt az is megkülönbözteti a többi, a műbe bekódolt szubjektív elvtől, hogy először is a világkép ítélkező szubjektumáról van szó, és ez a reflexió elsőbbségét jelenti a spontán megéléssel szemben; másodsorban pedig formális elvről van szó, amely a szintaktikai összetevőhöz tartozik, míg Iser implicit olvasója szemantikai elvet képvisel.[35]) A szerepelméleti megfogalmazásból kitűnik, hogy az implicit alany a status elvont jegyeit összegezi, míg a közelebbről meghatározott szerep és aktuális megvalósítása a tartalom szubsztanciális vonatkozásához tartozik.

3.1.2. A világkép tartalomsíkjának szubsztanciális vonatkozása az alany-tárgy viszony kiteljesítésével és a megfelelő következtetések levonásával eszmék, ítéletek és képzetek rendszereként mutatkozik, és egyben azonosulási mintát is nyújt. Ez az azonosulási lehetőség kiteljesíti a látópont elvont értékelő szempontjait, de a műbeli léthelyzetek feltételes volta (Lotman i.m.) miatt maga is csak feltételes lehet, s ezért a befogadói szerepalakítást eleve a szereptávolítás jellemzi (Jauss i.m.).

A mű által felkínált és az esztétikai hatás által meghatározott magatartásminta a katarzis átélésén keresztül általánosságában és a nembeli öntudat perspektívájának pillanatnyi megnyitásával tételeződik, és utólag, az értelmezés során is csak az értékalakzatnak (és alanyának) a közvetítésével érvényesül.

Ezért az értékcsoportoknak és közegüknek a szubjektumra vonatkoztatott viszonyrendszere meghatározza a lehetséges magatartástípusokat: ezek a spontán, reflexiómentes azonosulástól a diszharmóniát feloldani vélő heroizmuson és próféción keresztül az iróniáig vagy a bevallott nihilizmusig, a jelviszony önkényességének felismeréséig és minden összefüggés tagadásáig terjednek.

3.2. A világkép konnotatív szemiotikájának kifejezéssíkját az értékobjektiváció módozatai jelentik. A kifejezés síkjához tartozónak tekintendő a szövegvilág és a megjelenítő nyelvi közeg; individuumaik hagyományos tipológiája azonban nem releváns a világkép tartalomsíkja szempontjából. Konnotatív szemiotikáról lévén szó, a kifejezés síkja először maga is szemiotika, és másodsorban, a konnotáló rendszernek bármely síkja és bármelyik vonatkozása, illetve ezekből bármely entitás értékkifejező funkcióra tehet szert, s így egyénértékűségi viszony tételeződik közötte és más osztályba tartozó entitások között.[37] A világkép kifejezéssíkján ezért elégséges az érték-kifejezés formai-funkcionális és szubsztanciális vonatkozását megkülönböztetni úgy, hogy a kifejezés formája új szempontok szerint rendezze ugyanazokat az entitásokat.

3.2.1. A világkép kifejezéssíkjának formai vonatkozását az érték-kifejező rendszerek alkotják: a szintagmatikus tengelyre vetített paradigmák, a releváns ismétlődések rendszere,[38] és az egyedi érték-jelképek, a mű ön-kódjának megnyilvánulásai. A szövegvilágból idetartozik a kronotóp,[39] a műalkotás kerete,[40] elbeszélő művek esetében az elbeszélői nézőpont stb. A szövegvilág individuumai elvont tételek, „szabályok" is lehetnek, ezek azonban szintén a poétikai funkció szövegszervező elvének alárendelten jelentkeznek, és csak ezen az áttételen keresztül kapcsolódnak a világkép értékalakzatához. Bizonyos művek esetében tehát a szöveg—szabály oppozíció a szövegvilág vagy akár a szöveg szintjén is releváns lehet. Ha adottnak tekintjük az esztétikai hatást, akkor ezeknek a „szabály"-szerű elemeknek a szövegbeni megjelenését magasabb szinten integrálni tudjuk a világkép értékalakzatába, s ezzel a manifeszt kijelentések a többi individuummal azonos státusba kerülnek, formai elemnek minősülnek, és így alapjelentésük helyett funkciójuk kerül előtérbe. Mindezek mellett a szabály-preferencia a világkép alanyára jellemző beállítottságnak a megnyilvánulása, és ezért jelentősége túlmutat a kifejezéssík keretein. Ez azonban elemzéskor lehet releváns, a tiszta elmélet szintjén elegendő csupán jelezni mint preferenciális lehetőséget. (Ezzel is magyarázható például a kortárs irodalom intellektuális—analitikus tendenciája).

3.2.2. A világkép esetében a kifejezés szubsztanciájának körébe sorolhatók a szövegvilág mint kifejezési *anyag* mozzanatai: a lehetséges világ referenciális hát-

---

[35] Wolfgang Iser, *Az irodalom szövegmodellje*; uő., *Az olvasó szerepe Fielding „Tom Jones" és „Joseph Andrews" című regényeiben*. Helikon 1980. 1—2. sz.

[37] A. J. Greimas, *Despre sens*. Buc., 1975.

[38] Csúri Károly, *Két ismétlés-típus irodalomelméleti státusáról*. In: Horváth Iván — Veres András (szerk.), *Ismétlődés a művészetben*. Bp., 1980.

[39] Mihail Bahtin, *Probleme de literatură şi estetică*. Buc., 1983.

[40] Borisz Uszpenszkij, *A kompozíció poétikája*. Bp., 1984.

tere, a téridővonatkozások anyagi kerete és végső soron maga a nyelvi megjelenítő közeg.

3.3. A világkép tartalom- és kifejezéssíkja közötti viszony első közelítésben szolidaritásnak mutatkozott. Ez belátható, hiszen ha az esztétikai értéknek a megismerés és kifejezés módja is lényegéhez tartozik, akkor nem szögezhető le végérvényesen valamely réteg elsőbbsége.

A logikai modell szerint azonban a tartalom síkjának van abszolút elsőbbsége, és a tiszta értékfogalmak alakzata értékelméleti szempontból is meghatározó érvényű, hiszen a kifejezendő értékpreferenciáknak meghatározó ereje van a kifejezés síkjával szemben. Eszerint a szövegvilág a világkép explikálója, hiszen a világkép és a világfilozófia a műben deduktív elvet képvisel. Ez a kitüntetett irány azonban elsősorban műveleti sorrendet jelent és a *modellre* alkalmazható; a műalkotásra nézve azonban csak részben igaz, ha a hermeneutikai körnek az egésztől a rész(ek) irányába mutató vonatkozásának feleltetjük meg, s ilymódon a logikai alakzat összeegyeztethető a hermeneutikai tanulságokkal.

A két szint viszonyának tisztázására azonban nem elégséges az explikációs modell, hanem a hermeneutikai körnek a résztől az egész irányába mutató vonatkozására is tekintettel kell lenni, és figyelembe venni, hogy a befogadó ugyanannak a szövegnek az alapján alkotja meg a lehetséges világot és annak magyarázó elvét, mint amelynek tényeivel azután igazolja a világképre vonatkozó hipotéziseit. Az elvonatkoztató értelmezésnek is állandóan a szövegvilágra, a szöveg tényeire kell visszacsatolnia, és ez biztosíthatja az élmény kiinduló szerepét is. (Jellemző módon *ennek* az elméleti koncepciónak a kidolgozásához Székely János költői világképének az elemzése szolgáltatta az indítóokot, de ez az elemzés egyben alkalmazási perspektivát is jelent.)

FARKAS ÁGNES

IPOTEZĂ DESPRE STRUCTURA ŞI ROLUL VIZIUNII POETICE ASUPRA LUMII

(Rezumat)

Prin această lucrare, bazată pe rezultatele cercetărilor curente, sa urmărit delimitarea conceptului de viziune poetică asupra lumii, trecîndu-se apoi la formularea unei ipoteze privind structura acestei categorii şi funcţia ei într-un model al operei receptate.

În lumina cercetărilor, viziunea poetică asupra lumii apare ca o constelaţie de valori, servind ca ipoteză explicativă, un demers de a interpreta efectele experienţei estetice cu ajutorul acestui sistem aparte.

Autoarea lucrării constată că acest sistem poate fi conceput în forma unei semiotici conotative, derivate din semiotica primară a operei. Planul conţinutului este alcătuit din structura de adîncime a valorii, aspectul formal al acestui plan fiind identificat cu sistemul relaţional. La rîndul său, aspectul substanţial este definit prin idei, concepţii şi roluri. În cadrul aspectului formal se postulează existenţa unui subiect implicit, care aici se manifestă doar ca perspectivă inerentă în sistem, pe planul substanţial căpătînd funcţii şi roluri mai precise. Aspectul formal al planului expresiei se defineşte prin formele de comunicare valorică: lumea textuală, cronotopul, sistemul de simboluri, cadrul operei şi structurile lingvistice, iar aspectul substanţial prin cadrul material, spaţio-temporal al lumii textuale şi prin limbaj ca mediu primar. Între cele două planuri ale acestei semiotici se constată relaţia de solidaritate, de determinare reciprocă.

Acest model urmează să fie aplicat în analiza viziunii poetice din operele scriitorului János Székely.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXX. évf. 1986. 2. szám

AZ E/Ö HANGVISZONY A MEZŐSÉGI NYELVJÁRÁSBAN

1. A mezőségi nyelvjárás „*e*-zés"-ének, valamint az ezzel többnyire összefüggő, területenként olykor együtt jelentkező „*æ*-zés"-ének fonetikai szemléletű leírásával többen foglalkoztak. — Kolumbán Samu a lozsádi nyelvjárásból jelzi mind az *e*-zés, mind az *æ*-zés jelenségének meglétét (vö. Nyr. XXII, 35). Pontatlan megfigyelései és téves következtetései miatt vitába is keveredik (vö. Balassa: Nyr. XXIII, 182; Steuer: Nyr. XXIII, 182; Kolumbán: Nyr. XXIII, 221). Lázár István szerint a volt Alsófehér megyei nyelvjárásban *e* áll az „*ö* helyén, mikor a megelőző szótagban *ü, ű, ö, ő* hangok vannak". A megelőző szótagok hangjai közé az *ő* hangot egyetlen példa *(köszenem)* alapján sorolja, noha ez csupán kivétel. A továbbiakban ő maga írja, hogy „általános nyelvi tulajdonság" a hangsúlyos és az ezt követő hangsúlytalan helyzetű *ö* hangnak „legmélyebb nyelvállással és legnyitottabb ajakkal való kiejtése". Példái: *kæræm, æræk, ækær, tæræk, kætél* stb. (vö. Nyr. XXV, 346). Balassa József nyelvjárási összefoglalójában megállapítja, hogy a Maros—Szamosközi nyelvjárásban hangsúlytalan helyzetben *ö* helyett *e* áll: *tűzhez, jöjjen, ökrek, köszenem* stb. (MNyj. 73), a Küküllők vidékének nyelvjárásában viszont *ö* helyett *æ*-t ejtenek: *ækær, tæræk* stb. Az *æ* utáni szótagban *e* helyett is *æ* áll: *æræg, cævæk, ætvæn* stb. Ez nem jelenti azt, hogy ebben a nyelvjárásban is ne lenne meg az *e*-zés „*ü* mellett", helyesebben *ü* után: *sütett, külemb, tűker* stb. (MNyj. 74).[1] A domokosi nyelvjárásból a jelenséget Németh Sándor írja le. Az *ö* hang helyén — mondja — a második és harmadik szótagban *e*-t ejtenek (nem zárt *ë*-t). Így: *köjek, szőres, büdess, örem* stb. (vö. Nyr. XLII, 11). Viski Károly a tordai nyelvjárásból szintén hangsúlytalan helyzetű *ö : e* megfelelésről tudósít, azzal a megszorítással, hogy az *ö* megmarad a tőszavak második szótagjában, ha az elsőben is *ö* van *(ördög, török);* néhány esetre korlátozottan *e : ö* megfelelés is hallható: *örög, közöpibe, megölöli (A tordai nyelvjárás.* NyF. 32. 15). A tordai nyelvjárásával megegyező a jelenség a közeli Szinden. Gálffy Mózes leírása szerint az *e*-zés hangsúlytalan helyzetben fordul elő, tőszóban, toldalékok előtt és toldalékokban egyaránt (MNny. II, 185). Noha nem különíti el a tőszóbeli hangsúlyos *ö* utáni helyzetet, itt az *ö* megmaradása példáiból tűnik ki: *ördög, gödör, ökör*. Márton Gyula az ördöngösfüzesi nyelvjárás „*ö* > *e* változás"-ának ugyanilyen hangsúlytalan helyzetű eseteit sorolja fel (MNny. I. 120); példái között néhány kivételre hívja fel a figyelmet: *ökör*, de *ökrek, gödör*, de *gödrek*.

[1] Egyébként Balassától származik az *oe* képzésmódjának legjobb leírása és a hangrendszerbe való beillesztése (Nyr. XIV, 553—4, XXIII, 182; lásd még Horger: Nyr. XXXII, 565, Mnyj. 72).

Horger nyelvjárási összefoglalójában (Mnyj. 71—72) a jelenséget taglalva megállapítja, hogy az *ö* is „nyíltabbá vált", mégpedig hangsúlytalan helyzetben kétféle módon. Az egész nyelvjárásterületen először is úgy, hogy helyébe, mivel a neki teljesen megfelelő alsó nyelvállású labiális *œ* hang nem volt meg nyelvünkben, nem *œ*, hanem hanghelyettesítéssel *e* hang lépett, pl. *köszen, örem, főden* stb. Másodszor meg úgy, hogy az *ö* nyíltabbá válása a nyelvjárásterület középső vidékein megteremtette az *œ* hangot is; ott már nem *e*, hanem *œ* lépett a korábbi *ö* helyébe. A hangsúlyos szótagbeli *ö csak* a nyelvjárásterület e középső vidékein vált nyíltabbá, „s itt érdekes megfigyelni, hogy a korábbi *ö* helyébe már c s a k i s *œ* lépett", pl. *tœk, rœvid, œrœm tœrœk* stb. Meglepő megállapítás, hiszen a tőle vizsgált nyelvjárásterület középső vidékein hangsúlytalan helyzetben az *œ* csak abban az esetben fordul elő, ha hangsúlyos szótagban is *œ (∾ ö)* van, más magánhangzók után ugyanitt *ö : e* megfelelést találunk (pl. *œrœm*, de *tüker)*. Következésképp a hangfejlődésnek tőle vázolt sora *(tükör > tüker ∾ tükœr; öröm > örem ∾ örœm > œrœm)* aligha felel meg a valóságnak. Ezt a feltételezést nem igazolja sem a Maros és a Küküllők vidékének tőle felhasznált nyelvjárási irodalma, sem pedig a mezőségi típusú Fekete-Körös völgyi nyelvjárási leírások.

Ez utóbbi nyelvjárási egységben Bőszörményi Géza *(A jánosfalvi nyelvjárás.* NyF. 29) a jelenségről megállapítja ugyan, hogy a „nyelvjárás nem ejt rövid *ő* hangot hangsúlytalan szótagban" (i. m. 9), de csak ilyen példákat hoz fel mint *törœk, ökœr, ördœg,göræg, cölœp* stb., és nem tájékoztat a nem *ő*, hanem például az *ü* előzményű, tehát *tükör, sütött*-típusú szavakban előforduló *ö*-k milyenségéről. Megjegyzi még (i. m. 13), hogy ez a Fekete-Körös völgyi *œ* nem azonos a Kis-Küküllő völgyi *œ*-vel, mert „valamivel kisebb ajakgömbölyítéssel ejtett hang". Közelebb jár az igazsághoz Szendrey Zsigmondnak a tárkányi nyelvjárásról szóló leírása (Nyr. XLIII, 161—8). Megállapítja, hogy a hangsúlyos szótagbeli *ü, ű, ő* után hangsúlytalan helyzetben az *ö*-nek *e* felel meg *(ülek, jüttem, mekhűted, bőgett, tüker, küszeb* stb.), hangsúlyos szótagban a köznyelvi *ö*-nek pedig *ë (ëblint, ëmlik* stb.). Ha a hangsúlyos szótagban *ë* van, ezt követően szintén *ë* hallható: *ëkër, ërdëg, këszënëm, ërëg* stb. E leírásban csak az *ëkër*-típusú szavak *ë*-jének fonetikai megítélésében lehetnek kétségeink. Valóban, e helyzetben Szendreytől *ë*-nek jelölt hangját labiális színezetűnek, *ę*-nek jelöli gyűjtőtársaival együtt Márton Gyula, aki gazdag példaanyagon, de most már a Fekete-Körös völgye 11 helységére kiterjedően vizsgálja a jelenséget (StUnBB. Philologia, Fasc. 1. 13—17). Az *ę*-zés jelensége Bélfenyér és Tenke kivételével valamennyi többi faluban megfigyelhető. A viszonylag nagyobb mennyiségű adatanyaggal képviselt négy falu közül a jelenség Remetén, Tárkányban és Jánosfalván erőteljesebb, Gyantán gyengébb, Remetén és Tárkányban hangsúlytalan szótagban, végződések előtt és végződésekben egyaránt a köznyelvi *ö*-nek *ę* megfelelése van, ha az előző, hangsúlyos szótagban is *e*-t ejtenek: *dęcęg, dęręg, kęrmęm, szęgdęs* stb. Az alapos példatár a különböző hangtani helyzetekben ejtett beszédhangok gazdag variációit *(e, ę, ö)* tárja fel, nem tisztázza azonban a köztük lévő fonológiai viszonyt, s nem utal arra sem, hogy az *ę*-nek jelölt beszédhang fonetikailag azo-

nos-e a Maros meg a Küküllők vidéke nyelvjárásának *œ* hangjával, vagy pedig — mint ahogy Böszörményi mondja — ettől egy árnyalatban különbözik. Inczefi Géza szerint is (*Abafája és vidékének nyelvjárása*. Bp., 1938.) az „ö hangnak két nyíltabb alakja van" a tárgyalt nyelvjárásban: *œ* és *e* (pl. *tűszhez, gœdœr)*. Leírásából és példaanyagából az is kitűnik, hogy az ö beszédhang is hallható, valamint az is, hogy *ö* ∽ *œ* után gyakori az *e* : *œ* megfelelés (pl. *köszenem*, de *kössœ, összœ, örœg* stb.). A jelölésmódok változatossága, s a közöttük lévő funkcionális viszony megállapításának hiánya miatt jelenti ki Deme: „Legtöbb monográfia jelöl mind hangsúlyos, mind pedig hangsúlytalan helyzetben *œ*-t és ö-t egyaránt, s a példákból semmi törvényszerűség nem bontható ki" (NyatlFunk. 174). Deme a fentebb érintett jelenségeket részint az „illabiális *ë*-zés" (i. m. 126) és a „labiális *ö*-zés" (i. m. 106), részint a „nyílt *œ*-zés" (i. m. 172) kategóriájába sorolja. A *köszenem, tüker*-típusú *e*-zést, bár az „illabiális *ë*-zés" fejezet alá vonja, a tárgyalás során ettől szétválasztja, nem is fonetikai-fonológiai okokból, hanem mert a jelenségnek ma csak ez a hangsúlytalan helyzetben mutatkozó formája esetleg későbbi és más eredetű lehet, mint az általános illabiális *ë*-zés, amely konzervatív jelenségnek tűnik (i. m. 134). Ugyszintén a mezőségi nyelvjárás *örög, cœvœk*-típusú ö-zését is a „labiális ö-zés" fejezet alá vonja, de elkülöníti az alföldi vagy az udvarhelyszéki ö-zéstől, mint olyat, amely a tőbeli labiális hatására keletkezett, és megjegyzi, hogy ez az „illeszkedéses ö-zés" éppen nem az erősen ö-ző nyelvjárástípust jellemzi (vö. i. m. 118). A „nyílt *œ*-zés"-ről viszont megállapítja (i. m. 174), hogy nem új fonéma megteremtődéséről van szó, hanem az ö fonéma általános vagy helyzeti variánsáról, melynek képzése egy fokkal nyíltabb (ugyanígy Kálmán Béla, *Nyelvjárásaink*, 37).

Itt említem meg, hogy a fenti nyelvjárási jelenségek egyike-másikának területi vonatkozásait tanulmányozni lehet Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Márton Gyula (*Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé"-ből*. ErdTudFüz. 181. sz.) táji nyelvatlasz-mutatványának 23., *szőttök* címszavú térképlapján, valamint Balogh Dezső, Teiszler Pál hasonló jellegű kiadványának (*Mutatvány a „Felső-Maros menti tájnyelvi atlasz"-ból*. StUnBB. Phil. fasc. 7. 1963) 12. *(ökrük)*, 13. *(ökrötök)* és 14. *(őröltök)* térképlapján. Ugyanők másutt is (NyelvTan — 1980. 15—6) e terület *e*-zésének, illetőleg az ö-vel szembeni elhatárolása érdekében közölnek két térképlapot *(küszöb, kölcsön)*, sajnos azonban az ingadozó ejtés miatt csupán egy-egy adatközlőtől származó egy-egy adat nem tűnik elegendőnek az izoglossza meghúzásához. Érinti az *e*-zés kérdését a Nyárád mente nyelvjárásából Benkő Loránd (*Nyárádmenti földrajzi nevei*. Bp., 1947. 4—5 és MNy. LIV, 380—7) és ugyancsak innen Teiszler Pál, aki viszont már fonológiai aspektusban /ö/-höz kapcsolódó *[ö]* és *[ö]* változatokról meg /ö/ ∽ /e/ fonémaváltakozásról beszél (NyIrK, X, 137). — Magam is az „ö/e és e/ö fonémaváltakozással" foglalkozom, de csupán a mezőségi nyelvjárás délnyugati részén, a jelenség aranyosszéki elterjedésével (NyIrK. XIII, 9—20). Az *e*-zésnek és a vele összefüggő illeszkedéses ö-zésnek itt három típusát különítem el, mely leírás — némi módosítással és pontosabb területi elhatárolással — mostani cikkemnek is alapja.

A MNyjA. anyaga alapján a mezőségi *e*-zéssel Imre Samu szintén foglalkozik (MMNyR. 222—3). Szerinte is a jelenség realizálásának több típusa rajzolódik ki. Az egyik típusában hangsúlytalan helyzetben az *ö* nem fordul elő, az *e*-zés általános jellegű (Zselyk). Más esetben hangsúlytalan helyzetben az ö csak *l* előtt jelentkezik; akkor, ha a hangsúlyos helyzetben ö van (Vajdakamarás). Egy harmadik típusban a tőszó hangsúlytalan szótagjában is ö van, ha hangsúlyos szótagjában szintén ö-t találunk, de tőséghangzóban, toldalékban itt is általános az *e* (Magyarnemegye). A negyedik típusban ö után tőszó hangsúlytalan szótagjában tőséghangzóban és toldalékban is jelentkezik az ö, sőt az ö hangok után *e* helyén is ö-t találunk, de egyéb labiopalatalis hang után általános az *e*-zés (Dózsa György). Imre megjegyzi még, hogy az „ö terhére jelentkező *e*-zés fentebb bemutatott típusai a nyelv-atlasz adataiból világosan kirajzolódnak ugyan, de gazdagabb anyagon maga a jelenség további mélyreható vizsgálatot érdemelne" (L. még tőle az illeszkedéses ö-zésről írottakat: i. m. 205—6). Az alábbiakban éppen gazdagabb anyagon, sűrűbb kutatóponthálózat alapján kívánom megrajzolni e nyelvjárási jelenséget.

2. Mikor a mezőségi *e*/ö hangviszonnyal foglalkozunk, eltekintünk az /ö/ és /e/ fonémának fonológiai rendszerben betöltött valamennyi rendszertani viszonyától, és csak a két ellentéttag kölcsönös viszonyát taglaljuk. Az /ö/ és /e/ fonéma között disztinktív jegy a labialitás ≠ illabialitás, illetőleg a középzárt ≠ nyílt hangviszony. A két fonémának (vö. *törül — terül, tömet — temet, török — törek, szőttök — szőttek*) az összehasonlítási alapként vett irodalmi nyelvben a helye, elosztása, számaránya a fonémarendszer szinkrón metszetében eleve adottnak veendő, s ehhez viszonyítottan valamely nyelvjárási részrendszeren belül az /ö/, illetőleg az /e/ fonémának helyében, elosztásában, előfordulási arányában — a különböző irányú hangváltozások következtében — eltérés észlelhető. Az irodalmi nyelvhez viszonyított megterheltségi különbség alapján beszélünk nyj. *e:* ir. *ö;* nyj. *ő:* ir. *e* szembenállásról. De hogy az egyes fonémáknak, jelen esetben az /ö/ és az /e/ fonémának fonológiai értéke mennyire elhatározóan függ attól a helyzettől, amelyet a kérdéses fonológiai viszonyrendszer értékhálózatában elfoglal, jól mutatja az a tény, hogy akár „ö-zés", akár „labiális ö-zés" néven említjük az irodalmi nyelvi *e*, nyelvjárási *ő* megfelelést, mennyire más a fogalom tartalma pl. az udvarhelyszéki és mennyire más a mezőségi nyelvjárásban. Az előbbiben az /ö/ fonéma — megterheltségben megnövekedve — fonológiai viszonyban van mind az /ë/, mind az /e/ fonémával. A mezőségi nyelvjárásban viszont az /ö/ fonéma — megterheltségben lecsökkenve — csak az /e/ fonémával teremt fonológiai viszonyt, mert a minden egyes esetre kiterjedő *ë* > *e* nyíltabbá válás alapján az /ë/ fonéma a nyelvjárásban megszűnt.

Ismeretes az is, hogy a mezőségi nyelvjárás bizonyos részén nyíltabb *œ* hangot találunk. Releváns, disztinktív jegyei közé tartozik, hogy palatális, labiális, nyílt magánhangzó. A Demétől „nyílt *œ*-zés"-nek nevezett hangjelenség valóban nem teremtett új fonémát (NyatlFunk. 174), de csak abban az értelemben nem, hogy nincs fonémarendszer, ahol egy nyílt /œ/ és két középzárt, egy rövid /ö/ meg egy hosszú /ő/ fonémával kellene számolnunk. Pl. a miriszlói nyelvjárásban is csak két — egy /œ/ és egy /ő/

— fonémát igazolhatunk. Az irodalmi nyelvtől eltérően a szembenállás itt nem rövid =/= hosszú, hanem nyílt =/= zárt megkülönböztető jegyen alapul, pl. *kætæk/kætök, ærül/örül*. E különbség megakadályozza, hogy az /ő/ fonéma tendenciaszerű rövid *[ö]* realizációi következtében az /æ/ és /ö/ között neutralizáció lépjen fel. Fonetikai tartalmát tekintve az /æ/ természetesen rövid is, de kizárólag a rövid =/= hosszú jegy tekintetében nincs közvetlen fonológiai korrelációban (l. tőlem: NyIrK. XXV, 58).

3. Az irodalmi nyelvben az *e/ö* hangviszony fonológiai ellentétet alkot mind hangsúlyos (vö. *temet — tömet*), mind hangsúlytalan helyzetben tőmorfémában (vö. *törek — török*), mind pedig szuffixumban egyaránt (vö. *köhögtek — köhögtök*). Ehhez viszonyítva a mezőségi nyelvjárásban megvan ugyan mind az /ö/, mind az /e/ fonéma, de az /ö/-nek a disztribúciója pozicionálisan korlátozott. Az /ö/ fonéma mezőségi felhasználásának szűkülése a következőképpen nyilvánul meg:

A Mezőség minden nyelvjárási alegységére nézve közös, hogy az /ö/ fonéma *[ö ∼ ǫ̈ ∼ æ]* variánsokban realizálódva a tőmorféma első szótagjában, tehát hangsúlyos helyzetben mindenütt megtalálható.

A hangsúlytalan helyzetre nézve az /ö/ és /e/ fonémaviszonynak a következő, területhez köthető típusait vázolhatjuk fel:

A) Hiányzik az /ö/ fonéma toldalékokban és szórványosan a toldalékok előtti kötőhangok helyén;

B) Hiányzik az /ö/ fonéma hangsúlytalan helyzetben, csak a hangsúlyos /ö/ után nem tőszóban (pl. *üszek, ütett*, de *ördög, ökör, gödör*, ugyanakkor *ördögek, ökrek, gödret*);

C) Hiányzik az /ö/ fonéma minden hangsúlytalan helyzetben, az *ördeg, öker, göder* esetekben is;

D) Hiányzik az /ö/ fonéma hangsúlytalan helyzetben, csak a hangsúlyos /ö/ után nem (pl. *tüker, sütett*, de *ördög, köhög*), és ugyanitt hiányzik az /e/ fonéma is hangsúlyos /ö/ után (pl. *örög, kövöt, összö* stb.).

Ebben az utóbbi, azaz D) típusban tehát az *e/ö* hangviszonyt a tőmorfémák hangsúlyos magánhangzó-fonémájának milyensége határozza meg. 1. Ha a tőmorféma hangsúlyos szótagjában /ü/, /ű/, /ő/ fonéma van, a további hangsúlytalan szótagokban /ö/ fonéma nem lehet, csak /e/. 2. Ha a tőmorféma hangsúlyos szótagjában /ö/ fonéma van, a további szótagokban /e/ nem lehet, csak /ö/. Mindez azt jelenti, hogy az A), B), C) típusra az ir. *ö:* nyj. *e*, a D) típusra mind az ir. *e:* nyj. *e*, mind az ir. *e:* nyj. *ö* megfelelés jellemző.

4. Ismeretes, hogy a mai nyelvjárásokban — jórészt területi különbségekkel — egymás mellett találjuk a jelenségek időbeli fázisait. A jelenségek belső nyelvi jellegének alapos, minden részletre kiterjedő megfigyelésével és földrajzi rögzítésével szolgáltatjuk azokat az adalékokat, amelyek a jelenségek nyelvjárástörténeti visszakövetkeztetésében elengedhetetlenül szükségesek (vö. Benkő, Nyjtört. 44). Ennek alapján talán megkísérelhetjük a mezőségi *e/ö* hangviszony kialakulásának időbeli fázisait, fejlődési szakaszait több-kevesebb biztonsággal megállapítani.

Benkő a mezőségi *e*-zés eredetét a nem illeszkedés jelenségében látja, amely egyrészt eredetibb nyelvi állapot folytatásaként, másrészt reciprok fejlődésű analógiás elhasonulások révén az egész Mezőségen uralkodik (i. m. 93). Igazolni látszik Benkőt az a tény, hogy a mezőségi *e*-zés elsőként

a toldalékokban és a toldalékok előtti kötőhangzóban jelentkezik; az előbbiekben ezt neveztük A) típusnak. Horger viszont az *e*-zés, *œ*-zés jelenségét a mezőségi általános nyíltabbá válás *(o > a, ë > e, ö > e ~ œ)* keretében szemléli (vö. Mnyj. 71). Ha a nem illeszkedés jelenségéből indulunk is ki, kétségkívül a Horger feltételezte rendszerkényszer eredményeként őrződött meg a nem illeszkedés jelensége (pl. *főden, csűrhez* stb.), szemben pl. a mezőséginél sokkal archaikusabb jellegű székely nyelvjárással, ahol az illeszkedés jelensége ennek ellenére mégis megvan. Ez a rendszerkényszer eredményezte az *e*-zés behatolását a szótövek hangsúlytalan szótagjába is, ha a hangsúlyos szótag *ü, ű, ő*-t tartalmazott *(küszeb, tüker);* a hangsúlyos szótagbeli *ö* kezdetben ugyanis megakadályozta a szótőbeli hangsúlytalan *ö > e* alakulást (pl. *ökör, gödör*). Így alakult ki az *e*-zésnek tőlünk B) típusúnak nevezett változata. A következő fejlődési fokon a hangsúlyos *ö* sem tudta megakadályozni a tőszóbeli hangsúlytalan helyzetű *ö > e* alakulást *(öker, göder),* s így minden hangsúlytalan helyzetben beállott az *ö > e* változás, melyet C) típusnak neveztünk. A következő lépésként a hangsúlyos *ö* hangoknak is *e*-vé kellett volna alakulniuk. Minthogy azonban a hangsúlyos helyzet jelentette az /ö/-nek az „erős" fonémáját, s ez az erős funkciós jelleg itt nem tette lehetővé az *ö > e* változást, ezért a rendszerkényszer a realizáció síkján oldotta meg a problémát úgy, hogy az erős funkciós jelleg és a rendszerkényszer összeütközése megteremtette az *œ* hangot. Az *œ* fonológiai szempontból egyrészt megőrizte az /ö/ fonémának funkciós jellegét, másrészt fonetikailag beilleszkedett az alsó nyelvállású magánhangzók rendszerébe. Horgerrel ellentétben tehát az *œ* hang nem hangsúlytalan, hanem hangsúlyos helyzetben jött létre. Ha a nyelvjárásterület központi része elsőként hangsúlytalan helyzetben teremtette volna meg az *œ* hangot *(ökör > ökœr > œkœr),* akkor ugyanez a nyelvjárás a *tükör, küszöb* esetekben is *tükœr, küszœb* alakokat, nem pedig *tüker, küszeb* alakokat fejlesztett volna. Az így kialakult hangsúlyos helyzetű *œ* az ezt követő *e*-ket is *œ*-vé hasonította, létrehozva ezzel az ún. illeszkedéses *œ*-zést, megszüntetve ebben a helyzetben a hanghelyettesítésen alapuló rendszerkényszert *(ördögek > ördegek > œrdegek > oerdœgœk),* s megteremtette az /ö/ és az /e/ fonémák egyfajta egyensúlyát. E viszonyban a hangsúlyos helyzet meghatározó: */ö/ = [œ ~ õ]* után csak /ö/, /ü, ű, ő/ után csak /e/ fordulhat elő. S ezzel létrejött a D) típus. A kialakulás folyamata típusonként tehát: A) → B) → C) → D).

E típusok nyelvföldrajzi elhelyezkedését tekintve, a változás folyamata természetszerűleg a ma legfejlettebb típust képviselő központi részeken indult meg, s innen terjedt a peremterületek felé. Így:

(A → B → C →) D. típus: központi terület
(A→B→) C. típus: a központi részeket övező terület
(A→) B. típus: a központi részektől távolabbi terület
A. típus: más nyelvjárásokkal érintkező peremterület.

Ezt a nyelvföldrajzi elhelyezkedést jól igazolja a jelenség mezőségi megléte, de megjegyzendő, hogy a típusok, illetőleg fejlődési fokozatok sem nyelvföldrajzi, sem diakronikus szempontból nem jelentkeznek merev formában.

5. Vázolnunk kell — a „Romániai magyar nyelvjárások atlasza" kéziratos anyaggyűjtése alapján — az adatok nyelvföldrajzi vallomását.

Nyelvföldrajzilag a jelenség D) típusa (hangsúlyos *ü, ű, ő* utáni *e*-zés, hangsúlyos *ő* után *ö*-zés) a Maros és a Kis-Küküllő völgye településeit követi. Északon elsőként — átmeneti típusok nélkül — a Maros menti Disznajón és Magyarón jelentkezik, és a Tövis-Gyulafehérvár közeli Magyarkapud, Vajasd településekkel zárul, hogy majd felbukkanjon a Hunyad megyei, nyelvjárásszigetként számon tartott Lozsádon. Ami a Maros jobb partján levő települések pontosabb vonalát illeti, a jelenségnek ez a típusa Régen környékén mélyen benyomul a nyugat felé eső falvak nyelvjárásába, egészen Mezőköbölkútig, hogy majd Marosvásárhely szomszédságában ez a területsáv elvékonyodva teljesen a Maros vízválasztójára szorítkozzék. Innen viszont hol szélesebb, hol keskenyebb sávban Mezőbodon—Marosdécse—Miriszló—Torockó—Vajasd a jelenség nyugati, északnyugati határvonala. Követhetjük a jelenség D) típusát a nyelvjárásterület keleti és déli vonalán is. Ismét a Maros menti Magyaróról kiindulva ide tartozik a távolabbi Görgényüvegcsűr, majd a jelenség a Maros és a Nyárád vízválasztóját követi, hogy délebbre a nyelvjárási jelenségben sok ingadozást mutató Nyárádkarácsonyfalvával, de inkább Dózsa Györggyel az Alsó-Nyárád menti falvak is bekapcsolódjanak az *e/ö* hangviszonynak ebbe a típusába. Innen az izoglossza dél felé halad, Kóródszentmártonnál átlépi a Kis-Küküllő völgyét is, a Kis- és Nagy-Küküllő vízválasztóján haladva a kör Balázsfalvánál, majd Tövisnél zárul, magába foglalva a Maros és a Kis-Küküllő völgyének magyarok is lakta településeit. Ugyanezt a D) típust képviseli a Fekete-Körös völgyében Köröstárkány is.

A jelenség C) típusát (*e*-zés a hangsúlyos *ö* után is) lényegében a fenti területtől északnyugatra eső, a földrajzi értelemben vett Mezőség, a Maros jobb partján fentebb meghúzott határvonaltól és az Aranyos—Szamos vonala közé eső települések képviselik. (Gyűjtésemben: Mezőpanit, Szabéd, Aranyosegerbegy, Magyarszovát, Feketelak, Mezőkeszű, Mezőveresegyháza, Zselyk, Tacs, Szásznyíres.) A jelenség C) típusa északon átlépi a Nagy-Szamos vonalát, hallható ugyanis nemcsak a Nagy-Szamos melletti Magyarnemegyén, de a Lápos menti Domokoson is. Ez a C) típus csupán annyiban veszi körül a központi D) típust, hogy megtalálható délen a Nagy-Küküllő menti Kiskapuson, és keletre a Nyárád völgyében, Szentgerice és Nagyteremi között is, másutt azonban ez a területi folytonosság hiányzik.

Mintegy átmenetet képeznek a C) és a B) típus között az Aranyos jobb partján fekvő aranyosszéki falvak (gyűjtésemben Harasztos), továbbá Ördöngösfüzes, míg a tiszta B) típust az Aranyos bal parti települései, illetőleg ettől távolabb eső Tordatúr, Szék képviseli, de ez a típus hallható a nyelvjárásterület keleti részén, Pipén is.

A mezőségi nyelvjárás néhány legszélső, más nyelvjárásokkal érintkező pontjain találjuk a tárgyalt jelenség A) típusát, vagyis itt a jelenség szórványosan: toldalékban, toldalék előtti kötőhangban éppencsak felbukkan. Ilyen keleten Nyárádszentmárton, nyugaton a Borsa völgyi, Tőki völgy és Szamosújvár—Dés környéki települések (gyűjtésemben Kide,

Felsőtök, Kérő, Baca), illetőleg délen a Nagy-Küküllő völgyében Küküllőalmás, Somogyom nyelvjárása.

6. Szólnunk kell a jelenség intenzitásáról az adattárba felvett adatokon belül. Az adattárban falvanként mintegy 90 adat szerepel. Ezeknek az adatoknak irodalmi megfelelőiben — természetesen csak a hangsúlytalan helyzetet tekintve — az *e ö* hangviszony száma: *18 72*. A nyelvjárási adatokban — ha a tárgyalt jelenség teljesen kivétel nélkül volna — az *e ö* hangviszony tiszta típusonként így alakulna: A) típus: 35/55 (a 35 *e*-ből: 17 esetben nyj. *e:* ir. *ö* szembenállás, 18 esetben nyj. *e:* ir. *e* megfelelés); B) típus: 67/23 (a 67 *e*-ből: 49 esetben nyj. *e:* ir. *ö* szembenállás, 18 esetben nyj. *e:* ir. *e* megfelelés); C) típus: 90/0 (a 90 *e*-ből: 72 esetben nyj. *e:* ir. *ö* szembenállás, 18 esetben nyj. *e:* ir. *e* megfelelés); D) típus: 34/56 (a 34 *e*-ből: 34 adatban nyj. *e:* ir. *ö* szembenállás, az 56 *ö*-ből: 18 eset nyj. *ö:* ir. *e* szembenállás, 38 eset nyj. *ö:* ir. *ö* megfelelés). Kétségkívül azonban, hogy bár az egyes falvak nyelvjárási adatai megközelítik e típusok valamelyikét, de ennyire zavartalan, tiszta képet nem mutatnak. Pl. az A) típushoz tartozó Felsőtökön a 35 *e*-ből nem 17, csak 14 a nyj. *e:* ir. *ö* szembenállás, ilyen nem realizálódott kivételek vannak, mint *főthöz, tötött, küdöm;* ugyanakkor feltűnik a szintén hallható *büdös* alak mellett a B) típusra jellemző *büdes* alak is. A B) típushoz tartozó Tordatúron a *hüvös, pünkösti, szőrös* ellenpéldák az előző, az A) típusra utalnak. A C) típushoz tartozó Zselyken felbukkanó *öklœ* már a D) típust vetíti elénk. A példák, ellenpéldák több-kevesebb eltolódásának többféle oka van: a jelenség nem megállapodott, sok adatban ingadozó ejtést találunk, ugyanaz az eset sokszor még ugyanazon beszélő ejtésében is ingadozik; a típusok közötti átmeneti formák is gyakran felbukkannak; az adatok többsége egy bizonyos típusra vall, de néhány adat a fejlődésnek megelőző, mások az azt követő típusát példázzák; olykor bizonyos adatokban a hangkörnyezet fonetikai okai késleltetik a jelenség létrejöttét.

7. Végül föltétlenül utalnunk kell rá, hogy az A), B), C) típusban az /ö/ fonéma *[ö]*-ként, a D) típusban főleg *[œ]*-ként realizálódik; ez alól eddigi tudomásunk szerint csak néhány, területileg szélső falu kivétel: a típus nyugati határán Torockó és Torockószentgyörgy, a keletin a Nyárád menti Dózsa György.

Érdemes lesz megvizsgálni: vajon az itt tárgyalt jelenség fokozatai egybeesnek-e a mezőségi nyelvjárás másik fő nyelvjárási jelenségének, az *a*-zásnak a fokozataival? Ez azonban már a következő közleményünk tárgya.

ADATTÁR

D) típus. Magyaró: *büdęss, bükkęn, büręk, mekfüstęli, hüvess, küszęb, ψücsęk, ψücskęk, pünkęsti, püspęk, sütęk, sütęttë, üjjęn lę, üstęk, ütęttë;* de: *csütȍertæk;* — *bűnęs, csűrèl, kűdęm, tűkèr, csűrhęz, tűszhęz;* — *bőtèl, felőtęzik, kőcsenn, őrèl, őręlęk, szőręs, fȍdęnn, fȍthęz;* de: *kődæk;* — *bæfæg, dængæli, dæræg, dȍergæl, dȍerzsȍel, gædȍer, gyænygyæt, hȍercsæg, kæhæg, kæhæktæk, kæntæs, kænyækæ, kænyæræg, kæræm, kæszænæm, kæszæntæk, kætæk, lægdæs, megdæglætt, ækȍel, ækȍer, ækræket, ækrætæk, æntæz, ȍerdæg, ȍerdægæk, ærækȍel, ærækæs, ætædik, zæmæk, zæræg;* de: *kæhægtëk* (tbsz. 2. sz.); — *cævæk, fævæny, kænynyæbb, kænnyæs ∾ kænnyvæs, kærmæ, kætælæt, kætvæ, kævæt, kævæs, ægyvæz, æklæ, ækȍerszæm, ælæli, æræg, ærægæbb, æsvæny, æsszæ, tȍerjæ, tȍerpæ, tævæ.* Tancs: *büdess, bükkęn, bürek mekfüsteli, hüves, küszeB, prücsęk, prücskęk, pünkesti püspek, sütek, sütette, üjjen le, ütek, ütette;* de: *büdæss, csütȃrtæk, üszæk;* — *bűnes, bűtēl, csűrēl, tűker, csűrhëz, tűszhęz;* de — *kűdæm;* — *felȍtezik, kőcsen, kődek, őrèl, fődenn, főthëz;* de: *őrȍlek, szőrȍs;* — *bæfæg, bæmbȍel, dȍngȍli, dæræg, doergoel, dȍerzsȍel ∾ dȍrzsȍl, gædȍer, gyænygyæt, hȍercsæg, kȍhȍg, kæhæktæk, kæntæs, kȍnyȍkȍm, kȍnyȍrȍg, kȍpcȍs, kȍrȍm, kȍrtȍvȍ ∾ kærtævæ, kætæk, ækrætæk, megdæglætt, ȍkȍl, ækær, ækrækæt, lægdæs, ȍntæz, ȍerdæg, ræfæg, ætædik, ærækȍel, ȍerdægæk, zȍrȍg;* de: *kȍhęg;* — *fævæny, gȍerbæ, kænnyæbb, kænyvæs, kærmë, kætvë, kævæk, kævæs, ægyvæz, ȍklȍ, ȍlȍli, æræg, ærægæbb, æstæ, æsszæ, tȍerjæ, tærpæ.* Görgényüvegcsűr: *büdëss, bükkën, bürek ∾ bürëk, mekfüstęli, hüvęs, küszëb, prücskëk, pünkësti, püspëk, sütëk, sütęttę, üjjęn lę, üszëk, ütëk, ütęttę;* de: *csütőrtök, prücsök;* — *bűnës, kűdëm, tűszhëz;* de: *csűrhöz;* — *bőtęl, csőrél, kőcsęn, kődęk, őrél, őrelek; szőręs;* de: *fődönn, főthöz;* — *bömbȍl, döngöli, dörög, dȍzsöl, gödȍr, gyönygyöt, hȍrcsȍg, köhög, könyȍk, könyörög, köpcös, köröm, köszönȍm, kötök, lögdös, megdȍglȍtt, ökȍr ∾ ȍkȍr, ȍkrȍkȍt, ökrȍtȍk, öntöz, ȍrdög, ördögök, ötödik, zörög;* de: *köhȍktëk, köszöntęk, köntës;* — *kȍtvȍ, kȍvȍk, kȍvȍs;* de: *gȍrbë, könnyębb, könnyęs, kȍrmë, kȍtvë, öleli, örëg, öręgębb, östę, összę, özvegy, törjë, tȍrpë.* Mezőkölkút: *bükkeny, bürek, hüves ∾ hüvęs, küszeb, prücsęk, prücskęk, pün-*

kesti, püspęk, sütek, sütętte, tu̇̀kèr, üjjen le, üszęk, ütęk, ütette; de: *büdǫ̈s, mekfüstǫ̈li, prücsǫ̈k; — bűnęs, bűtèl csu̇̀rel, kűdem, csu̇̀rhęz, tűzhez; — felőtezik, kȍcsęn, kődek, őrèl, szőrės, fődenn, főthez;* de: *gǫ̈gǫ̈s, kőcsǫ̈n, tǫ̈tǫ̈tt; — bǫ̈fǫ̈g, bönköl, dǫ̈ngǫ̈li, dœræg, dǫ̈rgǫ̈l, dǫ̈̀rzsǫ̈l, gǫ̈dȍr, gyǫ̈nygyǫ̈t, hœrcsǫ̈g köhög ∾ kǫ̈hǫ̈g, kǫ̈ntǫ̈s, kǫ̈nyǫ̈kǫ̈, kǫ̈nyǫ̈rǫ̈g, köpcös, kǫ̈rǫ̈m, köszönǫ̈m, kǫ̈tǫ̈k, lægdǫ̈s, megdǫ̈glǫ̈tt, ökör, öntőz, ȍerdœg, ǫ̈rǫ̈kǫ̈l, ǫ̈rǫ̈kǫ̈s, ǫ̈tǫ̈dik, rǫ̈fǫ̈g, zǫ̈rǫ̈g ∾ zǫ̈rǫ̈g;* de: *kǫ̈szǫ̈ntek, ökrękęt, ökrętęk, ǫ̈rǫ̈kèl; — cǫ̈vǫ̈k, kǫ̈rmę̈, kǫ̈tvǫ̈, kǫ̈vǫ̈k, ǫ̈rǫ̈g, ǫ̈rvǫ̈nygyǫ̈n, ǫ̈stǫ̈, æsszæ, szǫ̈vǫ̈tkęzęt, tǫ̈̀rjǫ̈;* de: *gǫ̈̀rbę, kǫ̈nnyębb, kǫ̈nyvęs, kǫ̈vęs, ǫ̈rǫ̈gębb, ǫ̈ste, ǫ̈svęny, özvęgy, tȍerpe.* Marossárpatak: *büdëss, bükkëny, bürëk, fëfüstęli, hüvęss, küszęB, ψücsęk, ψücskęk, pünkęsti, püspęk, sütęk, sütęttë, üjjën le, üszëk, ütëk, ütęttę, ütkęzǫ̈;* de: *csütǫ̈rtǫ̈k; — bűnęs, csu̇̀rël, kűdęm, tűkër, csűrhëz, tűszhëz; — bőtël, kőcsęn, kődëk, őrël, őręlëk, szőrës, fődenn, főthëz;* de: *felötǫ̈zik; — bǫ̈fǫ̈g, bǫ̈mbǫ̈̀l, dœngœli, dǫ̈rǫ̈g, dȍergȍel, dɑ̃rzsȍel, gœdɑ̃r, gyǫ̈nygyǫ̈t, hǫ̈̀rcsǫ̈g, kǫ̈hǫ̈g, kǫ̈hǫ̈ktǫ̈k, kǫ̈ntǫ̈s, kǫ̈nyökœ, kǫ̈nyǫ̈rǫ̈g, köröm, kǫ̈szǫ̈nǫ̈m, kǫ̈szǫ̈ntǫ̈k, kǫ̈tǫ̈k, lǫ̈gdǫ̈sǫ̈dik, megdǫ̈glǫ̈tt, ǫ̈kǫ̈̀l, ækȍer, ækrækœt, ækrœtǫ̈k, ǫ̈ntǫ̈z, ǫ̈̀rdǫ̈g, ǫ̈̀rdǫ̈gǫ̈k, ærækȍel, ærækǫ̈s, ǫ̈tǫ̈dik, rœfœg, zæmæk, zærœg; cævæk, kǫ̈nnyǫ̈bb, kænnyæs, kȍermæ, kǫ̈tvǫ̈, kævæk, kævæs, æklæ, ælæli, ærœg, ærœgæbb, ǫ̈stǫ̈, ǫ̈sszǫ̈ ǫ̈gyvǫ̈z, szævætkæzædbæ, tȍerjæ, tȍerpæ.* Mezőbodon: *büdęs, bükęny, büręk, ψücsęk, ψücskęk, pünkesti, püspęk, sütęk, sütęttë, üjjęn lę, ütęk, ütętte;* de: *hüvös, küszǫ̈b, üszök; — bünes, küdem, csűrhęz, tu̇̀szhęz;* de: *tűkőr; — csőrèl, felǫ̈̀tęzik, kőcsen, kődęk ∾ kődęk, őrèl, őręlęk, szőręs, fődęn, főthëz;* de: *bǫ̈̀tǫ̈̀l, csőrǫ̈l; — böfög ∾ bǫ̈fǫ̈g, bönkől, dǫ̈ngǫ̈li, dǫ̈rǫ̈g, dȍrgȍl ∾ dőrgǫ̈l, gǫ̈dǫ̈̀r, hœrcsǫ̈g, kǫ̈hǫ̈g, kǫ̈ntǫ̈s, kǫ̈nyǫ̈kę̈, kǫ̈nyǫ̈rǫ̈g, kǫ̈rǫ̈m, kǫ̈szǫ̈nǫ̈m, megdǫ̈glött, ǫ̈kǫ̈̀l, ǫ̈kǫ̈r ∾ ækȍer, ǫ̈krǫ̈kǫ̈t, ǫ̈krǫ̈tǫ̈k, öntöz ∾ ǫ̈ntǫ̈z, ȍrdǫ̈g, ǫ̈rǫ̈kǫ̈l, zǫ̈mǫ̈k, zǫ̈rǫ̈g;* de: *dǫ̈ngę̈li, gyönygyęt, kǫ̈hę̈ktę̈k, ǫ̈̀rdǫ̈gęk, ǫ̈rǫ̈kęs, köszenem, köszentęk, lögdes; — kǫ̈lǫ̈s, dǫ̈rgǫ̈li a kǫ̈zǫ̈jit, kǫ̈nnyǫ̈s, kǫ̈rmæ, ǫ̈klǫ̈, kȍertævæ, ærœg, ǫ̈sszǫ̈ ∾ æsszæ; de: gǫ̈̀rbę̈, könnyębb, kǫ̈tvę̈, kǫ̈vę̈k, köves, ölęli, ǫ̈regębb, özvęgy, tœrpę̈.* Héderfája: *büdess, bükken, bürek, mekfüsteli, , küszeB, ψücsek, ψücskek, püspęk, sütek, sütęttę, tu̇̀kèr, üjjęn lę, üszek, ütęk, ütette;* de: *csütœrtœk, pünkǫ̈sti, ütközǫ̈; — bűnęs, küdem, csűrhęZ, tüszhęz; — bȍtèl, csőrel, felötezik, kȍcsen, ȍrèl, ȍrelek, szȍres, fődenn, főthez;* de: *kȍdök; — bœfœg, bömbǫ̈̀l, dǫ̈ngǫ̈li, dœræg, dörgöl,*

dǫ̈rzsǫ̈l, gǫ̈dœ̈r, gyǫ̈nygyǫ̈t, hœrcsœg, kœhœg, kœntœs, kǫ̈nyǫ̈kǫ̈, kœnyœræg, kǫ̈rǫ̈m, kœszœnœm, kœtœk, lǫ̈gdǫ̈s, megdǫ̈glǫ̈tt, œkǫ̈l, ǫ̈kǫ̈r, ǫ̈krǫ̈kǫ̈t, ǫ̈krǫ̈tǫ̈k, œntǫ̈z, o͡erdœg, o͡erdœgœk, ǫ̈rǫ̈kǫ̈l, ǫ̈tǫ̈dik, rœfœg; de: *kœhœktęk, zǫ̈mǫ̈k;* — *kǫ̈vǫ̈csǫ̈s fǫ̈vǫ̈ny, kœnnyœbb, körmö, ko͡ertœvœ, œklœ, œklœ, ǫ̈sszǫ̈;* de: *gǫ̈rbe, kǫ̈nyvęs, kǫ̈tve, kǫ̈vęk, kǫ̈vęs, ǫ̈leli, ǫ̈reg, ǫ̈regebb, ǫ̈zvegy, to͡erje tœrpę.* Gogánváralja: *büdess, bükken* ∾ *bükkeny, bürek, mekfüsteli, hüves, ψücsek, ψücskek, pünkesti, püspek, sǜtek, sütette, üjjen le, üszek, ütek, ütęttę, ütkező;* de: *csütǫ̈o͡ertǫ̈k, küszǫ̈b, ütkœzö;* — *büness, küdem, csǜrhez, tüszhez;* — *bötèl, csörel, kǫ̈csęn, ǫ̈rèl, ǫ̈relek, szőres, fődenn, főthez;* de: *fèötœzik, kǫ̈dǫ̈k;* — *bœfœg, bœmbœl, dǫ̈ngǫ̈li, dœræg, dœrgo͡el, dǫ̈rzsǫ̈l, gœdœr, gyœnygyœt, hœrcsœg, kœhœg, kœhœgtœk, kœntœs, kœnyœkœ, kœnyœræg, kœræm, kœszœnœm, kǫ̈szǫ̈ntǫ̈k, kœtœk, lǫ̈gdǫ̈s, megdœdglœtt, œko͡el, œkœr, œkrœkœt, œkrœtœk, œntœz, œrdœg, œrdœgœk, œrœko͡el, œrœkœs, œtœdik, rœfœg, zœmœk, zœrœg;* de: *gœdèr, ökrętęk;* — *cœvœk, fǫ̈vǫ̈ny* ∾ *fœvœny, kœnnyœbb, kœnnyœs, ko͡ermœ, kœtvœ kœvœk, œlœli, œrœg, kœvœs, œklœ, œrœgœbb, œstœ* ∾ *ǫ̈stǫ̈, œzvœgy, szœvœtkœzœt, ko͡erjœ, tœrpœ.* Magyarsáros: *büdęs, bükken, büręk, megfüsteli, hüvęs, küszęb, pünkesti, püspëk, sütęk, sütęttę, tükèr, üjjęn lę, ütęk, ütęttę;* de: *ψücsǫ̈k, ψücskǫ̈k;* — *bǜnęs, kǜdęm, csǜrhęz, tüszhëz;* — *bőtel, csǒręl, fèötezik* ∾ *felǒtezik, kőcsen, kődek, ǒrèl, ǒrǫ̈lek, szőres, fődęn, főtheZ;* — *bœfœg, csœtœrtœk, dœræg, dœrgœl, dǫ̈ngǫ̈li, dǒrzsǒl* ∾ *do͡erzso͡el, gœdo͡er, hœrcsœg, kǫ̈hǫ̈g, kǫ̈hǫ̈ktǫ̈k, kǫ̈ntǫ̈s, kœnyœkœ, kœnyœræg, kœpcœs, kœræm, kœrtœvœ, kœszœnœm, kœszœntœk, kǫ̈tǫ̈k, lœgdœs, megdǫ̈glött, œkœl, œko͡er, œkrœkœt, œkrœtœk, ǫ̈ntǫ̈z, o͡erdœg, o͡erdœgœk, œrœkœl, œrœkœs, œtœdik, zœrœg;* de: *gyönygyęt;* — *cœvœk, fœvœny, kœnnyœbb, kœnnyœs, ko͡ermœ, kœtvœ, nœvœltük, kǫ̈vǫ̈k, kǫ̈vǫ̈s, œlœli, œrœg, œrœgœbb, œstœ, œsszœ, œzvœgy, to͡erjœ, to͡erpœ.* Marosbogát: *büdęs, bükkeny, büręk, hüvęs, küszeB, prücsęk, prücskęk, pünkesti, püspęk, sütęk, sütettę, üjjen le, üszęk, ütek, ütette, ütkező;* de: *büdœs, tükǫ̈r;* — *bűnęs, kűdem, csǜrhęz, tüszhęz;* — *bǒtèl, csǒrèl, felǒtęzik, kǒcsen, kǫ̈dęk, ǒręl, őręlęk, szőręs, fǒden, fǫ̈thęz;* — de: *ǒrœl;* — *bœfœg, bömbǒl, dǫ̈ngǫ̈li, dǫ̈rœg, dǫ̈rzsǫ̈l, gǫ̈dǫ̈r, gyǫ̈nygyǫ̈t, hœrcsœg, kǫ̈hǫ̈g, kǫ̈hǫ̈ktǫ̈k, kǫ̈ntǫ̈s, kǫ̈nyǫ̈rǫ̈g, kǫ̈rǫ̈m, kœszœnœm, kœszœntœk, kǫ̈tǫ̈k, lœgdœsödik, megdǫ̈glǫ̈tt, œkœl, œko͡er, ǫ̈krǫ̈kǫ̈t, ǫ̈krǫ̈tǫ̈k, ǫ̈ntǫ̈z, ǫ̈rdǫ̈g, ǫ̈rdǫ̈gǫ̈k, ǫ̈rǫ̈kǫ̈s, ǫ̈tǫ̈dik, zǫ̈mǫ̈k, zœrœg;* de: *ǫ̈rǫ̈kèl;* — *gœrbœ, kœnynyœbb, kœnnyǫ̈s, kœrmœ, œklœ, œrœg, œrœgœbb, œstœ, œsszœ,*

tò̜rjæ, tǫ̑rpǫ̑; de: cǫ̈vęk, kǫ̈rtǫ̈ve, kǫ̈vek, kǫ̈vęs, ǫ̈leli, ǫ̈zvęgy. Istvánháza: *büdess, bükkęny, bürek, mekfüsteli, hüvess, küszeB, ψücsek, ψücskek, pünkęsti, püspek, sütek, sütette, üjjen le, ütek, ütette;* de: *ütkǫ̈zǫ́, zümmǫ̈g; — büness, kűdem, tűkēr, csűrhęz, tüszhęz;* de: *tűkő̈r; — bötèl, felötezik, gǫ̈ges, kǫ̈csęnn* ∾ *kǫ̈csen, kǫ̈dek, ǫ̀rèl, ǫ̈relek, fǫ̀dęnn, fǫ̀thez;* de: *csǫ̀rǫ̀l, tǫ̀tött; — bæfæg, bǫ̈mbǫ̈l, csætærtæk, dǫ̈ngǫ̈li, dæræg, dǫ̑rzsǫ̑l, gædò̜er, gyænygyæt, hærcsæg, kæhæg, kæhægtæk, kǫ̈ntǫ̈s, kǫ̈nyǫ̈kǫ̈, kænyæræg, kæpcæs, kǫ̑rǫ̈m, kæszænæm, kæszæntæk, kǫ̈tǫ̈k, lægdæs, megdǫ̈glǫ̈tt, ǫ̈kǫ̈l, ækǫ̃r, ækrækæt, ækrætæk, ǫ̈ntǫ̈z, ò̜erdæg, ò̜erdægæk, ærækǫ̀el, ærækæs, rǫ̈fǫ̈g, zǫ̈rǫ̈g; — gærbæ, kǫ̈nyvǫ̈s, kǫ̈tvǫ̈, kævæk, kævæs, æklæ, ò̜eltæ, ælæli, ærægæbb, æstæ, æsvæny, ǫ̈sszǫ̈, æzvægy, szǫ̈vǫ̈tkǫ̈zǫ̈t, tæklævælü, tæbbæt, tò̜erjæ, tò̜erpæ;* de: *gærbe. kò̜erme.* Magyarpéterfalva: *büdęs, bükken* ∾ *bükkęny, bi̯ręk, mekfüsteli, hüvess, küszǫ̈b, pünkesti, püspęk, sütęk, sütęttę, tükèr, üjjęn lę, üszęk, ütëk, ütęttë;* de: *ψücsǫ̈k, ψücskǫ̈k; — kǜdęm, csűrhęz;* de: *bűnǫ̈s, tüszhæZ; — bötèl, csǫ̀rèl, köcsen, kǫ̀dek, ǫ̀rel, ǫ̀ręlęk, szöręs, tǫ̀tett, fǫ̈dęn, fǫ̈thëz;* de: *fèlötǫ̈zik; — bæfæg, bömbǫ̈l, dǫ̈ngǫ̈li, dæræg, dò̜ergæl, gædær, gyænygyæt, hò̜ercsæg, kæhæg, kæntæs, kænyækæ, kænyǫ̈rǫ̈g, kæræm, kæszænæm, kætæk, męgdǫ̈glǫ̈tt, ækæl, ækhò̜er, ækrækæt, ækrætæk, ǫ̈ntǫ̈z, ærdæg, ò̜erdægæk, ærækæl, ærækæs, ætædik, rǫ̈fǫ̈g, zæmæk, zǫ̈rǫ̈g;* de: *kæhæktęk; — cævæk, fævæny, kænnyæbb, kænnyæs, kærmæ, kætælæt, kætvæ, kævæk, kævæs, æklæ, æræg, ærægæbb, ǫ̈stæ, æsszæ, æsszæværi, ǫ̈zvǫ̈gy, tò̜erjæ, tærpæ.* Magyarkapud: *büdęs, bükkęny, mekfüstęli, hüvęs, küszęB, ψücsęk, ψücskęk, püspęk, sütęk, sütęttę, tüker, üjjen le, üszeg, ütek, ütęttę, ütkęzǫ̈;* de: *csütǫ̈rtǫ̈k, pünkǫ̈sti; — bünęs, kǜdęm, csűrhęz, tüszhęz; — bǫ̈tèl, csǫ̈rel, felǫ̈tęzik, gǫ̈gęs, kǫ̈csęn, ǫ̈rèl, ǫ̈ręlęk, szǫ́ręs, tǫ̈tett, fǫ̈dęn, fǫ̈thęz; — bǫ̈fǫ̈g, bænkò̜el, dǫ̈ngǫ̈li, dǫ̈rǫ̈g, dǫ̑rgǫ̑l, dǫ̑rzsǫ̑l, gædò̜er, gyǫ̈nygyǫ̈t, hærcsæg, kǫ̈hǫ̈g, kǫ̈ntǫ̈s, kænyækæ, kǫ̈nyǫ̈rǫ̈g, kǫ̈pcǫ̈s, kǫ̑rǫ̈m* ∾ *kæræm, kǫ̈szǫ̈nǫ̈m, kǫ̈szǫ̈ntǫ̈k, kǫ̈tǫ̈k, lǫ̈gdǫ̈s, megdæglætt, ækhò̜el, ækhò̜er, ækrækæt, ǫ̈ntǫ̈z, ǫ̈rdǫ̈g, ǫ̈rdǫ̈gǫ̈k, ǫ̈tǫ̈dik, ræfæg;* de: *kǫ̈hǫ̈ktęk, ǫ̑rǫ̈kęl, ǫ̈rǫ̈kęs; — cævæk, gærbæ, kǫ̈nnyǫ̈bb, kǫ̈nnyǫ̈s, kǫ̑rmǫ̈, kǫ̈tvǫ̈, kæβæk, kævæs, æklæ, ærǫ̈g, ǫ̈stǫ̈, æsszæ, tǫ̑rpǫ̈, tævæ;* de: *ǫ̈leli, ǫ̈sszę, ǫ̈zvęgy, ǫ̈ręgębb, tǫ̑rję.* Magyarlapád: *büdess, bükken* ∾ *bükkęny, büręk, mękfüstęli, hüvęss, küszęb, ψücsęk, ψücskëk, pünkęsti, püspęk, sütęk, sütęttę, tükèr, üjjęn lę, ütëk, ütęttę; — büdęs, küdęm, csűrhęz, tűszhęz; — bőtèl csőrél, fęőtęzik* (!), *kőcsęnn, kődęk, lőcses, őrè, őrelek, szºőręs* ∾ *szőręs,*

fődẹnn, főthez; — bæmbòel, dængæli, dæræg, dòergòel, gædɑ̄r, gyænygyæt, hòercsæk, kæhæg, kæhæktǫ̈k, kǫ̈ntǫ̈s, kænyæræg, kæræm, kæszænæm, kæszæntæk, kætæk, lǫ̈gdǫ̈s ∾ lægdæs, megdæglætt, ækòel, ækǫ̀̈r, ækrækæt, ækrætǫ̈k, æntæz, ɑ̄rdæg, ɑ̄rdægæk, ǫ̈rǫ̈kǫ̀̈l ∾ ærækoèl, ærækæs, ætædik, zæræg; — cævæk, fæßvæny, gɑ̄rbæ, kænyæBB, kænynyæs, kɑ̄rtæ, kætælæs, kætvæ, kævæk, kævæs, æjjæk 'öljek', *æklæ, ælæli, æræg, ærægæbb, æstæ, ǫ̈svǫ̈ny, æsszæ, ægyvæz, tɑ̄rjæ, tɑ̄rpæ.* Miriszló: *büdẹss, bükkẹn, bürëk, hüves, mekfüsteli, küszẹb, ψücsẹk, püspẹk, sütẹk, üjjẹn lẹ, üszẹg, ütkezǫ̀̈, zümmẹg;* de: *tükǫ̀̈r; — bǜnes, küdem, csűrhẹz, tǜszhẹz; — csǫ̀̈rèl, felötezik, kőcsẹn, kődek, őrè*[l]*, őrelek, szőres, fődenn, főthez;* de: *kődǫ̈k; — bǫ̈fǫ̈g, bönkǫ̀̈l, dængæli, dòergòel, dǫ̀̈rzsǫ̀̈l, dæræg, gǫ̈dǫ̀̈r, gyænygyæt, hærcsæg, kæhæg, kæhæktæk, kǫ̈ntǫ̈s, kænyækæ, kænyæræg, kǫ̈rǫ̈m, kǫ̈szǫ̈nǫ̈m, kǫ̈tǫ̈k, megdæglætt, ækæl, ækòer, ækrækæt, ækrætæk, æntæz, ærdæg, ærdægæk, rǫ̈fǫ̈g, zæmæk, zǫ̈rǫ̈g; — cævæk, kǫ̈nnyǫ̈bb, kǫ̈nyvǫ̈s, kǫ̈vǫ̈s ∾ kævæs, æklæ, ælæli, æræg, ærægæbb, æsszæ, szævætkæzæt, tòerpæ;* de: *gǫ̈rbẹ, kòermẹ, ǫ̈zvẹ̈gy.* Torockó: *büdẹss, bükken, bürẹk, mekfüsteli, hüvess, küszẹb, ψücsẹk, ψücskẹk, pünkesti, püspẹk, sütẹk, sütẹttẹ, tükèr, üjjẹn lẹ, üszẹG, ütek, ütẹttẹ, ütkez*[ü]*ǫ̀̈; — bǜnes, kǜdem, csűrhẹz, tűszhẹZ; — bötèl, csőrēl, őrèl, őrelek, szőrës; — bömbǫ̀̈l, dörög, dǫ̀̈rzsöl, gödǫ̀̈r, gyönygyöt, hǫ̀̈rcsög, köhög, köhöktök, köntös, könyökö, könyörög, köpcös, köröm, köszönöm, köszöntök, köszönnyötök, kötök, megdöglött, ökǫ̀̈l, ökǫ̀̈r, ökrököt, ökrötök, öntöz, ǫ̀̈rdög, ǫ̀̈rdögök, örökköl, örökkös, ötödik, röfög;* de: *kǫ̀̈lcsen, kǫ̀̈ldek; — cövök, könnyöbb, könnyös, kötvö, kößös, öklö, örög, östö, összö, tǫ̀̈rjö, tǫ̀̈rpö;* de: *gǫ̀̈rbë, öleli, örẹgẹbb, özvẹgy.* Lozsád: *büdess, bükkeny, bürek, mekfüsteli, hüvẹs, prücsek, prücskek, püspek, sütek, sütette, ülyen le, üszeg, ütek, ütette;* de: *csütærtæk, pünkǫ̈sti; — bǜnẹs, kǜdem, csǜrhez, tüszhez; — bǫ̀̈tel, felǫ̀̈tezik, kǫ̀̈csen, őrèl, őrelek, szőres, tötett, főden, főthez; — bǫ̈nkǫ̈·rǫ̈l, dæræg, dærgæl, kòermẹ, gyænygyæt, hærcsæg, kæhæg, kæhæk·tæk, kæntæs, kǫ̈nyǫ̈kǫ̈, kænyæræg, kæpcǫ̈s, kæræm, kæszænæm, kǫ̈szæntæk, kætæk, lægdæs, megdæglætt, ækòel, ækòer, ækræ·kæt, ækræ·tæk, æntæz, ærdæg, ærdæ·gæk, ǫ̈rǫ̈kkǫ̀̈l, ætæ·dik, ræfæg; — fævæny, gærbæ, kænnyæs ∾ kænyvæs, kætvæ, kævæk, kævæs, æklæ, ælæ·li, æræg, ærægæbb, æstæ, æsszæ, æzvægy, tærjæ, tærpæ;* de: *gærbẹ.* Köröstárkány: *büdess, bükkẹn, bürek, mekfüstẹli, küszẹb, tücsek ∾ ψücsek, ψücsket, püspẹk, sütek, sütette, üjjen le, ütette,*

ütkęző; de: *hüvös, pünkösti, ütæk;* — *bűtèl, kűdem, tűkèr, csürhe, tüszhe;* de: *bűnǫ̈s;* — *felőtezik, kőcsen, kődek, szőręs, tötett, főden, föthe;* — *dǫ̈rǫ̈g, dǫ̈rzsǫl* ∾ *dærzsæl, gǫdær, gyǫnygyǫt, kæhæg, kǫ̈hǫ̈ktǫ̈k, kænyæk, kǫnyǫrǫg, kǫ̈rǫm, kæszænæm, kæszæntæk, kǫtǫk, lægdæs, megdæglætt, ækæl, ækær, ækrækæt, ækrætæk, ǫrdǫ̈g, ǫrdǫ̈gǫk, ǫ̈rǫkǫl, ǫ̈rǫkǫ̈s, ǫtǫdik, ræfæg, zæræg;* de: *bænkèl, kænyęke;* — *kænnyæbb, kævæk, kævæs, æklæ, ælæli, æræg, ærægæbb, tǫ̈rjǫ;* de: *gærbe, kǫnnyęs, kǫ̈rme, kötve, kæves, ǫzvęgy, tǫ̈rpę.*

C/D) átmeneti típus. Nyárádkarácsonyfalva: *büdess, bükkęn, büręk, küszęb, pünkesti, püspęk, sütęk, sütęttę, üjjęn lę, üszęk, ütęk, ütęttę;* de: *büræk, mekfüstǫli, hüvǫs, ψücsǫk, ψücskǫk;* — *bünęs, kűdęm, tűkēr, csűrhęz, tüszhęz;* — *bőtèl, csőręl, kőcsęn, kődęk, őrel, őrelęk, szőręs;* de: *fǫ̈dǫn, főthǫz;* — *böfög, bömbö', dǫ̈ngǫli, dǫrǫg, hǫrcsǫg, köhöG, kǫntǫs, könyökę, köpcös, köröm, kǫtǫk, lögdös, ökől, ǫ̈kőr, ǫ̈krǫkæt, ǫ̈krǫ̈tæk, ǫ̈ntöz, ördög, ötödik, rǫ̈fǫg zǫ̈rǫg;* de: *dǫ̈rzsęli, gyǫnygyet, köhöktęk, könyörę̈g, köszönęm, köszöntęk, ǫ̈rdegęk, örökēl, örökęs;* — *gőrbæ, ölöli;* de: *cövęk, könnyęs, kőrmę̈, kötvë* ∾ *kǫ̈tvę, kövek, öklę, öręg, öregebb, öste, összę, ögyvez, tǫ̈rję, tǫ̈rpę.*

C) típus. Mezőpanit: *büdęs, bükkęny, büręk, csütērtęk, mekfüsteli, küszęb, ψücsęk, ψücskęk, pünkęsti, püspęk, sütęk, sütęttë, tükēr, üjjęn lę, üszek, ütek, ütettę, ütkezö;* — *bűnęs, bűtèl, csűrēl, kűdem, csűrhęz, tűszhęz;* — *bőtèl, felötezik, kőcsęn, kődęk, őrēl, őrelęk, szőręs, főden, főtheZ; böfeg, bömbēl, döngeli, döręg, dörzsēl, gödēr, gyönygyet, hörcsęg, hößęs, köhęg, köhektęk, köntęs, könyękë, könyęręg, köręm, köszenęm, köszentęk, kötęk, lögdes, megdöglett, ö̀kèl, ökèr, ökrekęt, ökretek, öntez, ö̀rdeg, ö̀rdegek, ötedik, rǫ̈fęg, zömek, zǫ̈ręg;* — *cövek, könnyębb, könnyęs, körmę, öklë, öleli, öręg, öregeBB, östë, összę, ögyvez, tö̀rję, tǫ̀rpę.* Szabéd: *büdess, bükkęny, büręk, mekfüsteli, hüßęs, küszeb, ψücsęk, ψücskęk, pünkesti, püspęk, sütęk, sütęttë, üjjen lę, üszek, ütęk, ütęttę, ütkę̈zö̀;* — *bünęs, csǜrēl, kűdem, tűkēr, csűrhęz, tűzhęz;* — *bőtèl, felö̀tęzik, kőcsęn, kődęk, őrēl, őrelęk, szőręs, fődęn, főthez;* — *bőfęg, bömbèl, csǫ̈tǫ̀rtęk, döngeli, döręg, dö̀rzsēl, gödēr, hö̀rcsę̈g, köhęg, köhęktęk, köntęs, könyękë, könyęręg, köpcęs, köszęnęm, köszęntęk, kötęk, lögdęs, megdöglett, ökèr, ökrekęt, ökretęk, öntęz, ö̀rdęg, ö̀rdegęk, örekèl, röfeg, zörę̈g;* de: *dörög, ötödik, zörǫ̈g;* — *cövek, könnyębb, könnyęs, kötvë, kövek, kövęs, öręg,*

örẹgẹbb, östë, összẹ, tȍrjë, tȍrpẹ; de: *ölöli, östö.* Aranyosegerbegy: *büdes, bükken, bürek, mekjüstẹli, hüves, küszeB, ψücsek, ψücskek, pünkẹsti, püspẹk, sütek, sütettẹ, tüker, üjjen lẹ, ütek, ütette;* de: *ütközö; — bunes, küdem, csürhëz, tüszhẹz; — butel, csurèl, felötezik, köcsen, ködek ∾ ködek, örèl, örelek, szörẹs, tötett, foden, fothëz; — böfeg, bömbèl, döngeli, döreg, dörzsèl, gyönygyẹt, hörcseg, köhẹg, köhektẹk, könyẹkẹ, könyereg, köpces, körem, köszenem, köszentek, kötek, lögdes, megdöglett, ökèl, ökrẹkẹt, ökretëk, öntez, ördögek, örökèl, örökes ∾ örẹkẹs, ötedik, röfẹg, zörẹg;* de: *gödör, ökör, ördög; — cövẹk, görbẹ, könnyẹB, konnyẹs, kötvẹ, kövẹk, kövẹs, öklẹ, öleli, öreg, öregẹbb, östẹ, összẹ, özvẹgy, törjẹ, törpe.* Magyarszovát: *büdes, bükkeny, csütertẹk, mekfüsteli, hüves, küszeb, prüccsek ∾ trüsek, prüccsegek, pünkesti, püspẹk, sütek, sütẹttë, tüker, üjjen le, üszek, ütek, ütettẹ; — bünes, bütel, küdẹm, csürhez, tüszhez;* de: *csüröl; — felötezik, köcsen, ködek, örel, örelek, tötett, föden, föthẹz; — böfẹg, bönkel, döngeli, döreg, dörgel, göder, dzsöndzsẹt, hörcseg, füsteli, küszeB, ψücsek, ψücskek, pünkesti, püspẹk, sütek, sütẹttẹ, tükèr, köheG, köhektek, könyöreg, köszenem, köszentẹk, kötek, lögdesödik, megdöglett, öker, ökreket, ökretek, öntez, ördeg, ördegek, örekel, örökes, röfeg, zömek, zöreg;* de: *köntös, könyökẹ, köröm, ötödik; — cövek, görbe, könnyẹbb, könnyẹs, kȍrmë, kötvẹ, kövẹk, köves, öleli, öreG, öregebb, öste, özvedzẹ, törjë.* Feketelak: *büdess, bükkeny, bürek, csütèrtek, mekfüsteli, küszeB, ψücsek, ψücskek, pünkesti, püspẹk, sütek, sütẹttẹ, tükèr, üjjen lẹ, üszeG, ütek, ütettẹ; — bűnes, bűtèl, csürel, küdem, csűrhẹz, tűszhẹz; — felötezik, kőcsenn, örẹl, szörẹs, főden, főthez;* de: *örölek; — döngeli, döreg, dȍrgel, dȍrzsel, göder, gyönygyet, hȍrcseg, höβẹs, köhẹg, köhẹktëk, könyeke, könyẹrẹg, körem, köszenem, köszẹntẹk, kötek, lögdes, megdöglett, ökèl, ökèr, ökrẹkẹt, ökrẹtek, öntez, ȍrdeg, ȍrdegek, örẹkèl, örẹkẹs, ötedik, röfeg, zöreg;* de: *bönköl, bömböl, ötödik; — cöβek, gȍrbe, könnyeBB, könnyẹs, kötvë, köβëk, köβẹs, öklẹ, öleli, öreg, öregẹbb, öste, össze, özvẹgy, tȍrjẹ, tȍrpë.* Mezőkeszű: *büdess, büken, bürek, csütèrtek, mekfüsteli, hüβes, küszeB, ψücsek, ψücskek, pünkesti, püspek, sütek, sütette, üjjen le, üszek, ütek, ütette; — bűnes, bűtel, csürel, küdem, csűrhez, tűszhez; — felȍtezik, kőcsen, kődek, őrèl, örelek, szőres, tötett, főden, főthez; — böfeg, bönkel, döngeli, döreg, dȍrzsel, dȍrgel, gödèr,*

gyönygyet, hörcseg, köheg, köhektek, könyeke, könyereg, körem, köszenem, köszentek, kötek, lögdes, megdölett, ökèr, ökreket, ökretek, ördeg, ördegek, örekel, örekes, röfeg, zöreg; de: böfög, öntöz; — cövek, görbe, könnyeBB, könnyes, körme, kötvę, öleli, öreg, öregęBB, öste, összę, özvegy, torje, törpe. Mezöveresegyháza: *büdęs, bükkeny, bürek, mekfüsteli, küszęB, tücsęk, tücskęk, pünkęsti, püspęk, sütęk, sütęttë, tükęr, üjjęn lę, üszek, ütek, ütęttë;* de: *csütörtök; — bünęs, bütęl, csürël, küdem, csürhęz, tüszhęz; — jelötezik, köcsęn, kodęk, oręl, öręlęk, szoręs, fódęn, föthęz; — böfęg, bönkęl, döręg, dorgęl, gödęr, gyönygyęt, könęg, könęktëk, köntęs, könyękë, könyęręg, köszenęm, köszęntëk, kötęk, lögdęs, megdöglętt, ökęr, ökrękęt, ökrętęk, röfęg, zömęk;* de: *dörög, hörcsög, köröm, zörög; — görbę, könnyęBB, könnyęs, körmę, kötvę kövęk, öręg, öręgębb, összë, özvęgy, törpę.* Zselyk: *büdess, bükkeny, bürek, mekfüsteli, hüvess, küszeB, prücsek, prücskek, pünkesti, püspek, sütek, sütettę, üjjen le, üszek, ütek, ütette; — bünes, bütèl, csürèl, küdem, tükèr, csürhęz, tüszhez; — göges, kócsen, kódek, örèl, örelek, szöręs, tött, föden, föthez;* de: *felötözik; — böfeg, bömbel, csötèrtek, döngeli, döreg, dörzsèl, gödèr, gyönygyet, hörcseg, köheg, köhektek, köntes, könyękë, könyereg, körem, köszenem, köszęntek, kötek, lögdes, megdöglett, ökèl, ökèr, ökrekęt, ökretek, öntez, ördögek, örökkèl, örekkes, ötedik, röfeg, zömek;* de: *ördög, zörög; — cövek, görbë, könnyebb, könnyes, körme, kötvę, kövek, kövess, öleli, öreg, öregebb, öste, összę, özvegy, törpę.* Zselyk: *büdess, bükkeny, bürek, mekfüsteli, hüvess, küszeB, prücsek, prücskek, pünkesti, püspek, sütek, sütettę, üjjen le, üszek, ütek, ütette;* — *bünes, bütèl, csürèl, küdem, tükèr, csürhez, tüszhez; — göges, kócsen, kódek, örèl, örelek, szöręs, tött, föden, föthez;* de: *felötözik; — böfeg, bömbel, csötèrtek, döngeli, döreg, dörzsèl, gödèr, gyönygyet, hörcseg, köheg, köhektek, köntes, könyękë, könyereg, körem, köszenem, köszęntek, kötek, lögdes, megdöglett, ökèl, ökèr, ökrekęt, ökretek, öntez, ördögek, örökkèl, örekkes, ötedik, röfeg, zömek;* de: *ördög, zörög; — cövek, görbë, könnyebb, könnyes, körme, kötvę, kövek, kövess,*

dek, örël, örelek, szöręs, födęnn, föthęz; — böfeg, csötörtęk, döngeli, döreg, dörgël, dörzsèl, gödër, gyönygyet, hörcseg, köheg, köhektek, köntes, könyeke, könyereg, köszęnem, köszentęk, kötęk, lögdes, megdöglett, ökęl, ökęr, ökrekęt, ökrętęk, öntęz, ördeg, ördęgęk, örękël, örekes, ötedik, röfeg, zöreg; de: *bönkól, röfög; — cövęk, görbe, könnyebb, könnyęs, körmę, kötve, kövęk, kövęs, öklę, öleli, öreg, öregebb, östę, összę, törje.* Szásznyíres: *büdës, bükkeny, büręk, csütertęk, mekfüstęli, küszęb, prücsëk, prücskëk, pünkesti, püspęk, sütęk, sütëttë, üjjen lę, üszek, ütek, ütętte;* de: *büdöss; — bünes, bütël, csürèl, küdem, tükèr, csürhez,*

tüszhęz; — felötezik, kǒcsęn, kǒdek, ǒrèl, ǒrelęk, szǒręs, fődęn, fǒthęz; de: *kǒcsön; — bǒrtyęg* 'böfög', *döngeli, döreg, dörzsèl, gödèr, gyönygyet, köhęg, köhęktęk, köntes, könyeke, körem, köszęnęm, köszentęk, kötęk, lögdęs, megdöglett, öker, ökrekęt, ökrętęk, öntez, ǒrdeg, ǒrdęgęk, röszëg* 'röfög', *zömek, zöręg;* de: *bönköl, bömböl, gödǒr, hǒrcsög, könyǒrǫg, körǫm, örökǒl, örökös; — cövek, gǒrbę, könnyębb, kǒnyvęs* ∼ *könynyęs, kǒrmę, kötvę, kövęk, kövęs, ôleli, öreg, öręgëbb, östę, összę, özvegy, tǒrpę, tǒrję.* Domokos: *büdęss, bükkeny* ∼ *bükkęn, büręk, mekfüsteli, küszęB* ∼ *küszęB, pücsęk* ∼ *prücsęk, prücskęk, pünkesti, püspęk, sütęk, sütęttę, tűker, ǔjjen le, üszęk, ütęk, ütettę, ütkezet; — bűnęs, bűtèl, csűrèl, kűdęm, csűrhęz, tűszhęz; — felötezik, kǒcsęn, kǒdek. ǒrèl, ǒrelęk, szǒręs, tötett, fődęn, fǒthez; — bönkèl, csötèrtęk, döngeli, döręg, dǒrzsèl, gödèr* ∼ *gödér, hǒrcsęg, höves* 'hűvös', *köheg, könyekę, könyęręg, köpces, kǒrem, köszenem, köszentęk, kötek, lögdęs, megdöglętt, ökèr, ökrękęt, ökrętęk, öntęz, ǒrdęG, ǒrdęgęk, örękèl, örekes, ötedik, röfęg, zöręg; — cövęk, könnyębb, könnyęs, kǒrme, kövęk, kövęs, östę, összę, tǒrję.*

B/C) átmeneti típus. Ördöngösfűzes: *büdess, bükkeny, bürek, mekfüsteli, küszeB, prücsek* ∼ *ψücsek, ψücskek, pünkesti, püspek, sütek, sütętte, üjjen le, üszęg, ütek, ütette;* de: *csütǒrtek; — bűnes, bűtèl, csű-*

örökèl, örökes, röfeg; de: *börtyög* 'böfög', *dörgöl, dǒrzsöl, gödǒr, hǒrcsög, könyök, köröm, ököl, ökǒr, öntöz, ötödik, zömök; — cövek, görbe, kǒnnyeBB, könnyes* ∼ *kǒnyves, kǒrme, kötve, kövek, köves, ökle, öleli, öreg, öregjebb, öste, össze, özvegy, tǒrje, tǒrpe.* Harasztos: *büdes, bükken, bürek, mekfüsteli, hüvess, küszeB, ψücsek, ψücskek, pünkesti, püspek, sütek, sütette, tükèr, ǔjen le, üszek, ütek, ütette, ütkező; — bűnes, kűdem, csűrhez, tüszhez; — bötel, csörèl, felötezik, kǒcsen, kǒdek* ∼ *ködek, ǒrèl, ǒrelek, szǒres, tötett, fődenn, fǒthez; — böfeg, bömbel, döngeli, döręg, gyönygyet, hǒrcseg, köheg, köhektek, köntes, köszënem, köszöntek, kötek, lögdes, megdöglett, ökreket, ökretek, öntez, ǒrdögęk, örekèl,*

gyönygyet, hȍrcseg, köheg, köhektek, könyeke, könyereg, körem, köszenem, köszentek, kötek, lögdes, megdölett, ökèr, ökreket, ökretek, ördeg, ördegek, örekel, örekes, röfeg, zöreg; de: böfög, öntöz; — cövek, gȍrbe, könnyeBB, könnyes, kȍrme, kötvę, öleli, öreg, öregęBB, öste, összę, özvegy, tȍrje, tȍrpe. Mezőveresegyháza: *büdęs, bükkeny, bürek, mekfüsteli, küszęB, tücsęk, tücskęk, pünkęsti, püspęk, sütęk, sütęttë, tükę̀r, üjjęn lę, üszek, ütek, ütęttë;* de: *csütörtǫ̈k; — bünęs, bütęl, csürël, küdem, csürhęz, tüszhęz; — felötezik, köcsęn, kȍdęk, ȍręl, örę̈lęk, szȍręs, fȍdęn, fȍthęz; — böfęg, bönkęl, dǫ̈ręg, dȍrgęl, gödę̈r, gyönygyęt, köhęg, köhęktëk, köntęs, könyękë, könyęręg, köszenęm, köszęntëk, kötęk, lögdęs, megdǫ̈glętt, ökęr, ökrękęt, ökręteк, rǫ̈fęg, zömęk;* de: *dǫ̈rǫ̈g, hörcsǫ̈g, köröm, zǫ̈rǫ̈g; — görbę, könnyęBB, könnyęs, kȍrmę, kötvę kövęk, ǫ̈rę̈g, ǫ̈rę̈gębb, összë, özvęgy, tȍrpę.* Zselyk: *büdess, bükkeny, bürek, mekfüsteli, hüvess, küszeB, prücsek, prücskek, pünkesti, püspek, sütek, sütettę, üjjen le, üszek, ütek, ütette; — bűnes, bűtèl, csűrę̀l, kűdem, tűkę̀r, csűrhęz, tűszhez; — gőges, kőcsen, kődek, őrèl, őrelek, szőręs, tőtett, főden, főthez;* de: *felőtǫ̈zik; — böfeg, bömbel, csötèrtek, döngeli, döreg, dörzsèl, gödèr, gyönygyet, hőrcseg, köheg, köhektek, köntes, könyękë, könyereg, körem, köszenem, köszęntek, kötek, lögdes, megdöglett, ökèl, ökèr, ökrekęt, ökretek, öntez, ördögek, örökkèl, örekkes, ötedik, rǫ̈feg, zömek;* de: *ördög, zǫ̂rǫ̈g; — cövek, gȍrbë, könnyebb, könnyes, kȍrme, kötvę, kövek, kövess, öleli, öreg, öregebb, öste, összë, özvęgy, tȍrje, törpe;* de: *öklœ.* Tacs: *büdess, bükkeny, bürek, mekfüsteli, hüvess, küszeb, ψücsek, ψücskęk, pünkesti, püspek, sütek, sütę̈tte, üjjen lę, üszeg, ütek, ütette; — bűnes, bűtèl, csűrèl, kűdem, tűkēr, csűrhęz, tűszhęz; — felötezik, kőcsenn, kődek, őrēl, őrelek, szőręs, fődęnn, főthęz; — böfeg, csötœ̄rtę̈k, döngeli, döreg, dőrgēl, dȍrzsèl, gödēr, gyönygyet, hȍrcseg, köheg, köhektek, köntes, könyeke, könyereg, köszę̈nem, köszentęk, kötęk, lögdes, megdöglett, ökę̄l, ökę̄r, ökrekęt, ökręteк, öntę̈z, ȍrdeg, ördęgęk, örękēl, örekes, ötedik, röfeg, zöreg;* de: *bönkől, röfög; — cövęk, görbe, könnyebb, könynyęs, kȍrmę, kötve, kövęk, kövęs, öklę, öleli, öreg, öregebb, östę, összę, tőrje.* Szásznyíres: *büdës, bükkeny, büręk, csütertęk, mekfüstęli, küszęb, prücsëk, prücskëk, pünkesti, püspęk, sütę̈k, sütëttë, üjjen lę, üszek, ütek, ütęttę;* de: *büdöss; — bűnes, bűtël, csȕrę̀l, küdem, tűkèr, csȕrhez,*

tüszhęz; — felötezik, kǒcsęn, kǒdek, ǒrèl, ǒrelęk, szǒręs, fǒdęn, fǒthęz; de: *kǒcsön; — bǒrtyęg* 'böfög', *döngeli, döreg, dörzsèl, gödèr, gyönygyet, köhęg, köhęktęk, köntes, könyeke, körem, köszęnęm, köszentęk, kötęk, lögdęs, megdöglett, öker, ökrekęt, ökrętęk, öntez, ǒrdeg, ǒrdęgęk, röszęg* 'röfög', *zömek, zöręg;* de: *bönköl, bömböl, gödǒr, hǒrcsög, könyǒrǒg, köröm, örökǒl, örökös; — cövek, gǒrbę, könnyębb, könyvęs ∾ könynyęs, kǒrmę, kötvę, kövęk, kövęs, ôleli, öreg, öręgębb, östę, összę, özvegy, tǒrpę, tǒrję.* Domokos: *büdęss, bükkeny ∾ bükkęn, büręk, mekfüsteli, küszęB ∾ küszęB, pücsęk ∾ prücsęk, prücskęk, pünkesti, püspęk, sütęk, sütętte, tűker, ǔjjen le, üszęk, ütęk, ütettę, ütkezet; — bűnęs, bűtèl, csűrèl, kűdęm, csűrhęz, tűszhęz; — felötezik, kǒcsęn, kǒdek. ǒrèl, ǒrelęk, szǒręs, tötett, fǒden, fǒthez; — bönkèl, csötèrtęk, döngeli, döręg, dǒrzsèl, gödèr ∾ gödér, hǒrcsęg, höves* 'hűvös', *köheg, könyęke, könyęreg, köpces, körem, köszenem, köszentęk, kötek, lögdęs, megdöglętt, ökèr, ökrękęt, ökrętęk, öntęz, ǒrdęG, ǒrdęgęk, örękèl, örekes, ötedik, röfęg, zöręg; — cövęk, könnyębb, könnyęs, kǒrme, kövęk, kövęs, östę, összę, tǒrję.*

B/C) átmeneti típus. Ördöngösfűzes: *büdess, bükkeny, bürek, mekfüsteli, küszeB, prücsek ∾ ψücsek, ψücskek, pünkesti, püspek, sütek, sütętte, üjjen le, üszęg, ütek, ütette;* de: *csütǒrtek; — bűnes, bűtèl, csűrèl, kűdem, tűkèr, csűrhez, tűszhez; — kǒcsenn, kǒdek, ǒrelek, ǒrèl, szǒres, tötett, fǒdenn, fǒthez;* de: *kǒdök, fǒthöz; — bömbèl, döngeli, döreg, gyönygyet, höves, köheg, kötektek, könyöreg, körem, köszönem, köszöntek, kötek, lögdes, megdöglett, ökreket, ökretek, ǒrdeg, ǒrdögek, ǒrökèl, örökes, röfeg;* de: *börtyög* 'böfög', *dörgöl, dǒrzsöl, gödǒr, hǒrcsög, könyök, köröm, ököl, ökǒr, öntöz, ötödik, zömök; — cövek, gǒrbe, könnyeBB, könnyes ∾ könyves, kǒrme, kötve, kövek, köves, ökle, öleli, öreg, öregjebb, öste, össze, özvegy, tǒrje, tǒrpe.* Harasztos: *büdes, bükken, bürek, mekfüsteli, hüvess, küszeB, ψücsek, ψücskek, pünkesti, püspek, sütek, sütette, tükèr, ǔjen le, üszek, ütek, ütette, ütkező; — bűnes, kűdem, csűrhez, tüszhez; — bötel, csörèl, felötezik, kǒcsen, kǒdek ∾ ködek, ǒrèl, ǒrelek, szǒres, tötett, födenn, föthez; — bőfeg, bömbel, döngeli, dőręg, gyönygyet, hǒrcseg, köheg, köhektek, köntes, köszěnem, köszöntek, kötek, lögdes, megdöglett, ökreket, ökretek, öntez, ǒrdögęk, örekèl,*

röfeg, zöreg; de: dörzsöl, gödör, könyöke, könyörög, köröm, ökör, ördög, ötödik, röfög, zömög (!); — cövek, görbe, könnyebb, könnyes, kötve, kövek, kőves, öklę, öleli, öreg, öregębb, östę, özvęgy, törje, törpe.

B) típus. Tordatúr: büdęss, bükken, bürek, mekfüsteli, küszeB, ψücsek, ψücskek, pünkesti, püspęk, sütek, sütettę, tükēr, üjjen lę, üszek, ütęk, ütettę; de: hüvös; — büneş, küdem, csűrhęz; tüszhęz; — kőcsen, szöres, tötett, főden, főthez; de: bötöl, csöröl, felötözik, kődök, öröl, örölek, szőrös; — gyönygyet, köhöktēk, köręm, köszönem, köszöntęk, kötek, megdöglett, ökreket, ökretek, ördögek, örökèl, örökes; de: böfög, bönköl, döngöli, dörög, dörzsöl, gödör, hörcsög, köhög, köntös, könyökē, könyörög, lögdös, ököl, ökör, öntöz, ördög, ötödik, röföG, zörög; — görbe, könnyębb, könnyes, körme, kötvē, kövek, köves, öklę, öleli, öreG, öregeBB, östę, össze, özvęgy, törje, törpē. Szék: bükken, bürek, küszeb, prücskek ~ prücskek, sütek, sütette, üjjen le, üszek, ütek, ütette; de: bödöss, csütörtek, mekfüstöli, prücsök, pünköşti, ütköző; — kűdem, tűkèr, csűrhez, tűszhez; de: bűnös, csűröl; — kőcsen, kődek, szőres, főden, főthèz; de: felötözik, kődök, örölek, tötött, födön; — gyönygyet, köhöktek, könyöreg, köszönem, köszöntek, kötek, megdöglett, ökreket, ökretek, ördögek, örökèl, örökes; — de: bömböl, döngöli, dörög, dörgöl, gödör, hörcsög, köhög, könyöke, köpcös, köröm, lögdös, ökör, öntöz, ördög, ötödik, röfög, zörög; — cövek, görbe, könnyebb, könnyes, körme, kötve, kövek, köves, ökle, öreg, öregebb, ögyvez, össze, törje, törpe; de: ölöli. Pipe: büdēss, bükken, bürēk, küszeB, ψücsek, ψücskek, pünkesti, sütēk, sütettē, üjjen lē, üszek, ütek, ütettē; de: mekfüstöli, hüvöss, püspök; — tűkēr, csűrhēz, tűszhez; de: bűnös, küdöm; — bőjtèl, felőtezik, kőcsen, kődek, őrel, örelek, szőres, főden; főthëz; de: csőröl; — köszöntek; de: bömböl, döngöli, dörög, dörzsöl, gödör, gyönygyöt, hörcsög, köhög, köhöktök, köntös, könyök, könyörög, köröm, köszönöm, kötök, lögdös, megdöglött, ökör, ökör, ökröket, ökrötök, öntöz, ördög, ördögök, örököl, ötödik, röfög, zörög; — cövek, görbe, könnyębb, könnyes, körme, kötvē, kőßek, kőves, öleli, örēg, örēgębb, östę, összē, ögyvęz, törjē, törpē; de: öklő, könyökö.

A) típus: Kide: pünkesti; de: büdöss, bükkön, bürök, csütörtök, mekfüstöli, hüvös, küszöb, prücsök, püspök, sütök, sütöttę, üszök, ütök,

ütötte, ütközö̜; — csűrhez, tűszhez; de: bűnös, bűtöl, csűröl, kűdöm; — örölek, főthez; de: felőtözik, kődök, öröl, szörös, fődön; — köhöktęk, köszöntëk, ördögek; de: bömböl, döngöli, dörög, dörzsöl, gödör, gyönygyöt, hörcsög, köhög, könyöke, könyörög, köröm, köszönöm, lögdös, ökö̜l, ökö̜r, öntöz, örökö̜l, örökös, ötödik, röfög, zörög; — cövek, gö̜rbę, könynyebb, könnyes, kötvę, kövek, köves, öklę, öleli, öreg, öregebb, összę, özvęgy, tö̜rję tö̜rpę. Felsőtők: büdes; de: büdös, bükköny, bürök, csütö̜rtök, mekfűstöli, hüvös, küszöB, prücsök, pünkösti, püspök, sütök, sütöttë, tükö̜r, üszök, ütök, ütöttę, ütközö̜; — csürhez, tüszhęz; de: bünös, kűdöm; — örölęk; de: bö̜töl, csö̜röl, felötözik, kö̜csön, ködök, öröl, szörös, tötött, födön, föthöz; — gyönygyet, köhöktëk, köszönęm, köszöntëk, kötęk, megdöglett, ökręket, ökrętęk, ördögęk; de: böfög, döngöli, dörög, dörzsöl, gödör, hörcsög, köhöG, köntös, könyökę, könyörög, köpcös, köröm, kötök, lögdös, ökö̜l, ökör, öntöz, ördög, örökö̜l, ö̜rökös, ötödik, zöröG; — görbę, könnyebb, könnyes, körmë, kötvę, kößęk, kövęs, östę, össze, özvegy, tö̜rję, tö̜rpę. Kérő: sütette, üjjën lę, ütek, ütettę; de: büdöss, bükköny, bürök, csütörtők, mekfüstöli, hüvös, küszöb, prücsök, pünkösti, püspök, sütök, tükö̜r, üszök, ütöttę, ütközö̜; — tüszhęz; de: bünös, kűdöm, csürhöz; — főthęz; de: bö̜töl, köcsön, ködök, öröl, szö̜rös, tö̜tött, födön; — köhöktek, köszöntęk, megdöglett, ökrekęt, ökretęk, ördögęk, örölek; de: bömböl, dörög, dörzsöl, gödör, gyönygyöt, hörcsög, köhög, könyörög, köröm, köszönöm, kötök, lögdös, ökö̜l, ökör, öntöz, ördög, örökö̜l, örökös, ötödik, röfög, zömök, zörög; — cövęk, gö̜rbę, könynyęb, könnyęs, körmę, kötvę, kövęk, köves, öklë, ölęli, öręg, öregębb, összę, özvegy, törję, törpę. Baca: sütęk, sütette; de: büdös, bükköny, csütörtök, mekfüstöli, hüßös, küszöb, ψücsök, pünkösti, püspök, tükör, üszök, ütök, ütöttę; — küdem, tüszhęz; de: bünös; — örölek, föthez; de: bötöl, csöröl, felötezik, köccsön, ködök, öröl, szörös, tötött, födön; gyönygyet, köhöktek, köszönem, köszöntęk, kötek, megdöglet, ökręket, ökrętęk, ördegek; de: börtyög 'böfög', döngöli, dörög, dörzsöl, gödör, hörcsög, köhög, könyöke, könyörög, köröm, lögdös, ökör, öntöz, ördög, örökö̜l, örökös, ötödik, röfög, zörög; — görbe, könnyeBB, könyes, körmę, kötve, kößek, kößes, öleli, öreg, öregebb, öste, összę, özvegy, törje, törpe. Sófalva: csütę̜rtek, hüßes, küszeb, ψücsek, sütek, sütętę, üjjen le, ütęk, ütęte; de: bükköny, mekfüstöli, hüvös, prücsök ~ trücsök, pünkösti, püs-

pök, tükör, üszök; — bütel, kűdem, csürhez, tüszhez; de: *bünös; — örölek;* de: *csöröl, felötözik, ködök, öröl, szörös, fődön, főthöz; — böfögjen, döngeli, gyönygyet, köhöktęk, köszönem, köszöntek, ökreket; ökretek;* de: *bönköl, dörög, dörzsöl, gödör, hörcsög, köhög, könyöke, könyörög, körröm, lögdös, megdöglött, ököl, ökör, öntöz, ördög, örököl, ötödik, röfög; cövęk, görbe, könyeb, kövek, köves, ökle, öleli, öreg, öregeb, ösze, özvegy, törje.*

MURÁDIN LÁSZLÓ

ALTERNANŢA FONETICĂ *e/ö* ŞI *ö/e* ÎN *GRAIUL MAGHIAR* DIN CÎMPIA TRANSILVANIEI

(Rezumat)

În prima parte a articolului autorul examinează cele patru moduri în care se produce înlocuirea sunetului *ö* cu *e*, respectiv *e* cu *ö* în graiul maghiar din Cîmpia Transilvaniei stabilind locul pe care-l ocupă fiecare în sistemul fonologic al graiului respectiv.

În partea a doua a articolului, se prezintă evoluţia istorică şi aspectul geografic a fenomenului.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXX. évf. 1986. 2. szám

ÉRKÖRTVÉLYES MAI SZEMÉLYNÉVRENDSZERE

I.

A mai romániai magyar személynévrendszerről csak tájegységeink teljesen vagy részlegesen feltárt névanyaga alapján alkothatunk egységes képet. Az eddigi gyűjtő- és feldolgozó munka révén feltárt anyag csupán egy része az élő névállománynak, következésképp e felmérés, feldolgozás további folytatása egyre sürgetőbb. Ennek tudatában igyekszem bővíteni névtani ismereteinket Érkörtvélyes (Curtuiuseni) személynévrendszerének a bemutatásával. Nagyváradtól mintegy 60 km-re fekvő Érkörtvélyes a mai Bihar megye legészakibb községe.

A körtvélyesi magyar személynevek összegyűjtését 1983 és 1986 között végeztem. A gyűjtés során 806 család 2407 személyének a nevét vettem számba. Az így összegyűlt névanyag feldolgozásában B. Gergely Piroska névtani munkáinak szempontjait és módszerét követtem (1. *Inaktelke mai személynévrendszere:* NyIrK. XIII, 33—44; XIV, 39—58; XV, 35—50. Uő. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere.* Buk., 1977. Uő. *A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata.* NytudÉrt. 106. sz.). A vizsgált névállományt nem puszta névhalmaznak tekintem, hanem egy komplex, összefüggő rendszernek, amelynek részrendszerei: a vezeték-, a ragadványnevek, illetőleg az utó- és becenevek állománya. Dolgozatomban eezket a részrendszereket az állomány, a funkció, a jelentés és a nyelvi alkat alapján vizsgálom, figyelembe véve a hivatalos és a népi névhasználat sajátosságait is.

A vezetéknevek

I. A vezetéknév-állomány. Érkötvélyes vezetéknév-állománya 310 öröklődő vezeték- vagy családnévből áll. A névanyagnak ezeket a legjellegzetesebb, legstabilabb egységeit ranglistaszerűen megszerkesztett táblázat formájában mutatom be; a rangsorban az egyes nevek előfordulási gyakoriságuk alapján követik egymást. A gyakoriság megállapításakor a családot tekintettem vizsgálati egységnek, ezért a vezetéknév után a családonkénti megterheltséget tüntettem fel. Ezt követik a vezetéknevek személyekre vonatkozó adatai nemzedékek szerint megosztva. A nemzedéken belül feltüntetem a család „elsődleges vezetékneve" mellett az asszonyok „másodlagos vezetékneveinek", vagyis leánykori vezetékneveinek a megoszlását is. A személyek és családok szerinti megoszlás összesítése után a vezetéknevek százalékos megterheltsége szerepel.

Sorszám	Vezetéknevek	Családok száma	Személyek száma nemzedékenként						Összesen	%
			I.		II.		III.			
1	2	3	4		5		6		7	8
1.	Kiss	54	37	15	56	16	81	—	205	6,61
2.	Kovács	54	64	17	34	16	42	—	173	5,57
3.	Nagy	35	30	13	31	9	45	2	130	4,19
4.	Kecskés	10	19	11	30	10	39	1	110	3,54
5.	Szalai	19	19	14	18	6	14	—	71	2,28
6.	Bodnár	19	20	4	13	8	16	—	61	1,96
7.	Szabó	12	13	13	11	7	14	3	61	
8.	Varga	17	18	9	10	11	13	—	61	

1	2	3	4		5		6		7	8
9.	Tóth	16	17	4	11	6	14	1	53	1,70
10.	Balázs	11	11	7	8	7	16	—	49	1,58
11.	Lőrincz	11	5	3	14	6	17	—	45	1,45
12.	Papp	11	14	10	6	6	9	—	45	
13.	Szilágyi	12	9	8	11	8	9	—	45	
14.	Szűcs	11	8	2	12	3	19	—	44	1,41
15.	Molnár	10	8	4	10	3	15	—	40	1,28
16.	Szőke	11	16	7	6	1	10	—	40	
17.	Ari	7	6	5	8	4	9	1	33	1,06
18.	Garnai	9	13	5	6	3	6	—	33	
19.	Zajti	6	3	—	3	4	16	2	28	0,90
20.	Gáll	7	7	3	6	2	8	1	27	0,87
21.	Farkas	6	2	1	6	7	11	—	27	
22.	Gellén	6	4	—	8	—	15	—	27	
23.	Szász	6	2	—	9	1	15	—	27	
24.	Kelemen	8	9	2	5	7	3	—	26	0,83
25.	Vincze	6	5	3	7	3	7	—	25	0,80
26.	Erdei	7	5	1	3	4	10	1	24	0,77
27.	Illés	4	1	—	6	5	10	2	24	
28.	Fodor	10	7	8	4	2	2	—	23	0,74
29.	Seres	7	6	—	7	2	8	—	23	
30.	Ármós	6	6	3	5	1	7	—	22	0,70
31.	Boldog	5	2	1	8	1	9	1	22	
32.	Oláh	4	4	5	4	2	6	1	22	
33.	Pápai	7	7	1	5	1	8	—	22	
34.	Zoltai	3	5	4	2	1	9	—	21	0,67
35.	Bokor	4	1	3	5	1	10	—	20	0,64
36.	Zima	4	2	—	6	—	12	—	20	
37.	Lehóczki	3	3	6	3	1	6	—	19	0,61
38.	Marján	5	3	2	6	3	5	—	19	
39.	Szijártó	4	5	—	4	2	7	1	19	
40.	Gulácsi	4	3	4	5	—	5	—	17	0,51
41.	Kopányi	4	6	8	1	2	—	—	17	
42.	Nyika	3	1	—	6	—	10	—	17	
43.	Prigy	5	4	3	3	1	5	—	16	0,51
44.	Kudelka	5	6	1	2	3	4	—	16	
45.	Torda	4	5	—	3	1	7	—	16	
46.	Simon	4	2	1	5	1	6	—	15	0,48
47.	Szabados	4	4	3	4	—	4	—	15	
48.	Könyü	4	2	2	4	2	4	—	14	0,45
49.	Mihali	5	3	—	2	—	9	—	14	
50.	Bartha	3	1	—	3	2	7	—	13	0,41
51.	Gacsádi	3	—	1	6	2	4	—	13	
52.	Pusztai	5	4	—	4	2	3	—	13	
53.	Antal	3	3	1	2	1	5	—	12	0,38
54.	Bara	4	1	—	5	—	6	—	12	
55.	Cséke	2	4	3	2	1	2	—	12	
56.	Deák	3	3	1	3	1	4	—	12	
57.	Fűzesi	3	1	—	5	—	6	—	12	
58.	Gnandt	2	—	—	4	—	8	—	12	
59.	Hevesi	1	2	2	—	2	5	1	12	
60.	Inczédi	3	4	1	4	—	3	—	12	
61.	Juhász	4	5	—	3	2	2	—	12	
62.	Komáromi	3	2	2	5	—	3	—	12	
63.	Kozák	5	3	—	4	2	2	—	12	
64.	Szántó	4	2	1	4	—	5	—	12	
65.	Borsi	2	1	—	2	2	6	—	11	0,35
66.	Geszti	1	1	1	4	2	3	—	11	
67.	Kabai	3	3	1	2	2	3	—	11	
68.	Kéri	3	4	2	2	1	2	—	11	
69.	Máté	3	4	—	2	1	4	—	11	
70.	Kerezsi	4	2	—	2	—	6	—	10	
71.	Ráksi	2	1	—	3	1	8	—	10	
72.	Sándor	2	2	3	2	1	2	—	10	
73.	Suszti	3	3	1	3	—	3	—	10	
74.	Tivadar	3	4	2	2	2	—	—	10	
75.	Tyer	2	2	1	2	1	4	—	10	
76.	Vajda	3	1	—	4	—	5	—	10	
77.	Czobor	3	2	1	1	1	4	—	9	0,29
78.	Govor	2	2	1	2	—	4	—	9	
79.	Mezei	3	2	—	3	1	3	—	9	
80.	Mos	1	—	—	2	1	6	—	9	
81.	Pintér	2	2	1	1	2	3	—	9	
82.	Rusz	2	—	—	4	1	4	—	9	
83.	Tánki	2	1	—	3	1	4	—	9	
84.	Truczkai	3	4	—	2	1	2	—	9	
85.	Vadai	2	—	—	4	1	4	—	9	
86.	Vass	1	—	4	2	—	3	—	9	

1	2	3	4		5		6		7	8
87.	Botos	2	3	1	1	1	1	1	8	0,25
88.	Domokos	2	2	1	2	–	–	3	8	
89.	Julkó	2	2	–	2	–	4	–	8	
90.	Kóti	3	6	1	–	1	–	–	8	
91.	Porczán	3	3	–	2	1	2	–	8	
92.	Ráduly	2	2	–	1	1	4	–	8	
93.	Szávó	1	–	2	2	1	3	–	8	
94.	Suiugan	3	2	–	3	1	2	–	8	
95.	Törő	2	4	2	–	–	2	–	8	
96.	Vigh	3	1	1	3	–	3	–	8	
97.	Zeffer	2	2	1	2	1	2	–	8	
98.	Árgyelán	2	1	1	2	–	3	–	7	0,22
99.	Bacsó	1	–	1	2	–	4	–	7	
100.	Balog	1	1	3	–	3	–	–	7	
101.	Bánházi	2	–	1	3	1	2	–	7	
102.	Bata	1	–	–	2	–	5	–	7	
103.	Bozga	2	1	–	3	1	2	–	7	
104.	Demian	2	2	–	2	1	2	–	7	
105.	Dézsi	1	2	2	2	1	–	–	7	
106.	Fazekas	2	1	2	2	–	2	–	7	
107.	Kamilla	1	–	1	2	–	4	–	7	
108.	Kereknyei	3	4	–	–	–	3	–	7	
109.	Kujbus	2	3	–	4	–	–	–	7	
110.	Lutyán	3	5	1	–	–	1	–	7	
111.	Marozsán	3	4	1	1	–	1	–	7	
112.	Péli	2	1	–	2	1	3	–	7	
113.	Teperták	2	2	–	2	–	3	–	7	
114.	Torzsás	1	–	–	2	–	5	–	7	
115.	Vadas	2	1	2	2	–	2	–	7	
116.	Vásárhelyi	2	3	1	–	1	2	–	7	
117.	Zih	2	–	–	2	–	5	–	7	
118.	Bersánczki	2	3	–	3	–	–	–	6	0,19
119.	Beszél	2	2	1	–	2	1	–	6	
120.	Bocska	1	–	–	2	–	4	–	6	
121.	Csordás	1	2	3	–	1	–	–	6	
122.	Dobos	2	–	–	2	1	3	–	6	
123.	Danciu	1	1	–	1	–	4	–	6	
124.	Faragó	2	4	2	–	–	–	–	6	
125.	Pülöp	1	–	1	2	–	3	–	6	
126.	Holhós	3	3	–	1	–	2	–	6	
127.	Kállai	3	1	–	2	–	2	1	6	
128.	Kóródi	2	2	–	3	–	1	–	6	
129.	Kővári	2	2	–	1	1	2	–	6	
130.	Kurucz	1	–	–	1	1	2	2	6	
131.	Meszesán	2	2	–	2	–	2	–	6	
132.	Orosz	3	4	–	1	–	1	–	6	
133.	Szecsánszki	2	4	1	–	1	–	–	6	
134.	Szőcs	2	1	–	1	1	3	–	6	
135.	Tass	2	3	–	1	–	2	–	6	
136.	Teodor	2	1	–	3	–	2	–	6	
137.	Tuef	1	–	–	2	1	2	1	6	
138.	Vegh	1	–	–	2	–	4	–	6	
139.	Zrínyi	1	–	–	2	–	4	–	6	
140.	Bán	1	2	3	–	–	–	–	5	0,16
141.	Barabás	1	–	1	2	–	2	–	5	
142.	Benke	2	3	1	–	1	–	–	5	
143.	Béres	1	–	1	2	–	2	–	5	
144.	Bűtös	2	4	–	–	1	–	–	5	
145.	Csák	2	1	–	2	–	2	–	5	
146.	Csáti	2	1	–	2	1	1	–	5	
147.	Duştinţa	2	2	1	1	–	1	–	5	
148.	Fejes	2	–	2	1	1	1	–	5	
149.	Ferencz	2	2	1	1	–	1	–	5	
150.	Halász	1	2	1	–	–	2	–	5	
151.	Mastan	3	5	–	–	–	–	–	5	
152.	Mikulás	2	1	–	1	1	2	–	5	
153.	Munkácsi	1	–	–	2	–	3	–	5	
154.	Sajó	2	2	–	1	2	–	–	5	
155.	Szőnye	1	1	4	–	–	–	–	5	
156.	Tanka	1	1	2	–	2	–	–	5	
157.	Balaskó	2	3	1	–	–	–	–	4	0,12
158.	Berei	1	2	1	–	1	–	–	4	
159.	Buzi	1	2	–	–	2	–	–	4	
160.	Czirják	1	–	–	2	–	2	–	4	
161.	Csomós	1	–	–	2	–	2	–	4	
162.	Dávid	2	3	1	–	–	–	–	4	
163.	Fésüs	1	1	1	1	–	1	–	4	

1	2	3	4		5		6		7	8
164.	Fúró	2	1	2	—	—	1	—	4	
165.	Gábor	1	2	—	2	—	—	—	4	
166.	Gábriel	1	—	—	1	—	2	1	4	
167.	Gergely	1	2	1	—	—	1	—	4	
168.	Holezli	2	1	—	1	—	2	—	4	
169.	Horváth	1	1	1	1	1	—	—	4	
170.	Jakab	1	—	—	2	—	2	—	4	
171.	Joch	1	1	—	1	—	1	1	4	
172.	Joó	1	—	—	2	—	2	—	4	
173.	Madarász	1	1	—	—	—	3	—	4	
174.	Ölyüs	1	—	—	2	—	2	—	4	
175.	Pálfi	1	—	—	2	—	2	—	4	
176.	Pásku	1	—	—	1	—	3	—	4	
177.	Petrovics	1	2	1	1	—	—	—	4	
178.	Piricsi	1	1	—	1	—	2	—	4	
179.	Sipos	2	1	—	2	1	—	—	4	
180.	Somogyi	1	2	1	—	1	—	—	4	
181.	Tamás	2	2	—	2	—	—	—	4	
182.	Tatai	1	—	—	2	—	2	—	4	
183.	Uszkai	1	1	—	2	—	1	—	4	
184.	Winkler	1	—	—	2	—	2	—	4	
185.	Zagyva	1	2	1	—	1	—	—	4	
186.	Andrási	1	1	—	—	1	1	—	3	0,09
187.	Bertalan	1	1	—	1	—	1	—	3	
188.	Boda	1	1	1	1	—	—	—	3	
189.	Filip	1	1	—	—	—	2	—	3	
190.	Gresku	2	1	2	—	—	—	—	3	
191.	Homonnai	1	2	—	—	1	—	—	3	
192.	Kondor	1	2	—	—	1	—	—	3	
193.	Kósa	1	2	1	—	—	—	—	3	
194.	Koszta	1	2	—	1	—	—	—	3	
195.	Löckli	1	—	—	2	—	1	—	3	
196.	Mátyásy	1	—	—	2	—	1	—	3	
197.	Moca	1	2	1	—	—	—	—	3	
198.	Mosó	1	2	—	—	—	1	—	3	
199.	Orbán	1	—	—	2	—	1	—	3	
200.	Param	1	—	—	1	—	2	—	3	
201.	Prostyák	1	—	—	1	—	2	—	3	
202.	Szalkai	1	2	—	—	1	—	—	3	
203.	Szátvári	1	2	—	—	1	—	—	3	
204.	Zohorák	1	—	—	1	—	2	—	3	
205.	Arjóczi	1	1	—	1	—	—	—	2	0,06
206.	Bagosi	1	1	—	—	1	—	—	2	
207.	Baróthy	1	2	—	—	—	—	—	2	
208.	Beres	1	2	—	—	—	—	—	2	
209.	Boros	1	2	—	—	—	—	—	2	
210.	Dakó	1	2	—	—	—	—	—	2	
211.	Dersidán	1	2	—	—	—	—	—	2	
212.	Diószegi	1	2	—	—	—	—	—	2	
213.	Fábián	1	2	—	—	—	—	—	2	
214.	Izsó	1	—	2	—	—	—	—	2	
215.	Kele	1	2	—	—	—	—	—	2	
216.	Keserü	1	2	—	—	—	—	—	2	
217.	Muresán	1	2	—	—	—	—	—	2	
218.	Mustyán	1	2	—	—	—	—	—	2	
219.	Nánási	1	2	—	—	—	—	—	2	
220.	Noszek	1	1	1	—	—	—	—	2	
221.	Nyíri	1	2	1	—	1	—	—	4	
222.	Rimák	1	1	1	—	—	—	—	2	
223.	Sárosi	1	1	—	—	1	—	—	2	
224.	Soós	1	—	—	2	—	—	—	2	
225.	Szaszorán	1	1	—	1	—	—	—	2	
226.	Vadász	1	1	—	1	—	—	—	2	
227.	Verdes	1	2	—	—	—	—	—	2	
228.	Zsófi	1	—	—	1	1	—	—	2	
229.	Bámli	1	1	—	—	—	—	—	1	0,03
230.	Demeter	1	—	—	—	—	1	—	1	
231.	Hajnal	1	1	—	—	—	—	—	1	
232.	Kész	1	—	—	1	—	—	—	1	
233.	Mátyás	1	1	—	—	—	—	—	1	
234.	Negurán	1	1	—	—	—	—	—	1	
235.	Pink	1	1	—	—	—	—	—	1	
236.	Radványi	1	1	—	—	—	—	—	1	
237.	Szellő	1	—	—	1	—	—	—	1	
238.	Tolnai	1	1	—	—	—	—	—	1	
239.	Csapó	—	—	—	—	—	4	—	4	
240.	Ilies	—	—	—	—	—	4	—	4	
241.	Uglai	—	—	3	—	1	—	—	4	

1	2	3	4		5		6		7	8
242.	Szentesi	–	–	1	–	2	–	–	3	
243.	Györkei	–	–	1	–	1	–	–	2	
244.	Mudurei	–	–	–	–	–	–	1	1	
245.	Aranyos	–	–	1	–	–	–	–	1	
246.	Apjuk	–	–	–	–	1	–	–	1	
247.	Babics	–	–	1	–	–	–	–	1	
248.	Babós	–	–	1	–	–	–	–	1	
249.	Bakó	–	–	1	–	–	–	–	1	
250.	Balla	–	–	1	–	–	–	–	1	
251.	Bánya	–	–	–	–	1	–	–	1	
252.	Batári	–	–	1	–	–	–	–	1	
253.	Bereczki	–	–	1	–	–	–	–	1	
254.	Bucsi	–	–	1	–	–	–	–	1	
255.	Buzgó	–	–	–	–	1	–	–	1	
256.	Csányi	–	–	1	–	–	–	–	1	
257.	Cservid	–	–	–	–	1	–	–	1	
258.	Czoka	–	–	–	–	1	–	–	1	
259.	Danka	–	–	1	–	–	–	–	1	
260.	Decki	–	–	–	–	–	1	–	1	
261.	Elekes	–	–	1	–	–	–	–	1	
262.	Gáti	–	–	–	–	1	–	–	1	
263.	Harsányi	–	–	–	–	1	–	–	1	
264.	Hajdú	–	–	–	–	1	–	–	1	
265.	Hoffman	–	–	–	–	1	–	–	1	
266.	Indrie	–	–	–	–	1	–	–	1	
267.	Iván	–	–	–	–	1	–	–	1	
268.	Kádár	–	–	–	–	1	–	–	1	
269.	Karácsony	–	–	1	–	–	–	–	1	
270.	Kind	–	–	–	–	1	–	–	1	
271.	Kira	–	–	1	–	–	–	–	1	
272.	Kisfalusi	–	–	1	–	–	–	–	1	
273.	Kormos	–	–	1	–	–	–	–	1	
274.	Kövér	–	–	1	–	–	–	–	1	
275.	Léc	–	–	–	–	1	–	–	1	
276.	Maksai	–	–	1	–	–	–	–	1	
277.	Megyeri	–	–	1	–	–	–	–	1	
278.	Miklósi	–	–	–	–	1	–	–	1	
279.	Mózes	–	–	1	–	–	–	–	1	
280.	Mózsi	–	–	1	–	–	–	–	1	
281.	Nyilas	–	–	–	–	1	–	–	1	
282.	Pántics	–	–	1	–	–	–	–	1	
283.	Pataki	–	–	1	–	–	–	–	1	
284.	Pilinszky	–	–	–	–	1	–	–	1	
285.	Plés	–	–	1	–	–	–	–	1	
286.	Pooszida	–	–	1	–	–	–	–	1	
287.	Puskás	–	–	1	–	–	–	–	1	
288.	Rabati	–	–	1	–	–	–	–	1	
289.	Rácz	–	–	1	–	–	–	–	1	
290.	Rencsik	–	–	1	–	–	–	–	1	
291.	Romász	–	–	1	–	–	–	–	1	
292.	Sáska	–	–	1	–	–	–	–	1	
293.	Süveg	–	–	1	–	–	–	–	1	
294.	Schuller	–	–	–	–	1	–	–	1	
295.	Serebán	–	–	–	–	1	–	–	1	
296.	Soltész	–	–	1	–	–	–	–	1	
297.	Szakáll	–	–	1	–	–	–	–	1	
298.	Szathmáry	–	–	1	–	–	–	–	1	
299.	Székely	–	–	–	–	1	–	–	1	
300.	Szfára	–	–	–	–	1	–	–	1	
301.	Szikszai	–	–	1	–	–	–	–	1	
302.	Szlepka	–	–	1	–	–	–	–	1	
303.	Terebssi	–	–	–	–	1	–	–	1	
304.	Tilger	–	–	–	–	1	–	–	1	
305.	Tolvaj	–	–	1	–	–	–	–	1	
306.	Túrós	–	–	–	–	1	–	–	1	
307.	Újvárosi	–	–	1	–	–	–	–	1	
308.	Ványi	–	–	–	–	1	–	–	1	
309.	Vasadi	–	–	–	–	1	–	–	1	
310.	Vér	–	–	–	–	1	–	–	1	
		806	742	360	702	306	964	27	3101	

Táblázatunk gazdag vezetéknév-állománya belső szerkezettel, felépítéssel jellemezhető komplex rendszer, amelyet két szemszögből a „statikus" és a „dinamikus" oldal felől a névelemek gyakorisága és nemzedékenkénti megoszlása alapján világíthatunk meg.

1. „A statikus szerkezet a nevek megterheltségi csoportjaiból épül fel. Egyrészt tehát jellemezhető azzal, hogy milyen arányban szerepelnek benne az egyes megterheltségi csoportok..." (B. Gergely Piroska, *Szerkezeti, funkcionális és társadalmi összefüggések a családnevek népi használatában.* Nyelvészeti Tanulmányok — 1980. 51). A körtvélyesi vezetéknevek egyes megterheltségi csoportjait a nevek átlaggyakorisági számához viszonyítva különítem el. Az átlaggyakorisági szám általában azt fejezi ki, „hogy egy feltételezett egyenlő eloszlás esetén egy névközösségben egy nevet hányan viselnek" (B. Gergely Piroska i.m. 89). Ez a mutató tehát a nevet viselő családok számának és a személynevek számának a hányadosa, amely a körtvélyesi vezetéknevek esetében: 806 : 310 = 2,6. Ehhez mérve állapítottam meg a táblázat neveinek tényleges előfordulási gyakoriságának a fokozatait. Ennek alapján pedig a „statikus" névszerkezetben öt egymás mellett élő névcsoport különíthető el:

a) A nagy megterheltségű, az átlaggyakoriságon felüli vezetéknevek csoportja; ennek névelemei: *Kiss, Kovács, Nagy* (3).

b) Az átlaggyakoriság körül mozgó átlagos megterheltségű nevek csoportja: *Kecskés, Szalai, Boánár, Szabó, Varga, Tóth, Balázs, Lőrincz, Papp, Szilágyi, Szűcs, Molnár, Szőke, Ari, Garnai* (15).

c) Az átlaggyakoriságnál jóval kevesebb előfordulást mutató nevek a ritka nevek csoportját alkotják. Ezek a következők: *Zajti, Gáll, Farkas, Gellén, Szász, Kelemen, Vincze, Erdei, Illés, Fodor, Seres, Ármós, Boldog, Oláh, Pápai, Zoltai, Bokor, Zima, Lehóczki, Marján, Szijártó, Gulácsi, Kopányi, Nyika, Frigy, Kudelka, Torda, Simon, Szabados, Könyü, Mihali, Bartha, Gacsádi, Pusztai, Antal, Bara, Cséke, Deák, Fűzesi, Gnandt, Inczédi, Juhász, Komáromi, Kozák, Szántó, Borsi, Kabai, Kéri, Máté, Kerezsi, Ráksi, Sándor, Suszti, Tivadar, Tyer, Vajda, Czobor, Govor, Mezei, Pintér, Rusz, Tánki, Truczkai, Vadai, Botos, Domokos, Julkó, Kóti, Porczán, Ráduly, Suiugán, Törő, Vigh, Zeffer, Árgyelán, Bánházi, Bozga, Damian, Fazekas, Kereknyei, Kujbus, Lutyán, Morozsán, Péli, Teperták, Vadas, Vásárhelyi, Zih, Bersánczki, Beszél, Dobos, Faragó, Holhos, Kállai, Kórodi, Kővári, Meszesán, Orosz, Szecsánszki, Szőcs, Tass, Teodor, Benke, Bűtös, Csák, Csáti, Duştinţa, Fejes, Ferencz, Mastan, Mikulás, Sajó, Balaskó, Dávid, Fúró, Holezli, Sipos, Tamas, Gresku* (119).

d) A statikus szerkezet elemei közé sorolhatjuk még az egy család által viselt neveket is, mint: *Hevesi, Geszti, Mos, Vass, Szávó, Bacsó, Balog, Bata, Dézsi, Kamila, Torzsás, Bocska, Csordás, Danciu, Fülöp, Kurucz, Tuef, Vegh, Zrínyi, Bán, Fésüs, Gábor, Gábriel, Gergely, Horváth, Jakab, Joch, Joó, Madarász, Olyüs, Pálfi, Pásku, Petrovics, Piricsi, Somogyi, Tatai, Uszkai, Winkler, Zagyva, Andrási, Bertalan, Boda, Filep, Homonnai, Kondor, Kósa, Koszta, Löckli, Mátyásy, Moca, Mosó, Orbán, Param, Prostyák, Szalkai, Szátvári, Zohorák, Arjóczi, Bagosi, Baróthy, Beres, Boros, Dakó, Dersidán, Diószegi, Fábián, Izsó, Kele, Keserü, Muresán, Mustyán, Nánási, Noszek, Nyíri, Rimák, Sárosi, Soós, Szaszorán, Vadász, Verdes, Zsófi, Bámli, Demeter, Hajnal, Kész, Mátyás, Negurán, Pink, Radványi, Szellő, Tolnai* (101).

e) A vezetéknév-állomány olyan vezetékneveket is tartalmaz, amelyeket nem visel egy teljes család, hanem csak egy-egy családtag. Ezek a családtöredék-nevek is a statikus szerkezethez tartoznak. Körtvélyesen három ilyen névelemmel találkozunk: *Csapó, Elekes, Éles* (3).

f) Végül a statikus névszerkezet összetételét az asszonyok „másodlagos vezetéknevei" zárják le: *Uglai, Szentesi, Györkei, Nyíri, Aranyos, Apjuk, Babics, Babós, Bakó, Balla, Bánya, Batári, Bereczki, Bucsi, Buzgó, Csányi, Cservid, Czoka, Danka, Deczki, Gáti, Harsányi, Hajdú, Hoffman, Indrie, Iván, Kádár, Karácsony, Kind, Kira, Kisfalusi, Kormos, Kövér, Léc, Maksai, Megyeri, Miklósi, Mózes, Mózsi, Mudurel, Nyilas, Pántics, Pataki, Pilinszky, Plés, Poszida, Puskás, Rabati, Rácz, Rencsik, Romász, Sáska, Süveg, Schuller, Serebán, Soltész, Szakáll, Szathmáry, Székely, Szfára, Szikszai, Szlepka, Terebesi, Tilger, Tolvaj, Túrós, Újvári, Ványi, Vasadi, Vér* (70). Ezek a „másodlagos nevek" önálló családnevekként nem fordulnak elő.

A körtvélyesi vezetéknevek „statikus" szerkezetében a ritka nevek alkotják kednek el az egy család viselte nevek 32,5%-os, a másodlagos nevek 22,2%-os, az a központi magot, hiszen a vezetéknevek 44,1%-t fogják át. E csoport körül helyez-

átlagos megterheltségűek 4,8%-os, a nagy megterheltségű névelemek és a családtöredékek nevei pedig 0,9%-os arányban.

2. Tudjuk, hogy a vezetéknév-állományt a „statikus" szerkezeten kívül a „dinamikus" oldal felől is megvilágíthatjuk. „A családnévállomány dinamikus oldalát lényegében a nevek nemzedékek szerinti vizsgálatában lehet megragadni. Ennek alapján egy adott időpontban elkülöníthető a névállomány szilárdabb, állandóbb része a névállomány változási tendenciáit magukban hordozó, változékonyabb elemektől" (B. Gergely Piroska i.m. 51).

A) A körtvélyesi vezetéknév-állomány dinamikus szerkezetének a „szilárdabb, állandóbb része", az ún. „törzsállomány", amely átfogja a vizsgált három nemzedék mindenikében előforduló vezetékneveket, tehát kb. 1891-től 1986-ig a névközösség állandó vezetéknévelemeit. Ezeknek egy része tősgyökeres Körtvélyesen, mint: 1) *Kiss, Kovács, Nagy, Kecskés, Szalai, Bodnár, Szabó, Varga, Tóth, Balázs, Lőrincz, Papp, Szilágyi, Szücs, Molnár, Szőke, Ari, Garnai, Zajti, Gáll, Farkas, Gallén, Szász, Kelemen, Vincze, Erdei, Illés, Fodor, Seres, Armós, Boldog, Oláh, Pápai, Zoltai, Bokor, Zima, Lehóczki, Borján, Szijártó, Gulácsi, Nyika, Frigy, Kudelka, Torda, Simon, Szabados, Könyü, Mihali, Bartha, Gacsádi, Pusztai, Antal, Bara, Cséke, Deák, Fűzesi, Hevesi, Inczédi, Juhász, Komáromi, Kozák, Szántó, Borsi, Geszti, Kabai, Kéri, Máté, Kerezsi, Ráksi, Sándor, Suszti, Tyer, Vajda, Czobor, Govor, Mezei, Pintér, Tánki, Truczkai, Vass, Botos, Domokos, Julkó, Porczán, Ráduly, Szávó, Suiugan, Vigh, Zeffer, Argyelán, Bacsó, Bánházi, Bozga, Demián, Fazekas, Kamilla, Marozsán, Péli, Teperták, Vadas, Vásárhelyi, Beszél, Danciu, Fülöp, Holhós, Kállai, Kórödi, Kővári, Meszesán, Orosz, Szőcs, Tass, Teodor, Barabás, Béres, Csák, Csáti, Duştinţa, Fejes Ferencz, Mikulás, Fésüs, Joch.* A következő négy törzsállománybeli vezetéknév más helységből került a körtvélyesi névanyagba: 2) *Holezli, Piricsi, Uszkai, Bertalan.* (4)

A körtvélyesi névállomány törzsrészén belül az egyes nevek gyakoriságát felduzzasztják a velük azonos, de más helységből származó homonim nevek, mint például; *Kecskés, Kovács, Szabó* stb.

B. A vezetéknév-állomány törzsrétege mellett megfigyelhetünk egy „peremréget" is, amely a körtvélyesi vezetéknevek változékonyabb, egy vagy két nemzedék kihalófélben levő vagy újonnan meghonosodott egyedeit fogja át.

1. A kihalófélben levő vezetéknevek a vizsgált időszak előtt (1981—1986) a törzsállomány részei voltak, de a neveket viselő családok elnéptelenedése miatt az előfordulási gyakoriságuk egyre csökken. Ezek a következők: *Kopányi, Gnandt, Tivadar, Mos, Rusz, Vadai, Kóti, Törő, Balog, Dézsi, Kereknyei, Kujbus, Lutyánk, Bersánczki, Bocska, Csordás, Faragó, Kurucz, Szecsánszki, Tuef, Vegh, Bán, Benke, Bűtös, Halász, Mastan, Munkácsi, Sajtó, Szőnye, Tanka, Berei, Buzi, Csomós, Dávid, Fúró, Gábriel, Gergely, Horváth, Joó, Petrovics, Sípos, Tamás, Zagyva, Andrási, Boda, Gresku, Homonnai, Kondor, Kósa, Koszta, Moca, Mosó, Prostyák, Szátvári, Arjóczi, Bagosi, Boros, Dersidán, Diószegi, Izsó, Keserü, Muresán, Mustyán, Nánási, Noszek, Nyiri, Rimák, Sárosi, Szaszorán, Vadász, Verdes, Zsófi, Demeter, Hajnal, Mátyás, Negurán, Tolnai* (77).

A kihaló vezetéknevek körébe sorolom még a körtvélyesi eredetű másodlagos vezetékneveket is, amelyek ma már csak a más családba bekerült asszonyok leánykori neveiként élnek: *Uglai, Szentesi, Balla, Danka, Gáti, Megyeri, Puskás, Süveg* (8).

2. A vezetéknév-állomány dinamikus szerkezetének peremrétegét az újonnan bekerült nevek teszik színesebbé. Az új névelemek körében aszerint, hogy melyik nemzedék idejében kerültek be három alcsoportot különíthetünk el. Ezeken belül pedig szétválaszthatjuk a könnyebb áttekinthetőség érdekében az elsődleges és másodlagos vezetékneveket.

a) A legidősebb nemzedék névállományával egykorú vezetéknevek (1891—1986):

— elsődleges új vezetéknevek: *Radványi, Baróthy* (2),

— a másodlagos új vezetéknevek: *Apjuk, Dakó, Batári, Berecki, Kövér, Mózes, Mózsi, Romász, Szlepka* (9).

b) A középkorú nemzedékkel egyidős vezetéknevek (1936—1961):

— elsődleges új vezetéknevek: *Torzsás, Balaskó, Gábor, Beres, Dakó, Fábián, Kele, Bámli, Pink* (9).

— másodlagos új vezetéknevek: *Babics, Babós, Bucsi, Buzgó, Csányi, Decki, Hajdú, Kira, Kormos, Mészáros, Pántics, Pataki, Plés, Poszida, Rabati, Rácz, Sáska, Soltész, Szakáll, Szathmáry, Szikszai, Szoboszlai, Tolvaj, Túrós* (24).

c) A fiatal nemzedék névanyagával egyidőben meghonosodott vezetéknevek (1961—1986):

— elsődleges új vezetéknevek: *Bata, Zih, Dobos, Zrínyi, Czirják, Jakab, Madarász, Ölyüs, Pásku, Pálfi, Piricsi, Somogyi, Tatai, Winkler, Filep, Fülöp, Löckli, Mátyásy, Orbán, Param, Szalkai, Zohorák, Soós, Kész, Szellő, Csapó, Elekes, Éles* (28).

— másodlagos új vezetéknevek: *Bánya, Cservid, Czoka, Harsány, Hoffman, Indrie, Iván, Kádár, Karácsony, Kind, Kisfalusi, Léc, Maksai, Miklósi, Mudurel, Nyilas, Pilinszky, Rencsik, Schuller, Serebán, Székely, Szfára, Tilger, Újvárosi, Ványi, Vasadi, Vér* (27).

Láthattuk, hogy a dinamikus szerkezeten belül az egyes névcsoportok változatosan oszlanak el. A peremréteg szerepel túlsúlyban 59,03%-os arányban. A törzsállomány 40,9%-t teszi ki a névállomány dinamikus oldalának. Tehát a körtvélyesi nevek esetében a két rész eléggé arányosan oszlik meg. A peremrétegen belül a kihalóban levő, régi nevek 27,4%-kal szerepelnek, és mellettük az új vezetéknevek elsődleges csoportja 12,5%-kal, a másodlagosak pedig 19%-kal jelentkeznek. A peremrétegen belül a másodlagos új vezetéknevek dominálnak.

Áttekintve a körtvélyesi vezetéknév-állományt, láthattuk, hogy az egyes nevek több részrendszerbe is besorolhatók. A statikus és a dinamikus oldal megvilágításával kiderült, hogy a körtvélyesi vezetéknév-állomány statikus szerkezetében a ritka nevek, a dinamikus szerkezetben pedig a peremréteg az uralkodó. A nagy megterheltségű nevek és a törzsállomány háttérbe kezd szorulni. E megállapítás alapján elmondhatjuk, hogy Érkörtvélyes névállománya változatos, gazdag rendszer, amelynek a törzsállományát tetemesen felduzzasztották a más településekről bekerült vezetéknevek. Névtani szempontból nyitott ez a rendszer, hiszen a magyar települések névrendszereinek több elemét is átvette. Az adatközlők nyilatkozatai alapján pedig elmondható, hogy a körtvélyesi névállomány is az elköltöző családokkal együtt nem egy vezetéknevet ad át más névrendszernek. Ez a nyitottságból fakadó mozgás nyelvünk élő jellegét bizonyítja.

II. A vezetéknevek funkciója. A személynév mindig azonosító szerepet tölt be egy névközösségben. Ennek a tulajdonnévnek a denotátuma maga az ember, a személy. A személynevek egyik csoportját alkotó vezetéknevek a személynevek a személyeket a családi hovatartozás alapján azonosítják. A magyar névhasználat kételemű rendszerében a vezetéknév általában egy másik névelem segítségével tölti be szerepét. A hivatalos névhasználatban ez mindig az utónév. A népi névhasználatban az utónév mellett a bece-, és ragadványnevek is részt vesznek az azonosításban. A különböző névrendszereket azzal is jellemezhetjük, hogy a vezetéknevek, hogyan töltik be funkciójukat. Ennek alapján három vezetéknévcsoportot különíthetünk el: „a teljes funkcióértékű, a csökkentett funkcióértékű és a funkcióértékét vesztett nevek" csoportját (B. Gergely i.m. 53).

Érkörtvélyes vezetéknevei is besorolhatók ebbe a három kategoriába aszerint, hogy a hivatalos és a népi névhasználatban milyen mértékben töltik be funkciójukat. A hivatalos névhasználatban a 310 vezetéknévből 233 név tölti be a teljes szerepkört az utónévvel együtt. Ezek mind elsődleges nevek. A 67 másodlagos név az asszonyok leánykori neveiként nem azonosítanak, tehát funkcióértéküket vesztett nevek.

A nevek funkciója szempontjából a népi névhasználat a hivatalossal szemben az egyezéseken kívül eltéréseket is tartalmaz. A népi névhasználat vezetékneveit az említett három funkcionális csoportba sorolhatjuk be. Ezeken a csoportokon belül aszerint, hogy a szokványos *vn+un* szerkezettípus hogyan módosul az azonosításért, több alcsoportot különíthetünk még el.

1. A teljes funkcióértékű nevek a statikus szerkezet b, c, d, e, f csoportjaiból származnak. Az ide tartozó 206 vezetéknév szerkezete alapján két alcsoportba sorolható.

a) *vn + un — Papp Kálmán, Oláh Juliánna* stb.

b) *vn — Dézsi, Mátyásy* stb.

2. A csökkentett funkcióértékű nevek a statikus szerkezet a, b, c, d csoportjaiból származnak. Ez a 42 név az alábbi szerkezeti csoportokra tagolódik:

a) *rn + vn + un (+ bn).* Például: *Gyilu Kiss Áron, Postás Boldog Feri.*

A népi névhasználatban ez a szerkezettípus a leggyakoribb és a következő vezetékneveket tartalmazza személyenkénti megterheltség alapján: *Kovács* (35), *Nagy* (3), *Kecskés* (11), *Szalai* (11), *Bodnár* (2), *Szabó* (2), *Varga* (2), *Tóth* (3), *Balázs* (2), *Lőrincz* (1), *Szűcs* (1), *Molnár* (1), *Szőke* (1), *Boldog* (1), *Erdei* (1), *Farkas* (1), *Gacsádi* (1), *Gellén* (1), *Kele* (1), *Kelemen* (1), *Kopányi* (1), *Lutyán* (1), *Seres* (1), *Szabados* (2), *Szász* (1), *Tass* (1), Tivadar (1), Ari (1), Garnai (3) (29).

b) *vn + un + rn.* Például: *Szalai Antal, Kántor, Cséke János, Csinos.* Tíz vezetéknév vesz részt ebben a szerkezettípusban. Ezek a következők: *Winkler* (1), *Szalai* (1), *Seres* (1), *Homonnai* (1), *Kopányi* (1), *Boldog* (1), *Fodor* (1), *Lőrincz* (1), *Szőke* (1), *Cséke* (1).

c) *rn + vn.* Például: *Kokas Ármós, Pucu Balázs.* Tizenhárom vezetéknév szerepel ebben a csoportban: *Ármós* (1), *Balázs* (1), *Bodnár* (2), *Frigy* (2), *Garnai* (1), *Mihali* (1), *Pápai* (3), *Sajó* (1), *Suszti* (1), *Szilágyi* (1), *Tóth* (1), *Vincze* (2), *Szalai* (2).

d) A legritkább szerkezettípus egyike *vn + rn* típusú. Egyetlen névkapcsolat tartozik ide: *Péli Tizedes.*

e) A másik „csoport" ugyancsak egyszeri előfordulási szerkezettípus: $rn_1 + rn_2 + vn$: *Banyi Kis Szabó.*

3. A funkcióértéküket vesztett nevek az idegenből Körtvélyesre került asszonyok leánykori nevei, tehát a másodlagos nevek. Hatvankét név tartozik ebbe a funkcionális csoportba. Például: *Aranyos, Pilinszky, Maksai* stb.

Az elmondottak alapján láthattuk, hogy a körtvélyesi vezetéknevek a hivatalos és a népi névhasználatban is betöltik funkciójukat. A hivatalos névhasználatban a vezetéknevek 75,1%-a teljes funkcióértékű, 24,9%-a pedig funkcióérték nélküli név. Ebben a névhasználati körben csökkentett funkcióértékű név nem szerepel.

A népi névhasználatban a vezetéknévanyag 66,4%-a teljes funkcióértékű, 19,6%-a funkcióértékét vesztett név és 17%-a csökkentett funkcióértékű név.

III. A vezetéknevek jelentéstani csoportja. A körtvélyesi vezetéknév-állományt jelentéstani szempontból is megvizsgáljuk. A szinkrón, élő névrendszer szófaji, fogalomköri sajátosságait állapíthatjuk meg csupán, hiszen a névadás indítékát feltárni nehéz feladat. Körtvélyes vezetékneveit a következő jelentéstani csoportokba sorolhatjuk:

a) a vezetéknév alapjául szolgáló szó tulajdonnév

— személynév: *Andrási, Bertalan, Filep, Mátyásy, Orbán, Fábián, Izsó, Zsófi, Demeter, Mátyás, Elekes, Iván, Miklósi, Mozes, Mózsi, Tass, Mikulás, Balázs, Lőrincz, Gáll, Kelemen, Vincze, Illés, Simon, Antal, Máté, Ráksi, Sándor, Tivadar, Domokos, Fülöp, Barabás, Benke, Ferencz, Sajó, Dávid, Gábor, Gábriel, Gergely, Jakab, Pálfi, Tamás, Karácsony, Bara, Bacsó, Balaskó* (46).

— helynév: *Szilágyi, Pápai, Kopányi, Torda, Inczédi, Komáromi, Geszti, Kéri, Kerezsi, Koti, Bánházi, Dézsi, Kereknyei, Vásárhelyi, Kállai, Kóródi, Kővári, Munkácsi, Somogyi Tatai, Szátvári, Bagosi, Baróthy, Dioszegi, Cséke, Borsi, Nánási Nyíri, Sárosi, Tolnai, Szentesi, Gyórkei, Batári, Bereczki, Csányi, Harsányi, Kisfalusi, Maksai, Megyeri, Szathmáry, Terebesi, Újvárosi, Ványi, Vasadi, Erdei, Pusztai, Fűzesi, Hevesi, Mezei, Vadai, Gáti, Pataki, Csáti, Berei, Kabai* (55).

b) A vezetéknév alapjául szolgáló szó köznév:

— foglalkozás, mesterség: *Vadász, Soós, Verdes, Csapó, Bakó, Kádár, Nyilas, Plés, Boros, Puskás, Tolvaj, Túrós, Sipos, Vadas, Szőcs, Kovács, Kecskés, Bodnár, Szabó, Varga, Papp, Szűcs, Molnár, Szijártó, Deák, Juhász, Szántó, Pintér, Törő, Fazekas, Csordás, Dobos, Soltész, Faragó, Béres, Seres, Halász, Fésüs, Fúró, Madarász, Mosó, Olyüs, Léc* (asztalos) (41). — népnév: *Tóth, Hajdú, Oláh, Rácz, Kozák, Kurucz, Orosz, Horváth, Székely, Szász* (10). — testi tulajdonság: *Kiss, Nagy, Botos, Könyü, Balog, Csomós, Kövér, Kondor, Fejes, Szőke* (10). — lelki tulajdonság: *Boldog, Vigh, Joó, Zagyva, Keserü, Éles, Buzgó, Aranyos, Szabados* (9). — tárgy: *Süveg, Szakáll, Torzsás, Fodor, Vegh, Bánya* (6). — állat: *Sáska, Czobor, Farkas* (3.) — napszak: *Hajnal* (1). — földrajzi jelenség: *Szellő* (1). — szülő: *Apjuk* (1). — növény: *Bokor, Kamilla* (2). — anyag: *Vér, Vass* (2). — méltóságnév: *Bán, Vajda* (2). — elvont fogalom: *Frigy, Kész* (2). — tulajdonság: *Seres, Kormos* (2).

c) Idegen eredetű vezetéknevek, amelyek mint jelnevek nem rendelkeznek jelentéstartalommal, ezért a magyar nyelv szófaji fogalmi kategóriáiba nem sorolhatók be. Ilyenek mint *Nyika, Kudelka, Mihali, Gnandt, Suszti, Tyer, Govor, Mos, Rusz* stb.

A vezetéknevek jelentéstani csoportjain belül az idegen eredetű, jelentésnélküli vezetéknevek uralkodnak 40,6%-kal, a tulajdonnévi alapú vezetéknevek a névanyag 31,9%-t, a köznévi eredetű vezetéknevek pedig 16,7%-t alkotják.

IV. A vezetéknév nyelvi alkata. A körtvélyesi vezetéknevek között morfémaelemeik szerint találunk egyszerű, összetett és képzett szóból álló neveket.

a) Az egyszerű tőszóból álló vezetéknevek: *Kiss, Kovács, Nagy, Varga, Tóth, Balázs, Lőrincz, Papp, Szőcs, Szőke, Gáll, Farkas, Szász, Kelemen, Vincze, Illés, Fodor, Boldog, Oláh, Bokor, Frigy, Torda, Simon, Könyü, Antal, Cséke, Deák, Kozák, Máté, Sándor, Tivadar, Vajda, Czobor, Vass, Domokos, Vigh, Balog, Kamilla, Fülöp, Kurucz, Orosz, Szőcs, Tass, Vegh, Bán, Benke, Ferencz, Mikulás, Sajó, Dávid, Gábor, Gábriel, Gergely, Horváth, Jakab, Joó, Tamás, Zagyva, Bertalan, Filep, Kondor, Orbán, Fábián, Izsó, Demeter, Hajnal, Kész, Mátyás, Szellő, Bánya, Iván, Karácsony, Kövér, Léc, Mózes, Rácz, Sáska, Süveg, Szakáll, Székely, Tolvaj, Vér, Zsófi* (83).

b) Az egyszerű képzett szóból álló vezetéknevek -i képzős vezetéknevek: *Andrási, Mátyásy, Miklósi, Mózsi, Szilágyi, Pápai, Kopányi, Inczédi, Komáromi, Geszti, Kéri, Kerezsi, Kóti, Kállai, Dézsi, Kereknyei, Kóródi, Munkácsi, Somogyi, Tatai, Bagosi, Baróthy, Borsi, Nánási, Nyiri, Sárosi, Tolnai, Szentesi, Györkei, Batári, Bereczki, Csányi, Harsányi, Maksai, Megyeri, Szathmáry, Terebesi, Ványi, Vasadi, Erdei, Pusztai, Fűzesi, Hevesi, Mezei, Vadai, Gáti, Pataki, Csáti, Berei* (49).

-ó, -ő képzős vezetéknevek: *Csapó, Fúró, Faragó, Törő, Mosó, Buzgó, Szántó* (7).

-s képzős vezetéknevek: *Soós, Verdes, Boros, Plés, Puskás, Túrós, Sipos, Vadas, Kormos, Béres, Dobos, Csordás, Fazekas, Kecskés, Csomós, Fejes, Éles, Aranyos, Szabados, Nyilas, Torzsás* (21).

c) Az összetett vezetéknevek csoportja csupán 6 névelemből áll. Ezek a következők: *Bánházi, Diószegi, Kisfalusi, Szijártó, Újvárosi, Vásárhelyi.*

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

SISTEMUL NUMELOR DE PERSOANE DIN CURTUIUŞENI (JUD. BIHOR)

(Rezumat)

Articolul de faţă este un capitol dintr-o lucrare de onomastică şi cuprinde descrierea lingvistică a numelor de familie din comuna Curtuiuşeni (jud. Bihor).

Sistemul antroponimic a fost studiat din următoarele puncte de vedere: 1. Prezentarea fondului de antroponime, 2. studiul funcţiei, 3. al structurii lingvistice (al mijloacelor de exprimare lingvistică), şi 4. al sensului antroponimelor.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXX. évf. 1986. 2. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

TÓTH ÁRPÁD HALK HAJÓJA

(Egy költői értékszimbólum nyomában)

Válságos időben, tett-üres térben, zúzott remények romjai között, egy Babits-ünnepély prológusaként írja a költő *Prospero szigetén* című költeményét: „Igen, míg künn a bús kor rossz viharja / Vak hullámokkal zúzni fenyeget, / S a vén világot jajgatni kavarja, / Hajókat sújtva és reményeket, / Ó, jertek, megpihenni, felpihegni / A parton, ahol megtörik az ár, / Ahol a vad vész verve búj lihegni, / Mert Prospero varázsvesszeje vár." A dátum: 1921. A felszólítás több, mint alkalomhoz illő, hiszen benne — más alkalmiaknak nevezett költeményeihez méltón — a konkrét esemény egyetemes értékjelképpé tágul.

Hasonló helyzetek, ha jól meggondoljuk, a költői képzelet mitizáló erejétől függetlenül is, jelképpé válhatnak a jelenlevő közönség tudatában. Hiszen az általános értékveszteség közepette egy költő ünneplése valóban olyannak tűnik, mint parányi-pillanatnyi sziget: mert a léleknek micsoda fényűzése verset mondani, költészetről beszélni akkor, amikor még talán ágyúk dörej e visszhangzik a szívekben! Prospero szigete ebben a versben a megőrzött, jövőbe menthető értékek menedéke, szimbóluma a babitsi költészet értékőrző jellegének. Mozdulatlanságával a hasonló jelentésű Babits-szimbólum, a Világítótorony szinonimája, amely az ostromló viharok közepette, a humánum tömegalkonya után is változatlanul szórja az emberi értékek örök sugarait. De túl ezen, ez a versszak az értékőrző költői magatartás Tóth Árpádra érvényes, az előbbivel párhuzamos jelképét, a *hajó*-motívumot is tartalmazza. Ez a sajátos, költőnknél feltűnően gyakori motívum álljon most figyelmünk előterében.

1. A *hajó* és szinonimasora *(bárka, csónak, gálya, ladik, sajka, najád)*, vagy egy-egy szinekdoché-szerű megfelelője *(vitorla, fedélzet)* egész költészetén végigvonul, és a fokozatos jelentéstelítődés eredményeképpen központi lét- és értékszimbólummá tágul. Mintegy huszonöt költeménye mellett, melyek közül a *Lomha gályán* és az *Elégia egy rekettyebokorhoz* a két motívumösszegező csúcs, több mint egy tucat versfordításában is kimutatható. Az eredeti és a tolmácsolt versek között ebben a tekintetben korántsem esetleges a megfelelés: olykor szó szerint megegyezik a képalkotás módja és szövegkörnyezete. A kimutatható mikrofilológiai egyezéseken túl azonban a hajó-motívum egyéni jelentés- és értékmezeje is feltárul a figyelmes szemlélő előtt. Mindenekelőtt — a költő életét korán beárnyékoló betegség- és haláltudat ismeretében — nem látszik véletlennek a *hajó* létszimbólumként való megjelenése.

A végzetével folytonosan szembenéző költő az állandóság, a biztonság, a szilárd egyensúly hiányát szenvedi, személyes élete így sokkal hullámzóbb, szorongatóbb átmenet a nemlét két partja között, mint az egészségeseké. Az élet mint utazás ugyan divatos téma ekkoriban, de a tétovaság, a céltalanság, a vágyak és álmok, a beláthatatlan irrealitás tartománya, a véges-végtelen feszültsége az ő költészetében nemcsak dekadens divatjelenség, hanem sorsában gyökerező egyéni élménykör. Vajon nem indokolt-e mélységesen, hogy akinek számára oly naponta fojtogató valóság a halál, az magát az élet kézzelfogható tényét élje meg úgy, mint valószínűtlent? Nem ugyanennek a következménye, hogy az anyagszerű anyagszerűtlenné, a légies pedig kézzelfoghatóvá lesz az ő költészetében?

Nos, a *hajó* és a többi idevágó kép kézenfekvő jelképe mindenekelőtt annak a labilitásnak, ami egy ilyen állandósult élethalál helyzet tudatos, mély érzelmi átélésével együtt jár: ezért hol a végzet kiszolgáltatott tárgyaként hányódó „sötét hajó", hol a hányattatást játékos életkalandként felfogó bolyongás „aranyhajója" ez. Az ismeretlen óceánján ringva egyszer a szorongás, máskor a titkok édessége szabja meg a hajó-motívum előjelét. Az „édes ismeretlenbe" hajszoló vágyak *(Mámor)*, eszmények értéktartalma gyakran teliti a versek hajó-motívumát. A „banános sziget", „csendes pihenés napos fedélzeten" *(Reggel)*, a „tiszta csillagok arany sajkája" *(Az utcán most)*, a tavaszi „aranyfelhő, angyal-hajó" varázsa is *(Az új tavaszra)* sokszor megejti. Másfelől viszont a reménytelenség *(Jöjj, vihar!)*, sötétség *(Áldott*

legyen...), a csüggedés *(Obulus)*, a halál is hajóviziókban fejeződik ki *(A vénülő folyamnál)*.

A pozitív és negatív előjelű motívumsorban egyaránt ki lehet mutatni a műfordításokból származó, talán nem is egyirányú (azaz nem csupán más költők hatásaként felfogható) szoros egyezéseket. Feltehetőleg a betegség iránti affinitás is közrejátszik abban, hogy Mallarmé *Ablakok* című versét lefordította: „S újjong, hogy él, noha testét szent olaj kente, / S gyötörték gyógyszerek, kongó órák s a bús / Agy s kohögés... s ha künn vérzik a naplemente, / Szeme a fénybe fúlt tetőn túl, messze, dús // Aranyhajókra lát: az égen hattyuszepen / Bibor- s illat-habon aluszik mindahány..." Íme, a megfelelés *Az új tavaszra* című költeményből: „Fulladva, fájva görnyedek, / S száz halk polip-karjával roppant / Lassan átfon, s alélni roppant / A bú, a renyhe szörnyeteg. // O, fent az égen felleg úszik, / Arany-felhő, angyal-hajó, / Egy angyal tán a szélre küszik, / Inteni volna néki jó." A női haj mint tengeri vitorla képzete pedig Baudelaire *A haj* című költeményéből kerülhetett az *Egynémely emlék, régi kincs* című versbe.

A motívum negatív előjelű megfelelői, forrásai is fellelhetők a műfordításokban. Byron *Childe Harold búcsújában* például így hangzik a motívum: „Hadd lengek, hát, bárkám, veled / Hullámvölgyön s hegyen, / Mindegy, mily föld partját leled, / Csak honom ne legyen!" Tóth Árpád is áldásként üdvözli a hontalanság hajóját az *Aldott legyen...*-ben: „Sötét hajó a lomhán ringó élet, / S rejtett kamráin vak patkányok rágnak, / De ti [nők] kússzatok bús fedélzetére, / Ragyogó koszorúnak, dús virágnak. // Boldog hajó, ki így ér kikötőbe, / Hol elcsitul a szív romlott kazánja / És megpihen virágokkal benőve... // S boldog hajó, ki árván s céltalan / Nyílt tengeren leng, és nincsen hazája." Más verseinek hajó-motívumán pedig Rimbaud, Baudelaire, du Bellay egy-egy versének feltűnő nyomait találjuk *(Jöjj, vihar!, Obulus, Az árnyból szőtt lélek)*.

A *hajó*-jelkép eredendő kétarcúsága legvilágosabban az egyetlen versen belül végbemenő értékváltásban mutatkozik meg, az *Obulus* című szonettben, ahol az Odüsszeusz kalandos élethajója — közvetve — átminősül Kháron ladikjává. Baudelaire és du Bellay hatását egyesíti itt, egyiktől az Obulus, másiktól az Odüsszeusz-párhuzamot átvéve, ám sajátos egységgé gyúrja költeményében a vágyak „édes Ithakája" és a túlvilág között kínálkozó oppozíciót. Hasonló átminősülés történik *A vénülő folyamnál* című szonettben is: „Hány vágy-hajóm s reményem s mennyi bánat / Bárkáit vitte már vénülő hátad, / Te szent folyó, ó, nem vagy-é még fáradt? // Bár így maradnál végig: ragyogónak, / Míg eljövend ama fekete csónak, / Lomha ladikja komor koporsómnak." Az egyedi, impresszionisztikus hajó-jelképek itt már a költészet évezredes toposzaiba torkollanak, s az emberi lét mitologikus jelképeinek egyetemesebb jelentésével telítődnek.

2. Az említett versek hajó-motívuma a jelzett helyeken rendszerint még nem domináns elem, csupán egyetlen kép a verset alkotó többi kép közül, színfolt egy impresszionista vásznon. Koherenciájukat a hangulat, a tónus egysége teremti meg. A képszerkezet ezekben heterogén anyagból szerveződik ugyanazon érzés kifejezésének asszociatív sorozatává, mintegy bokorszerűen szétágazó struktúrát alkot. Tóth Árpád lírájának többi impresszionisztikusként felfogott sajátossága mellett feltehetőleg a képszerkezetnek ez a típusa is az impresszióhalmozás egyik poétikai vetülete (a *Téli verőfény, Október, Örök tavaszban járnék, Egy régi ház előtt* stb. kitűnő példák erre).

A *Lomha gályán* című költeménye, jóllehet reprezentatív a *hajó*-motívum tekintetében is, hiszen itt a gálya-kép fogja keretbe a vers egészét, képanyagát tekintve nem homogén: a hangulatfestést a hajó-motívum mellett más tárgykörökből származó képek is szolgálják. A „sors vad ár"-ja mellett a „fecske" csapta „lágy" vízgyűrű, a „hársak ezüst dala", a megszemélyesített „vágy", a „bús utak pora" és más képek egész sora rendeződik mintegy epikus fonalon a boldogságkeresés mozaikszerű jelképévé. Az impressziókat többnyire nem gondolati, hanem érzelmi-asszociatív indíték füzi egybe. Innen adódik, hogy a képek a jelentés valójában igen egyszerű mélyszerkezeti összefüggéseitől elrugaszkodva, egymást generálva mintegy önállóan bonyolított életet élnek: a metaforát hasonlat, a hasonlatot metafora bővíti, majd a közlésmód hirtelen tárgyiasra vált, ám minden ugyanazt a boldogságkereső vágymotívumot járja körül. Íme, a példa: „S ülök, s szívemre lebben az esti bú, / s szárnyával, melynek pelyhe sötét selyem" — készen van tehát a bú = madár metafora, ám ebből a költő kiindáztat egy hasonlatot is: „Úgy ér,

mint tó fölött ha fecske / Csap tova, s lágy gyürü kél a vízen". A következő szakasz képanyaga már másnemű lesz: „S emlékek sírnak, mintha este / Hársak ezüst dala fájva zizzen". A megszemélyesítésből („emlékek sírnak") egy hasonlat ágazik ki ismét, melyben a hasonló egyik eleme, a „hárs" aztán önálló metaforaéletet kezd élni: „S a hársak közt jár, s néha megáll a vágy, / És méla bottal rajzol" — íme, egy újabb (bővített) megszemélyesítés. A képek mellérendelő-asszociatív kapcsolatát a sok mellérendelő kötőszó is jelzi, 12 soron belül az „s" (és) kötőszó tizenegyszer ismétlődik. Mindezzel szemléltetni lehet azt is, hogy a keretmetafora *(Lomha gályán)* közé eső képek nem viszik tovább az alapgondolatot, csupán hangulatilag bővítik, variálják azt, ami önmagában is versként állná meg a helyét. Íme, ha az alapmotívumra összpontosítva rántjuk össze a költeményt, mindössze négy alkajoszi szakasz teljes képi-gondolati koherenciája áll össze: „Ó, ifjúság! már fényed, a messze fény / Alásüllyed, mint távol az éghatár / Mélyén letűnő drága csillag, / S vak vizen ing tova lomha gályám! // Így, férfigondok barna fedélzetén, / Míg sodor, mint gyorsrohamu vad ár, / S míg forgató örvények nyílnak, / Így mulik el botor éltem árván (...) S kérdem: borongsz hát újra ma, rest fiú? / S szelíd igent int csüggetegen fejem (...) Ó, várasz még, távol, boldog Élet, / Hol sohasem lesz az alkonyom bús? // Avagy fordítsam már a síró kerék / Kormányát bárhogy, part sohsem integet? / Amerikámat, amíg élek, / Sohse lelem, szomorú Kolumbusz?" Így a képszerkezet már lineáris, nem impresszionista, a képanyag a gondolatgerincre szervesen fonódó izomzat, metaforánkat folytatva: zömök, tömör kis létösszegezés ez a „letűnő ifjúság" után is révét, célját kereső ember örök helyzetéről. (A bővített képanyagú eredeti költemény lágyabb izomzatú, elomló, lusta, kevésbé férfias, egyszóval jellegzetesen Tóth Árpád-i.)

De az előbbi játék nemcsak ama bokorszerű, indázó képszerkezet szemléltetését célozta, hanem azt is, hogy minden egyébtől elvonatkoztatva kimutassuk itt a hajó, a „lomha gálya" mint létszimbólum lényegét: ez nem más, mint a végtelen idő tengerébe vetett, személyes célját („partját", „Amerikáját", „révét", „gyarmatát" stb.) kereső emberi élet, a legfőbb érték, mely a vágyott értékek vonzásában élve a relatív (véges) és az abszolút (végtelen) pólusai között hányódva sodortatik. Értéktartalma kétarcú tehát: a „botor élet" valósága és a „boldog Élet" ideálja egyaránt bennefoglaltatik.

Ez a személyes létszimbólum tágul egyetemesebbé, s válik egy egész költemény szerkezetét összefogó alapmotívummá *Elégia egy rekettyebokorhoz* című versében. A költemény a képszerkezet lineárisan egynemű (az előbbitől alapvetően eltérő) jellege okán is figyelemre méltó (a gondolat és a vers teste szorosan tapad itt egymáshoz), de ezúttal — lévén, hogy ezt többen is elemezték már — nem erre, hanem a motívum új szövegösszefüggésére, jelentéstöbbletére összpontosítunk.

Ez az összefüggés egyrészt a vers keletkezési körülményeivel, másrészt egy ősi toposszal kapcsolatban tárható fel.

A háború idején keletkezett (1917), és többnyire békevers-mivoltában tartják számon. Ám ez a költemény több ennél: személyes és egyetemessé tágított számvetés is az úgynevezett humánum értéktartalmait illetően. A háborús értékvesztéség kiváltotta megrendülés is indokolttá teszi ebben a tekintetben a rezignációt, de a költemény mélyebb értelmű értékoppozíciója a természet harmóniája és az emberi lét diszharmóniája között ontológiai mélységig hatol. Az öntudatos szellem az egységet, harmóniát, szépséget, azaz a békét megzavaró tragikus meghasonlás, diszharmónia, a bűn és a szenvedés kútfejeként tételeződik, kétséget, szkepszist sugallva a teremtés koronájának értékével kapcsolatban. Ha eme filozofikus-axiológiai végkicsengés és a képanyag vonatkozásában egyaránt fellelhetők ugyan a korábbi analógiák (pl. Vörösmarty *A vén cigány*-ának szkepszise, Rimbaud *A részeg hajó*, Baudelaire *Az utazás* és *A zene*, Arthur O'Shaughnessy *A Könnyek Kútja* című versének szövegszerűen is kimutatható hatása), a vers hibátlan egységgé épülő mély- és felszíni szerkezete, majd az utolsó két szakasz korszerű, megdöbbentő víziója teljességgel Tóth Árpád-i. (Baudelaire *A zene* című költeményére Kardos nem is utal, bár itt van a „kínok vasszögétől" átjárt hajó képének igazi forrása: „Érzem, hogy át meg át egy remegő hajó / Fájdalmai járnak", és észrevétlen maradt *A Könnyek Kútja* vízözön-képének reminiszcenciája is: „Mert gyűlnek s nem hűlnek a könnyek, Gyűlnek erős, vad özönnek, / mind a helyekre lejönnek, / Hol gond vala úr s tunya bük, — / Szerte a földre omolnak, / S nincs azután *ma, se holnap* / S nincs oly erő, ki dacolhat: / Ellep a Könnyvizű Kút!")

Különösen a mai, az ezredvégi olvasatban nő igazán egyetemes hitelű, mélyen igaz, mert valósággá is váltható alternatívává egy apokalipszist követő „ember-utáni csend", amely az előbb jelzett szkepszis látomásos kivetülése, mint ama teljesen rendhagyó (*Bár a könnyek kútja* hatását sem kizáró) Noé-motívum is, amiért végül is e vers elemzésére egyáltalán sort kerítettünk.

A Tóth Árpád lírájában végigvonuló értékszimbólum, a *hajó* itt fonódik eredeti módon egybe az emberiség kultúrtörténetében ismert legősibb *hajó*-toposszal, mely valójában a bibliai özönvíztörténetnél is régebbről származik. Az ókori keleti és Földközi-tenger melléki népek mitológiájában kb. 250 özönvízmondát tartanak számon. Az i.e. 2. évezredből származik a sumer Gilgameš-eposz özönvíztörténete, melyben az isteni büntetésként elrendelt pusztító vízözön után az istenfélő, egyedül igaz Zi'uszudra lesz „az emberiség magjának fenntartója", a Noé-történet ehhez képest mintegy ezer esztendővel későbbi. De mindezt nem csupán a motívum ősi, egyetemes jellegének bizonyítására kívántam elmondani, hanem mert értelmezése közelebb vezet ahhoz, hogy felismerjük, miben áll a Tóth Árpád-vers végkifejletének újszerűsége.

Zi'uszudra vagy Noé bárkája a maga emberi értékeket hordozó, az életet újraindító, az erkölcsi világrendet helyreállító jellegével az ítéletet követő újjászületés lehetőségének szimbóluma. Ezekben a történetekben a vízözön olyan ítélet, amely a katarzis, a megtisztulás, a kegyelem esélyét is fenntartja az ember számára. A vízözön-történetek az emberiség katartikus, ezért pozitív végkicsengésű tragédiáinak tekinthetők, és a Noé motívummal rendszerint ebben az értelemben, ennek az értékelőjelnek megfelelően találkozunk. Vörösmarty is (aki *A vén cigányt* ugyancsak háború idején írta, s ugyancsak apokaliptikus vízióval él) egy ilyen katarzis reményének jegyében alkalmazza a motívumot: „A vak csillag, ez a nyomoru föld / Hadd forogjon keserű levében, / s annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől, / Tisztuljon meg a vihar hevében, / És hadd jöjjön el Noé bárkája, / Mely egy új világot zár magába."

A méla, halkszavú, álmodozó Tóth Árpád azonban itt józanabb, ha úgy tetszik, kegyetlenebb elődeinél: „Ó, a vér s könny modern özönvízébe vetve / Mily szörnyű sors a sok szegény emberhajóé: / Tán mind elpusztulunk, s nincs, nincs közöttünk egy se, / Kit boldog Ararát várhatna, tiszta Nóé." Ez a végkifejlet éppen antikatartikus voltában döbbent rá az értékveszteség lehetőségére.

Az emberi értékek teljes megsemmisítésének távlata ma: fenyegető, talán valóban csak egyetlen gombnyomástól függő realitás. Ez a tény növeli meg a költemény mai befogadóira tett hatását. De nemcsak ennek a versnek a hatását, hanem minden versét, amely az elvesztett harmónia eszményét, az értékőrzés attitűdjét sugározza.

És a motívum ma, négyezer év után sem halott: „Agyam noébárkáján arcok, adatok kelnek át a meg-megáradó semmin" — írja legutóbbi kötetében Lászlóffy Aladár. Van-e igazi költemény, költészet, van-e felelős ember, aki ne lenne ugyanakkor az értékek őrzésének, talán egy általunk beláthatatlan jövőbe való átmentésének noébárkája is? S vajon az általános értékhiány vákuumában, a meg-megáradó semmiben nem Noé bárkája-e az ilyen, Tóth Árpádot ünneplő alkalom is?

CS. GYÍMESI ÉVA

MOTIVUL „BĂRCII" ÎN LIRICA LUI ÁRPÁD TÓTH

(Rezumat)

Opera lui Árpád Tóth, poet proeminent al mişcărilor literare moderniste din prima parte a secolului nostru, reprezintă un model tipic pentru perioadele istorice caracterizate de criza valorilor. Pentru a demonstra felul în care lirica poetului sintetizează o conştiinţă solidă de valori umane într-un mediu istorico-ideologic care de fapt constituie negarea acestora, autoarea lucrării analizează motivul central al poeziilor sale, „barca" şi variantele ei, motiv prezent în toată opera poetică, devenind un simbol complex al valorilor individuale şi universale demne de conservare într-o lume neprielnică pentru acestea. Analiza se extinde totodată la observaţii comparatistice privind relaţiile motivice dintre poeziile unor creatori ca Baudelaire, Rimbaud etc. (tălmăcite cu ingeniozitate de către Árpád Tóth) şi versurile originale ale poetului maghiar.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXX. évf. 1986. 2. szám

A MŰELEMZÉSEK METAFORAFOGALMÁRÓL

Egyetlen retorikai-stilisztikai kategóriának sincs akkora szakirodalma, mint a metaforának. Arisztotelésztől napjainkig ő a tropológiák par exellence trópusa, amelyhez eredet és hatás szempontjából az összes többi szóképfajta csak azért hasonlítható, hogy bebizonyosodjék: egyik sem képes a rációt és fantáziát úgy együttműködtetni a világ dolgainak, pontosabban a dolgok sajátos minőségeinek a felfedeztető erejű megnevezésében, mint a metafora. Ez indokolja az iránta tanúsított lankadatlan érdeklődést, a több mint kétezerötszáz esztendő múltán is megsokszorozódó figyelemmel végzett vizsgálatokat. Századunkban például majd mindegyik nyelv- és irodalomtudományi irányzat kísérletet tett arra, hogy a maga szempontjából újrafogalmazza a metaforáról szóló tanításokat: a strukturalizmus, jelentéstan, logikai szemantika, szemiotika, kommunikáció- és információ-elmélet, lélektan, esztétika, újabban pedig a szövegtan és a hermeneutika egyaránt megpróbálta elméleti és módszertani hálójába fogni a metafora titkát. Persze az érdeklődés elevenen tartásához a metafora nemcsak azzal, a már a romantika elméletíróitól is számon tartott lényegi sajátosságával járult hozzá, hogy „maga a költészet", hanem azzal a szerepvállalási képességével, amellyel a költészetet magát önnön lehetőségeinek a kimeríthetetlenségével lendítette a világfeltárás művészi útjainak a korszerűsítésében fokozatosan előbbre. A modern költészet mindenhatóvá magasztosította a szót. Kitágult képi ereje: „A költeményben a kép nem megjelölése valamely dolognak, hanem a dolog birtokba vételének vagy megsemmisítésének módja: az a költő találta eszköz, amelynek révén a dologgal, a dolog fölött és a dolog ellen élhet, hogy végül is lényegi és anyagi kapcsolatba jusson vele, és a rokonszenv vagy az undor egységében megragadhassa [...] A kép a dolognak [...] távollétében jelenlétének lényegét akarja visszaadni nekünk; nem a formáját, vagyis azt, ami belőle látható, hanem bensejét, amibe behatolunk, benső valóját, «emóció-anyagát»" — mondja Maurice Blanchot, a francia „új kritika" egyik jeles képviselője (*A líra ma*. Szerkesztette Hajnal Gábor. Gondolat. Budapest, 1968. 47—48). Mindebből szükségszerűen kell következnie a metaforáról felhalmozódott ismereteink kritikai felülvizsgálásának, s egy olyan szintézis megteremtésének, amelyben a metafora nemcsak a szóképtan központi kategóriája, hanem a műértés kezdete és vége is egyben, az adott költői szöveget *műalkotássá* átminősítő legérzékenyebb idegdúc. Erre a feladatra vállalkozik az ugyancsak „új kritikus" Paul Ricoeur (*La Métafore vive*. Éditions de Seuil. 1975, román fordításban *Metafora vie* című könyvében). Szakít a szóképtanok évezredes dogmájával, miszerint a metafora szóalakzat, a többértelműség egyik esete. Joggal figyelmeztet: ha a metafora csupán szótározható, statikus szó volna, akkor csupán csak jelölné a dolgot: ez = az (például: ! = felkiáltójel), márpedig a metafora emellett az egyszerű jelölő szerep mellett közöl is valamit. Mihelyt ezt teszi, már beszédesemény, aktualizált nyelv, szövegesített szó és nemcsak nyelvileg lajstromozható neve, címkéje a dolognak, amely csupán elvont nyelvtudatunkban él. Az ilyen szó-metafora elsősorban a szótáríró számára érdekes, a műelemzőnek nincs mit kezdenie vele. Őt egyedül az *élő metafora*, a konkrét költői közleményben vagy szövegben beszéd-, következésképpen jelentéseseményként működő és ható metafora köti le. Ez pedig Ricoeur szerint abban különbözik a szótárak „temetőjében pihenő" metaforától, a holt metaforától, hogy predikatív erővel „címkézi" a dolgot: azonosít vagy tulajdonít, dinamizmus van benne. Nem egyszerű megnevező jelölés, hanem megállapító jelölés: ez = az. Ricoeur *megnyilatkozásnak* nevezi a metaforát. Ez a műszó a metafora nyelvtanából azt a sajátosságot hivatott kiemelni, hogy a kép és a képpel megnevezett tag ítéletszerű viszonyban áll egymással. A magyar irodalomból vett példa alapján ezt a következőképpen kell elgondolnunk: „A *napnak* hanyatlik tündöklő *hintaja*" (Csokonai) A *hintó* itt a nap metaforájaként logikailag egy ítélet állítmánya (A nap *hintó*), amely az alanyként álló képpel

megnevezetthez mint ismerthez viszonyítva a közlésbeli újat, ismeretlent tartalmazza. (Mindez független attól, hogy egybeesik-e a mondat tényleges alanyával, vagy sem, attól, hogy a metafora az adott nyelvi közleményben milyen szintaktikai egységben jelenik meg. Idézetünkben például birtokos jelzős szerkezetben áll). A predikativitás képi formájáról van tehát itt szó, amelyre ráadásul még az a sajátos, hogy tudatunkban *mintha volna* típusú szelekciós művelet jegyében zajlik le. Vagyis a metafora abból pattan ki, hogy a képzelet számára Nap = hintó, de nem valóságosan, hanem benyomásszerűen, azaz: A Nap [mintha] *hintó* [volna]. *Az* és *mégsem az*. A magyarban az ilyen típusú mondatokban jelentő mód jelen időben nem szoktuk kitenni a létigét (A nap *hintó* van), a copulát, amely Ricoeur szerint a metafora-megnyilatkozás legintimebb helye. Nyelvünknek ez a rendszertani sajátossága azonban nem kérdőjelt támasztó a metafora-megnyilatkozás ügyében, hiszen nálunk létige nélkül is erőteljesen kifejezésre jut a predikativitás itt érvényesülő lényege, az azonosítás. Mint láttuk, ez két pólus között vibrál át: ez=az — ez ≠ az. A nyelvi struktúra a metaforában tehát egyszerre tart meg és dob vissza egy valóságvonatkozást. Ezt a jelenséget korábban mások mellett Julia Kristeva és Hankiss Elemér — bizonyára Wittgenstein hatására — szintén nagyon fontosnak találta. Kristeva a költészet lényegévé tágította a valóságos — fiktív kettősségét létrehozó logikai tagadás törvényét (Poésie et negativité. Poetica. 1968. Preprint). Hankiss meg ugyanezt a kettősséget mint tudati átvibrálásokat, sikváltásokat lehetségesítő sávozottságot a metafora hatásmechanizmusa szempontjából értékelte elmaradhatatlannak (Az irodalmi mű egy alapvető strukturális mozzanatáról. A népdaltól az abszurd drámáig. Budapest. 1969. 53—5).

Az így működő metafora tehát semmiképpen sem tekinthető szóalakzatnak: a mondat és a szöveg ad számára formát. A predikativitással együttjáró dinamizmus az éltetője, ez egyben világfeltáró erejének a forrása is. A metafora ugyanis eszköz a megismerésben, a való világ költői tudomásvételében, annyira, hogy mármár nem is *megnyilatkozás*, hanem vallásfilozófiai értelemben vett *kinyilatkoztatás* az, ami a versben általa történik. Érdemes lépésről lépésre nyomon követnünk Ricoeurt az angol-amerikai, valamint a francia szakirodalom körültekintő bejárásában, abban a vállalkozásában, hogy a modern nyelvelméletek alkotó alkalmazásával egyidejűleg a hermeneutikai módszereket is igénybe véve, ugyanakkor a logikai, esztétikai és lélektani szempontokat sem elhanyagolva nyolc, önmagában külön-külön is kerek egészet adó tanulmányt egymásba gyűrűztetve bontakoztassa ki saját elméletét a költői művészi metaforáról. És csakis arról.

Szerzőnk elméletépítésében *A metafora és a közlemény szemantikája* című harmadik tanulmány jelenti az alapkő lerakását. Émile Benveniste általános nyelvészetének abból az alapgondolatából indul ki, hogy szemiotikai szempontból csak a szó tekinthető jelnek, a mondat nem. Csak a szó áll a langue szintjén. A mondat mint a minimális teljes jelentés hordozója szemantikai kategória. Vele együtt a beszédeseménnyé konkrétizálódó nyelv (langue) kilép önmagából. Míg ugyanis a szemiotikai keretben mozgó szavak csak egymásra utalnak, a mondatok a valóságra is, nyelven kívüli referenciájuk, vonatkozásuk van (Problèmes de lingvistique générale I. Paris, 1966). Ricoeur számára ebből az a tanulság, hogy a metaforát megfosztjuk a jelentőségétől, ha nem a működő, a valóságravonatkoztató nyelvi egységben helyezzük el. Csak az erejét vesztett metafora, a köznyelvi metafora szó szintű alakzat, ez szótározható tulajdona valamely nyelvi közösségnek. A költői metafora egy hierarchikusabb szinten, a mondatképződményben él, ez pedig a teljes szövegnek rendelődik alá. A mondat keretében *megnyilatkozásként* érvényesülő metafora fogalmának az elfogadtatásához Ricoeurnak félre kellett söpörnie, esetenként át kellett értelmeznie az antik és a klasszikus retorikai örökség számos tételét. *A retorika és a poétika között* című első tanulmányában Arisztotelész elévülhetetlen érdemeit veszi számba. *A retorika hanyatlásában* pedig a mindmáig legteljesebb alakzattanról, Pierre Fontanier Les Figures du Discours című 1930-ból származó művéről értekezik. Ebben a rendszertanban futja ki önnön lehetőségeit mindaz, amit a nagy sztagirita a trópus értékű alakzatokról, köztük is a metaforáról tudni vélt, vagy csupán megsejtett. A következő fontosabb megállapítások merevedtek az idők során retorikai-poétikai-stilisztikai dogmákká:

1. A beszéd legfontosabb alkotóeleme a szó, azaz a *név* dolgokat jelöl, 2. tényleges jelhiányból kifolyólag vagy pusztán csak tetszésből egy-egy dolgot nem a saját nevével nevezünk meg, hanem *névátvitel* útján egy másik dolog nevével, 3.

a más dologra átvitt név jelentésében az eredeti értelem mellett megjelenik az ún. figuratív vagy képes értelem, 4. végső soron mindez *kölcsönzésnek* is tekinthető, 5. a kölcsönzést vagy az teszi szükségessé, hogy a nyelvben nincs jel a kérdéses fogalom megnevezésére (ilyenkor a névátvitel szemantikai űrt pótol — ez általában a köznyelvi metafora vagy katakrézis esete), vagy amiatt kerül rá sor, hogy a meglévő nevet nem érezzük eléggé kifejezőnek, hatásosnak, 6. bármi legyen is az ok, a névátviteles megnevezés *helyettesítés*, 7. az eredeti értelemtől a képes *elhajlik*, 8. ahhoz, hogy az így kialakuló *rejtvényszerűséget* meg lehessen fejteni, 9. meg kell keresni a *hasonlóságot*, amely külső vezéreltetéssel bontakozik ki a név eredeti és képes jelentésében, 10. a szóképet behelyettesítő szó mint tökéletes *parafrázis* megszünteti a rejtvényt, 11. de ekkor már a metaforának nullafokú a hírértéke, következésképpen csupán *disz*, ékítmény a szöveg testén.

Ezeknek a megkövesedett tételeknek a kialakulásához maga Arisztotelész is hozzájárult azzal, hogy a metaforában a név helyváltoztatását, azaz mozgását (phora = helyváltoztatás) nem választotta külön a mozgásnak formát adó alakzattól, az ún. *epiforát* a tulajdonképpeni metaforától. Így nála már eleve hamvába halt annak a lehetősége, hogy a szónál magasabb szintű nyelvi egységből vezessék le a későbbiek során a metafora fogalmát.

Ricoeur elsősorban az elhajlás és a helyettesítés gondolatának a cáfolatában mond lényegesen újat. A névátvitelt nem tagadja meg, átmenti saját elméletébe. Az elhajlással az *oda nem illő*, jelentése szerint *nonpertinens* állítmányt helyezi szembe. Ez a Jean Cohen strukturalista poétikájából kölcsönzött fogalom kitűnően érzékelteti, hogy szemantikai újítás, hiszen a metaforizációnak mindenkori nagy nyeresége az új szemantikai odaillőségek létrehozása. Ha ezek közösségileg elfogadottak lesznek, akkor a szójelentés történetébe tartoznak. Ha megmaradnak mű vagy életmű, szintű sajátosságoknak, a hermeneutika nélkülözhetetlen fogalmaiként a szövegvilág poétikai szervezőerőit jelezve válnak hasznossá a műelemzésekben. Nem véletlen, hogy a szóra összpontosító metaforaelméletek, mint például a Stephen Ullmanné is, csak a többértelműséget tudják megmagyarázni, e szóképnek a költői szövegekben játszott szerepét nem. (Ez a kritikai észrevétel *Az élő metafora* negyedik tanulmányában, *A metafora és a szó szemantikájában* fogalmazódik meg.)

A helyettesítés kérdését ugyancsak elutasíthatjuk, hiszen a megnyilatkozás mindig mondatból tűnik elő, amelyben a szavak szükségképpen *kölcsönhatásba* lépnek. Szintagmákba szerveződve olyan értékekre szerződnek, amelyeket a szövegösszefüggésből kiszakítottan, puszta szótári létükben nem tartalmaznak. Sőt, a szövegbeli jelentések nemegyszer ellentmondásba kerülnek a szövegen kívülliekkel. Helyettesítésről tehát szó sem lehet. A metafora esetében inkább a kontextusok *kölcsönhatásáról* beszélhetünk. A metafora ugyanis egy egyszerű jelentésben két olyan részt tart fenn, amelyek azáltal különböznek, hogy különböző kontextusokhoz tartoznak. Közöttük feszültség keletkezik. Ez hatásuk forrása. Ezzel kapcsolatban érdekességként említhetjük meg, hogy a német stilisztika iskola, amelyet egyébként Ricoeur teljesen figyelmen kívül hagy, szintén a kontextusokkal való meghatározhatóságból indul ki, de a hangsúlyt nem a kölcsönhatásra, hanem a jelentések egymást ellendeterminálló jellegére helyezi (Harald Weinrich, Die Metapher. Poetika II. 100—5).

A metafora-megnyilatkozásban az oxymorontól eltérően, amelyben sarkított közvetlen jelölés van *(néma jaj)*, mindig közvetve történik a megnevezés (itt nem kerülhető meg a névátvitel fogalma). A kép mint trópus-állítmány olyan jelentésjegyeket (konnotációkat) tartalmaz, amelyek egyszeri és egyedi módon szűrik ki az alanyra, azaz a képpel megnevezettre vonatkoztatható jelentéseket. A kép tehát modifikátorként segíti kibontakozáshoz az új jelentést, amelyet éppen az egyediség és egyszeriség avat eseményessé. A költői vagy élő metafora tehát egyidőben *esemény és jelentés.*

Ricoeur Max Black idevágó nézeteinek a felhasználásával annak a megvilágítására is kitér, hogy mint történik az alanynak megfelelő konnotációk kiszűrése, vagyis miben áll a modifikátor tényleges szerepe: a megnyilatkozás osztatlan jelentése kölcsönhatásba lép a szó fokalizált, szótárira összpontosuló jelentésével. Az állítmányi szó jelentésén áttetszenek azok a jelentések, amelyek például a *napban* a *hintóra* emlékeztetnek. Ilyen alapon jól bizonyítható Ricoeur egy másik tételének a helyénvalósága is: a metafora inkább létrehozza a hasonlóságot, semhogy azzal volna magyarázható. A modifikátor végezte szűrés persze az egész kontextus ellen-

őrző szerepével együtt megy végbe. A szövegben több-kevesebb határozottsággal mindig adva van az a jelentéshálózat, amely segít eldönteni, hogy a modifikátor konnotatív értékei közül melyik felel meg az alanynak, azaz a képpel megnevezettnek. Persze tökéletes szűrésről nem lehet szó. Az egymás mellé vetülő konnotációk a termékeny többértelműség sajátos esetei. Ricoeur egyetért Arisztotelésszel abban, hogy a jó metaforizáció tehetség kérdése, továbbmenőleg a műértést is ettől teszi függővé. Erre talán éppúgy születni kell, mint az alkotásra.

Ricoeur jól ítélkezik a névátvitel sorsáról: a mondatban a szó biztosítja a jelentések azonosíthatóságát. A metafora a szóra fokalizál a jelentésazonosság váltakoztatásával, amelyet viszont a névátvitel alakít ki. Ennek a természete biztosítja a metafora azonosíthatóságát, képfajtaként való megragadhatóságát. A szóképtanokban így a névátvitel a tipizálás fontos eszköze. Ricoeur ebből a szempontból nem törekszik rendszeralkotásra. Magát a hagyományos osztályozást is csupán itt-ott elszórt megjegyzésekkel finomítja. Közülük az alábbiak tarthatnak számot általánosabb érdeklődésre:

1. A metafora analógiát fejez ki komplex módon (a nap úgy aránylik az égi pályához, mint a hintó a földi útvonalhoz). Négy tagot állít arányosító módon párba, s e viszonyon belül két tagra redukálva fejezi ki a hasonlóságot, úgy, hogy a tudatból a másik kettő sem szorul ki. A hasonlat ezzel szemben eleve csak két tagra összpontosít. Ezért tarthatta Arisztotelész a metaforát kifejlesztett hasonlatnak. Ma éppen fordítva járnak el, amikor a metaforát összevont hasonlatnak nevezik, vagyis a hasonlatnak rendelik alá. Valószínű, ezzel arra akarnak figyelmeztetni, hogy a hasonlóság a metaforában nyelvileg nincs ugyan tematizálva, de tudattartalomként benne van. A hasonlat kifejtő értelmező jellegű kép, a metafora pedig elfedő, mert a hasonlóság tényét nem hozza felszínre. Ebben áll nagy felfedeztető ereje.

2. A szinekdoché nem rendelhető alá a metonimiának, mert ez a két trópus az érintkezéses kapcsolatoknak logikailag két különböző formáját fejezi ki: a metonimikus megnevezés nem szünteti meg a fogalmak különállását (kézbe veszem a napi *postát*, de attól még tudom, hogy az épület és a benne vagy általa forgalmazott küldemények tárgyi-fogalmi szinten megőrzik önállóságukat), a szinekdoché viszont bekebelező típusú megnevezés: megszünteti a megnevezett dolgok különállását azzal, hogy egymás alá vagy fölé sorolja be őket. Az „ezer *torok* kiáltott éljent"-ben például mint részben bennefoglaltatik az egész, az utóbbi az előbbi fogalomnak rendelődik alá.

3. Az eddigi osztályozásokkal kapcsolatos további észrevételeket csaknem mind a Liège-i új retorikusok tevékenységét értékelő ötödik tanulmányban olvashatjuk (*A metafora és az új retorika*).

Ismert dolog, hogy az új retorikusok „a stílus nem más, mint elhajlás és az elhajlás megszüntetése" elmélet átfogó keretében oldják meg a szóképtani osztályozást. Az megszokottól, a köznyelvitől, de főképpen a retorikai nullafoknak nevezett érzelem- és esztétikum-mentes, szigorúan tudományos nyelvezettől való elhajlás tényét ők a szavak szémikus elemzésével mutatják ki. Alakzatnak s így trópusnak azoknak az elhajlásoknak a visszaállítását, autokorrekcióját tekintik, amelyeket vagy a jelek szubsztanciáját vagy pedig csupán a referenciáját érintő nyelvi műveletekkel hozunk létre. Ricoeur úgy véli, hogy az elhajlás megszüntetésére összpontosítván lényegében a helyettesítés elméletét igenlik, szókép-modelljuk többek között ezért sem korszerű. Nem tartható fenn az az elképzelésük sem, hogy a metafora két szinekdochének egy ismétlődő széma által biztosított kapcsolata. A szinekdoché ugyanis valóban csak szó szintű alakzat, de a metafora, mint láttuk, nem, következésképpen nem vethető alá szémikus elemzésnek. A metafora, oxymoron, szinesztézia egyedül a beszédeseményben érzékelhető. Egyébként ennek a figyelembe vétele nélkül az elhajlások visszaállítása, megszüntetése sem következhet be, hiszen tudatosulásukhoz ismernünk kell a valóságvonatkozásokat. Közvetlen valóságvonatkozása pedig nem a szónak, hanem a megnyilatkozásnak, majd az ennél még magasabb rendű nyelvi egységeknek, mondatnak, kontextus-konfigurációnak és teljes szövegnek van. Íme, miért kell fenntartással fogadnunk az új retorikusok különben impozáns következetességgel megírt retorikáját.

Ricoeur metafora-felfogásával kapcsolatban indokoltan merülhet fel a kérdés: a műelemzések metaforafogalma csak nyelvi kategóriaként ragadható meg, helyesebben szólva, szerepének az elemzéséhez elég-e annyit figyelembe vennünk, amennyi belőle csupán a nyelvhasználat ügye? A választ maga Ricoeur többször megfo-

galmazza: n e m. Ez nem elméleti és módszertani szegénységi bizonyítvány, hanem a vizsgált jelenség természetéből adódó szükségszerű tudományos eklekticizmus, amelyben főleg a hermeneutika és a lélektan adja meg az interdiszciplináris jegyek azonosíthatóságát. *A hasonlóság munkájának* szentelt hatodik tanulmányban például a szerző nagy körültekintéssel bizonyítja, hogy a metafora-megnyilatkozás nem öncélú művészi tett. Azért történik, hogy valami újat lehessen kimondani a világról, hogy fel lehessen tárni a lényegi, a rejtett összefüggéseket, amelyek rádöbbentenek, hogy az ismertnek vélt valóságban mennyi ismeretlen lényegi vonás rejtőzködik. Mindez csak úgy érhető el, ha az elemző kilép a nyelvtudományi vizsgálódások mindenképpen szükséges köréből a nyelv mögötti területre. Számtalan érdekes megfigyelése közül ezzel kapcsolatban nagyon gondolatébresztő az, ahogyan Ricoeur Jakobson már-már tabunak számító poétikai tanításainak a következetlenségeire figyelmeztet. A hasonlóság Jakobsonnál a szelekció függőleges tengelyén, tehát a szövegen kívüli szférában helyezkedik el, kifejezetten a metafora esete, míg a metonímia a kombinációs tengely tartozékaként tisztán szövegszintű kategória. Elvként, azaz tágan értelmezve, és trópusként, vagyis szűkebb fogalomként felfogva egyaránt. Nos, Ricoeur úgy véli, a metafora akár a metonímia a maga nemében ugyancsak a szöveg szintű kombinációban él és hat. A *beszédben és a beszéd által* hozza létre a hasonlóságot. Ilyen értelemben produkáló, teremtő és nem reprodukáló kép. Logikailag a metafora nem más, mint különbözőségben fenntartott hasonlóság. A névnek a helyváltoztatása nemcsak hasonlóságot láttató mozgás (epifora), hanem a hasonlóság megtervezése, konstruálása is egyben (tehát diafora is). E munkájában azonban a metafora megsérti a világ kategoriális rendjét. Szándékosan. Egy új, felfedeztető erejű összefüggésrendszer megteremtése érdekében. Ami szkémájában úgy véteti észre a dolgok közötti hasonlóságot, hogy különbözőségüket is fenntartja, az a metafora *ikonikus* pillanata.

Persze a metafora nem úgy ikon, hogy öt érzékszervünkkel ténylegesen érzékelhető módon jelenít meg. A jelentés lesz benne képpé, mert kváziszenzoriális hullámzásokat tud elindítani bennünk. A kép tehát mindig *asszociált kép* (a metaforaelmélet ezért nem iktathatja ki a lélektant). Ez a lélektani folyamat a megnyilatkozás-jellegből indul ki. A már említett *mintha volna* típusú állítás hat oda, hogy a jelentés képpel, a nyelvi a nem nyelvivel kerüljön együttállásba (a nap mintha *hintő* volna). A kép tehát a metaforában sohasem az érzéki benyomás üledéke, hanem a beszéd igyekezete, a beszéd kiváltotta benyomás. Ha ezt a tételt műértéssé tágítjuk, különös erővel telítődnek Gaston Bachelard megállapításai, miszerint a kifejezés, a szöveg kreálja számunkra az alkotó lényét. A műelemzésben tehát csakis az a metaforafogalom hatékony, amely az alkotói személyiség megértését is eszközli. Érthető, hogy a műértésben ilyetén szerepet betöltő metafora nem egyszerűen csak dísz, ornamentáció. És az is biztos, hogy a műelemzésekben a metafora már nem mint a forma felől kezelt kép érdekes, mely beszédalakzatként a szóra fokalizál, még az sem elsődleges, hogy új szemantikai odaillőségeket hoz létre, eladdig szokatlan szemantikai megfelelőket iktatva be a szó szótári jelentésébe, hanem az a lényegbe vágó, hogy továbbfejleszti a fikció heurisztikus funkcióját, valóságfeltáró erejét. *A metafora és valóságvonatkozás* című hetedik tanulmány ilyen irányba nyit perspektívát. Ricoeur Nelson Goodmann általános denotációelméletében találja meg a szükséges támpontokat (Languages of Art: An Approach to a Theory of Symbols). A metaforát példázásos típusú jelölésnek tartja, úgy, ahogyan a jelenség lényegét a magyar szakirodalomban Vígh Árpád is körvonalazza (ItK. 1979. 4: 410, 418—19). Annyiban tölt be megismerő funkciót, amennyiben modellértékűsége bizonyítható. Max Black idevágó kutatásai alapján tudjuk, hogy a metafora épp azért nem helyettesítő alakzat, mert kölcsönhatások keresztűzében állva hozza létre az új, a képi jelentést, amely a szövegben kialakuló hálózatszerű jelentés része (*Models and Metaphors*. Ithaca, Cornell University Press, 1962. 31 kk.). A hálózat maga a fiktív világ, ha úgy tetszik, a mítosz, amely metafora nélkül létre sem jöhet. A mítosz az emberi valóságot egy fiktív valósághoz való viszonyában mutatja be a mimezis segítségével. Ez azonban nem másolás, hanem a *valóság újrairása* (Mary Hesse műszava). Ilyen alapon a művészi megismerésben modellként viselkedik. A fikciónak tehát az újraírás a denotatív dimenziója. A benne kulcshelyzetben álló teljes metafora ezt csupán implikálja, a hasonlat parafrazálja, s ezzel meglazítja az azonosítás erejét, az egyszerű metafora expresis verbis állítja, *ez az*. Ám ez az állítás kiegészül a tagadással: *ez nem az*, mert logikailag sajátos

szelekciós művelet irányítja (mintha volna, est comme, este ca). Ez ad életet a metaforának, az alkotói személyiséget a műbe látásmód és érzelem, élményszerű átélés formájában feltüntető komplex szerepü alakzatnak. Nem játék a szavakkal *kinyilatkoztató megnyilatkozásnak* minősítenünk. A metafora ebben a nyelvi-gondolati alkotóerőben teljesíti ki poétikai-stilisztikai rendeltetését. Ebben a művészi megismerés nagy eseménye.

A metafora valóságát illetően elgondolkozhatunk azon is, hogy mi a viszony *A metafora és a filozófia* között. Könyve nyolcadik tanulmányában Ricoeur úgy véli, hogy egyetlen filozófia sem ered közvetlenül a poétikából. Az a nyelvi közlemény, amely a metafora ontológiai alkatának megfelelően tölti be a maga kommunikációs rendeltetését, az irodalmiság, a poétikum szférájához tartozik. Ricoeur tudományos információkban hallatlanul gazdag könyvében így fonódik egybe az *élő* metafora fogalma a költői megnyilatkozásmód különösségével.

J. NAGY MÁRIA

METAFORA ÎN ANALIZA LITERARĂ

(Rezumat)

În imensa literatură de specialitate a metaforei pînă la apariția cărții lui Ricoeur despre „Metafora vie" (La Métaphore vive. Editions du Seuil, 1975) totul s-a concentrat asupra unei anumite entități lingvistice: cuvîntul, sintagma, discursul. Astfel privit nu se putea demonstra funcția euristică a acestei categorii centrale a tropologiei și a poeziei însăși. Din acest punct de vedere numai o metaforă „discursivizată" este capabilă de a ne convinge despre forța retorică a metaforei: discursul pune în libertate puterea pe care o comportă anumite ficțiuni de a redescrie realitatea. Legînd astfel ficțiunea de realitate, restituim întregul sens al descrierii pe care o face Aristotel în a sa Poetică, și anume că funcția poetică a limbajului își are originea în conexiunea dintre mitos și mimesis. Descoperirea acestei întîlniri dintre ficțiune și redescriere îl duce pe Ricoeur la concluzia că metafora este un enunț, locul său cel mai „intim" nefiind nici cuvîntul, nici fraza, nici chiar discursul, ci copula verbului a fi. Acest „este" metaforic semnifică în același timp „nu este" și „este ca". Această definiție servește ca punct de plecare în studiul de față care încearcă să demonstreze necesitatea introducerii dimensiunii hermeneutice a metaforei ca ea să devină o categorie operațională pentru analizele literare.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXX. évf. 1986. 2. szám

ADATTÁR

IRODALOMTÖRTÉNET — 1985

Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott bibliográfiája

Rövidítések

Alb. — Albatrosz Könyvkiadó. Bukarest, 1985.
Dac. — Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1985.
H — A Hét (Bukarest), XVI. (1985)
ISz — Igaz Szó (Marosvásárhely), XXXIII. (1985)
K — Korunk (Kolozsvár-Napoca), XLIV. (1985)
Krit. — Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1985.
M — Művelődés (Bukarest), XXXVIII. (1985)
NyIrK — Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár-Napoca), XXIX. (1985)
U — Utunk (Kolozsvár-Napoca), XL. (1985)
UÉvk — Utunk Évkönyv 85. Kolozsvár-Napoca, 1985.

Általános rész

Almási István, *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák.* NyIrK 2., 174—177.
Angi István, *A lukácsi örökség és az esztétika ma.* K 7. (júl.), 532—541.
Angi István, *A művészi jelentés zeneisége.* NyIrK 1., 3—20.
Angi István, *Az azonosítás dialektikája. I. A születő új fogadtatása a hasonlatteremtés erőterében.* K 12. (dec.), 941—949.
Angi István, *Forradalmiság és romantika.* K 9. (szept.), 687—691; 10. (okt.), 769—776.
Aniszi Kálmán, *Gondolatok a felvilágosodásról.* K 12. (dec.), 950—953.
Demény István Pál, *Egy 1584-es csúfolódó ének tanulságai.* M 12. (dec.), 38—39.
Faragó József, *Bihari népmondák a Halley-üstökösről.* NyIrK 1., 51—55.
Huber András, *Dési lapok.* M 11. (nov.), 35—38.
Imreh Lajos, ifj., *A tréfamester és közössége.* In: *Sáska sógor.* Imreh Lajos tréfás történetei. A bevezetőt ifj. Imreh Lajos, az utószót Vöő Gabriella írta. Krit. 5—22.
Kántor Lajos, *Ady örökösei a Világosság műhelyében.* NyIrK 2., 103—112.
Kötő József, *Szinjátszás Brassóban és a Brassói Lapok színházszervező munkássága (1918—1940).* NyIrK 2., 113—126.
Ráduly János, *Markalf-történetek az élő mesekincsben.* M 7. (júl.), 31—33.
Rohonyi Zoltán, *A nemzedék- és korváltás kérdéséhez.* U 47. (nov. 22), 2.
Rohonyi Zoltán, *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok 1984.* U 8. (febr. 22), 1, 4.
Rohonyi Zoltán, *„Láng az Éneklő, heve forr dalában".* Klasszika és romantika viszonyához. K 9. (szept.), 699—703.
Szabó Zoltán, *Gondolatok a stilisztikai elemzésről.* NyIrK 1., 43—48.
Vöő Gabriella, *Utószó.* In: *Sáska sógor.* Imreh Lajos tréfás történetei. A bevezetőt ifj. Imreh Lajos, az utószót Vöő Gabriella írta. Krit. 186—205.
Kortárs írók romantika-képe. Összeállította Kántor Lajos. K 9. (szept.), 716—723. (Ankét Bálint Tibor, Király László, Mátyás B. Ferenc, Mózes Attila, Panek Zoltán, Szilágyi István, Veress Zoltán részvételével.)
Az Igaz Szó novellapályázatáról. ISZ 12. (dec.), 568.
Az Írószövetség 1983. évi díjai. H 7. (febr. 7), 2. — U 7. (febr. 15), 4.

Fiatal költők

Markó Béla, *Előszó, avagy a boldog postaláda.* In: *Alapművelet.* Fiatal költők antológiája. Válogatta, az előszót írta, az életrajzi jegyzeteket összeállította Markó Béla. Krit. 5—9.

Kántor Lajos, *„észrevétlenül, mint egy kötőszót ..."* ISz 10. (okt.), 358—359.

Lászlóffy Aladár, *Üdv a seregrésznek.* ISz 10. (okt.), 353—356.

Markó Béla, *Mea culpa?* ISz 11. (nov.), 458—460.

Szász János, *A költészet jövője.* ISz 10. (okt.), 356—357.

Szávai Géza, *A nézőpont újszerűsége, avagy a higgadt fiatalok.* H 26. (jún. 20), 6.

Író és kritika

Bogdán László, *Ha még érdekelni fog valakit ...* ISz 6. (jún.), 551—552.

Mózes Attila, *Elviselik-e a bírálatot íróink, s ha igen, miért nem?* ISz 6. (jún.), 548—550.

Szőcs István, *Rezesbandában?* ISz 6. (jún.), 545—548.

Magyar—román kapcsolatok

Kelt Balázsfalván ... A román—magyar levelezés múltjából 1746—1916. Ştefan Pascu akadémikus előszavával. Közreadja: Ioan Chindriş és Kovács Ferenc. A bevezetést írta Kovács Ferenc. (A latin levelek szövegét és fordítását lektorálta Lakó Elemér. A latin leveleket fordította Köllő Károly.) Krit. 336. l. (A többi közt Eötvös József, Gáspár János, Wesselényi Miklós levelezéséből.)

Beke György, *Komor realista lírai útirajza.* In: Vlahuţă, Alexandru, *Festői Románia.* Útirajz. (Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Beke György.) Krit. 128—145.

Faragó József, *Utószó.* In: *Rétek harmatában.* (Pe părîu de rouă.) Román népballadák. (Balade populare româneşti.) Kétnyelvű kiadás. (Ediţie bilingvă.) Fordította (În traducerea lui) Kiss Jenő. Az előszót írta (Prefaţă de) Al. Căprariu. Válogatta és az utószót írta (Selectare şi postfaţă de) Faragó József. A borítót és az előzéklapot rajzolta (Copertă şi ilustraţie forzaţ de) Deák Ferenc. Dac. (Editura Dacia. Cluj-Napoca) 407—419.

Szász Béla, *Utószó.* In: Mihăescu, Gib, *Alba hercegnő.* Regény. (Fordította és az utószót írta Szász Béla.) Krit. 387—396.

Faragó József, *A fülemilepör anekdotájának román változatai.* U 20. (máj. 17), 2.

Köllő Károly, *A román művelődés az első latin nyelvű magyar irodalomtörténetek tükrében.* K 7. (júl.), 577—582.

Lengyel Ferenc, *Blaga fordítása közben.* K. 5 (máj.), 393—399.

Mózes Huba, *Bibliografia relaţiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859—1918).* NyIrK 2., 178—179.

Mózes Huba, *Bibliografia românească modernă (1831—1918). Vol. I (A—C).* NyIrK 1., 88.

Szász Lőrinc, *Dacoromania — Bibliografie.* NyIrK 1., 87.

Veress Zoltán, *Még egy testvérkötet.* U 31. (aug. 2), 1, 2, 3. *(Rétek harmatában.)*

Lásd Franyó Zoltánnál, József Attilánál, Köllő Károlynál, Lukács Györgynél, Oláh Gábornál, Szilágyi Istvánnál is.

Magyar irodalom — világirodalom

Horváth Andor, *Montaigne köpenye.* Esszék. Krit. 307 l.

Szász János, *A színhely és a tettes.* Franz Kafka és kora. Krit. 131 l. (Századunk).

Oláh Tibor, *Bevezetés.* In: *Áldott nap.* Olasz költők antológiája. I—II. Összeállította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Oláh Tibor. Dac. I, 5—40.

Szabó György, *Az olasz költészet első hazai magyar nyelvű antológiája.* U 37. (szept. 13), 5.

Lásd Szász Jánosnál is.

Gyűjtelékes kötetek

Cseke Péter, *Hazatérő szavak.* Publicisztikai írások, riportok (1970—1985). Alb. 248 l. (A többi közt Benedek Elekről, Duba Gyuláról, Farkas Árpádról, Szabó Gyuláról.)

Kacsir Mária, *A varázslat elemzése.* Színikritikai napló. Krit. 288 l.

Mózes Huba, *Forrása rég fakadt...* Tanulmányok, dokumentumok. Krit. 287 l. (A többi közt Ady Endréről, Bányai Lászlóról, Benedek Elekről, Brassai Viktorról, Dsida Jenőről, Dutka Ákosról, Horváth Imréről, József Attiláról, Lászlóffy Csabáról, Madách Imréről, Móricz Zsigmondról, Palocsay Zsigmondról, Szabédi Lászlóról.)

Panek Zoltán, *Kihagyott szívdobbanás.* Esszék. Krit. 256 l. (A többi közt Arany Jánosról, Babits Mihályról, Krúdy Gyuláról, Majtényi Erikről, Móricz Zsigmondról, Nagy Lászlóról, Petőfi Sándorról, Tersánszky Józsi Jenőről.)

Szabó T. Attila, *Tallózás a múltban.* Válogatott tanulmányok, cikkek. VI. Krit. 584 l. (A többi közt Köröspataki B. Jánosról, Pálffy Jánosról.)

Székely János, *A mítosz értelme.* Esszék. Krit. 207 l. (A többi közt Babits Mihályról, Gaál Gáborról, Kányádi Sándorról, Szilágyi Domokosról.)

Bibliográfiák

A romániai magyar könyvkiadás bibliográfiája 1984. Összeállította Balogh József. M 4. (ápr.), 34—39.

Irodalomtörténet — 1984. Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott bibliográfiája. Összeállította Mózes Huba. NyIrK 2., 159—165.

Személyi rész

Ady Endre

Robotos Imre, *Előszó.* In: Ady Endre, *A tűz csiholója.* (Versek.) Összeállította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Robotos Imre. Dac. 5—48.

Markó Béla, *Ady Endre: Intés az őrzőkhöz.* ISz 12. (dec.), 561—564.

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél, valamint Robotos Imrénél is.

Apáczai Csere János

Sebestyén Mihály, *Egy kötet Apáczai Csere János könyvtárából...* M 3. (márc.), 38—39.

Áprily Lajos

Markó Béla, *Áprily Lajos: Tavasz a Házsongárdi temetőben.* (Olvassuk együtt.) ISz 10. (okt.), 367—369.

Arany János

Faragó József, *Arany János fülemilepörének népköltészeti forrásvidéke Nagyszalontán.* M 4. (ápr.), 29—30, 48.

Markó Béla, *Arany János: Epilógus.* (Olvassuk együtt.) ISz 5. (máj.), 463—466.

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél, valamint Dánielisz Endrénél is.

Asztalos István

Beke György, *Asztalos István nevel.* U 10. (márc. 8), 4.

Kántor Lajos, *A Hadak útja — alulnézetben.* U 19. (máj. 10), 2.

Babits Mihály

Markó Béla, *Babits Mihály: Ősz és tavasz között.* (Olvassuk együtt.) ISz 11. (nov.), 461—464.

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Bajor Andor

Adonyi Nagy Mária, *Beszélgetés Bajor Andorral.* (Írók műhelyében.) H 18. (ápr. 25), 7.

Balassi Bálint

Markó Béla, *Balassi Bálint: Egy katonaének.* (Olvassuk együtt.) ISz 3. (márc.), 266—268.

Balázs Ferenc

Nagy Pál, *Általa is növekszik bennünk a világ.* U 27. (júl. 5), 2. (Mikó Imre—Kicsi Antal—Horváth Sz. István *Balázs Ferenc* c. monográfiájáról.)

Bálint Tibor

Bálint Tibor, *Az írásbeliség kezdetei.* UEvk 160—166.

Marosi Péter, *Bűn és bűnhődés Dachau árnyékában.* K 11. (nov.), 873—876.

Balla Károly

Szász János, *Egy mikrovilág teljessége.* In: Balla Károly, *Elcserélt ünnep.* Novellák, kisregények. (Az előszót Szász János írta. A kötetet Balla Zsófia rendezte sajtó alá.) Krit. 5—16.

Banner Zoltán

Banner Zoltán, *Indul a végtelen hangszalag!* UÉvk 216—218.

Bányai László

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Barabás Miklós

Barabás Miklós *Önéletrajza.* Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Banner Zoltán. Dac. 264 l. + 8 levél melléklet.

Banner Zoltán, *„..Szép, szép az a festegetés..."* In: Barabás Miklós *Önéletrajza.* Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Banner Zoltán. Dac. 5—16.

Benedek Elek

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Berde Mária

Molnár Szabolcs, *A lelkiismeret tüzes kemencéje.* In: Berde Mária, *Tüzes kemence.* Az előszót írta és a függeléket összeállította Molnár Szabolcs. Dac. 5—23.

Berzsenyi Dániel

Markó Béla, *Berzsenyi Dániel: A közelítő tél.* ISz 2. (febr.), 172—174.

Bíró Béla

Egyed Péter, *Hogyan lehetséges a dráma?* U 36. (szept. 6), 2.

Kereskényi Sándor, *Bíró Béla. A tragikum tragédiája.* NyIrK 2., 182—183.

Bíró László Péter

Ágoston Hugó, *Lehetséges ötletek, szükséges küzdelem.* ISz 10. (okt.), 370—372.

Bogdán László, *Az ismeretlen ismerős Jövő.* U 38. (szept. 20), 2.

Burján-Gál Emil, *Lehetséges fantasztikum.* H 32. (aug. 1), 7.

Bogdán László

Balogh Attila, G., *„Tévedtél? Győztél?... A karaván halad".* ISz 6. (jún.), 553—556.

Bogdán László, *A „magánvélemény" jogán.* ISz 6. (jún.), 556—559.

Farkas Árpád, *Által a pallón.* ISz 7. (jún.), 68—69.

Markó Béla, *Ingaúton.* ISz 2. (febr.), 166—168.

Mózes Attila, *Csészealj-perspektíva.* U 49. (dec. 6), 2.

Mózes Attila, *Határhelyzetek találkozási pontján.* U 3. (jan. 18), 2.

Borcsa János

Ágoston Vilmos, *Irodalomtörténet és kritika.* ISz 1. (jan.), 70—73.

Egyed Péter, *Ízlés, eszköz, módszer.* U 22. (máj. 31). 2.

Brassai Viktor

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Bretter György

Egyed Péter, *A tanított gondolat.* U 2. (jan. 11), 1, 2.

Csehi Gyula

Kallós Miklós, *Egy makacs ember.* U 47. (nov. 22), 2.

Csetri Elek

Bodor András, *Csetri Elek, Kőrösi Csoma Sándor.* NyIrK 2., 179—182.

Egyed Ákos, *Csetri Elek: Kőrösi Csoma Sándor.* M 4. (ápr.), 39.

Csokonai Vitéz Mihály

Markó Béla, *Csokonai Vitéz Mihály: Még egyszer Lillához.* (Olvassuk együtt.) ISz 9. (szept.), 263—266.

Dánielisz Endre

Dánielisz Endre, *Levélféle tanítványaimhoz.* H 38. (szept. 12), 4.
Molnos Lajos, *Arany János szolgálatában.* U 17. (ápr. 26), 2. (Dánielisz Endre *Arany-emlékek Nagyszalontán* c. kötetéről.)

Dehel Gábor

Gálfalvi György, *A zsiráf (eleven) emléke.* ISz 2. (febr.), 183—184.

Dsida Jenő

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Duba Jenő

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Dutka Ákos

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Egyed Péter

Bogdán László, *Várakozás, avagy sakkjátszma az idővel.* ISz 3. (márc.), 260—262.
Mózes Attila, *Téblábnyomok idők homokján.* U 15. (ápr. 12), 4, 5.

Eötvös József

Lásd a Magyar—román kapcsolatoknál.

Farkas Árpád

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Ferencz Zsuzsanna

Bogdán László, *Elbeszélések a választásról — avagy: ha férjhez mész, ha nem, egyként megbánod.* U 42. (okt. 18), 2.

Ferenczes István

Farkas Árpád, *Egy versvilág megéradása.* U 8. (febr. 22), 2.

Ficzay Dénes

Ujj János, *Elment „az" aradológus.* K 4. (ápr.), 314—315.

Fodor Sándor

Nagy Pál, *Fodorúr Fülöpkéje.* U 11. (márc. 15), 4.

Földes László

Rácz Győző, *Egy kritikus az idő mérlegén.* U 46. (nov. 15), 2, 3.

Franyó Zoltán

Mandics György, *A költő emléke.* H 26. (jún. 20), 2.
Pascu, Petre, *Franyó Zoltánnal — Temesvártól Bukarestig.* K 1. (jan.), 58—59.

Gaál Gábor

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Gagyi László

Nagy Pál, *Nem pihen a toll.* U 26. (jún. 28), 2.
Varró Ilona, *Születésnapi levél a 75 éves Gagyi Lászlóhoz.* ISz 8. (aug.), 130—131.

Gál Éva Emese

Huber András, *„mondd hogy béke és szabadság".* H 49. (nov. 28), 7.

Gáspár János

Lásd a Magyar—román kapcsolatoknál.

Gulácsy Irén

Kincses Emese, *A Fekete vőlegények és írója.* In: P. Gulácsy Irén, *Fekete vőlegények.* I—II. (A bevezető tanulmányt írta Kincses Emese.) Krit. I, 5—40.

Györffi Kálmán

Gálfalvi György, *Zuhogó napfényben.* ISz 7. (júl.), 70—71.

Horváth Alpár

Szávai Géza, *„az almafák almafaközelben maradnak".* H 45. (okt. 31), 5.

Horváth Imre

Gálfalvi Zsolt, *Élmények, reflexiók.* H 4. (jan. 17), 7.
Kovács János, *Kötetlen emlékezés.* ISz 2. (febr.), 160—162.
Nagy Pál, *Memoár helyett.* U 10. (márc. 8), 2.
Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Horváth Sz. István

Lásd Balázs Ferencnél.

Huszár Sándor

Bajor Andor, *Elődök keresése.* ISz 9 (szept.), 251—254.
Nagy Pál, *„Élet-könyvek" vonzásában.* ISz 9. (szept.), 257—258.
Szávai Géza, *Meghaladásra ítélt komplexusok.* ISz 9. (szept.), 255—256.

Jókai Mór

Dávid Gyula *Egy Jókai-hős, aki legyőzte önmagát.* In: Jókai Mór, *Az aranyember.* Regény. I—II. Az előszót írta és a függeléket összeállította Dávid Gyula. Dac. I, 5—22.

József Attila

Dávid Gyula, *József Attila és a román irodalom.* ISz 4. (ápr.), 345—351.
Egyed Péter, *József Attila logikája.* K 4. (ápr.), 304—307.
Gálfalvi Zsolt, *Az értelem költészete.* H 16. (ápr. 11), 6.
Kántor Lajos, *A hiány pótlása.* U 15. (ápr. 12), 2.
Kántor Lajos, *„Én nem vagyok, csak mások látnak."* ISz 4. (ápr.), 342—345.
Kovács János, *Temesvári adalékok.* U 15. (ápr. 12), 2, 4.
Lászlóffy Aladár, *„Költőnk és kora".* ISz 4. (ápr.), 329—332.
Markó Béla, *József Attila: Nyár.* (Olvassuk együtt.) ISz 4. (ápr.), 368—371.
Rácz Győző, *A partikularitástól a nembeliségig.* U 15. (ápr. 12), 3, 4.
Rácz Győző, *József Attila él.* ISz 4. (ápr.), 323—328.
Szőcs István, *Miért van szükségünk rá?* ISz 4. (ápr.), 332—335.
Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Kacsir Mária

Gálfalvi Zsolt, *A varázslat leírása.* H 50. (dec. 5), 10.
Kántor Lajos, *A színház margójára.* U 46. (nov. 15), 2.

Kacsó Sándor

Nagy-Kertész Pál, *„Századomban jelen voltam".* U 3. (jan. 18), 4.

Káli István

Bogdán László, *Mit és hogyan?* U 31. (aug. 2), 2.
Kovács János, *Megkettőzött közelítések.* ISz 7. (júl.), 66—67.
Szász László, *Tűnődés egy könyv ürügyén.* ISz 2. (febr.), 162—165.

Kántor Lajos

Gyimesi Éva, Cs., *Kántor Lajos, Vallani és vállalni.* NyIrK 2., 173—174.
Marosi Péter, *Vitavallató.* U 16. (ápr. 19), 2.
Szávai Géza, *Bátor szakácsok, írók és más szakmabéliek.* ISz 8. (aug.), 169—171.

Kányádi Sándor

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Kicsi Antal

Lásd Balázs Ferencnél.

Király László

Király László, *Emlékház-avatás.* UÉvk 222—227.
Bogdán László, *Rendhagyó délután Ki-*

rály Lászlóval. H 42. (okt. 10), 5.
Marosi Péter, *Valami mögül Valaki.* U 6. (febr. 8), 2.

Kiss Jenő

Kiss Jenő, *Folytonosság előre és hátra.* UÉvk 50—60.

Kosztolányi Dezső

Ágoston Vilmos, *Idegen kor.* In: Kosztolányi Dezső, *Aranyfonál.* Válogatott novellák. (Válogatta és az utószót írta Ágoston Vilmos.) Krit. 363—378.
Gálfalvi Zsolt, *Varázs és szorongás.* H 14. (márc. 28), 6, 7.
Gyímesi Éva, Cs., *Tanítványok és tanárok.* H. 14. (márc. 28), 4.
Kozma Dezső, *„Téged dalollak... emberi nagyság".* NyIrK 2., 149—153.
Lászlóffy Aladár, *Aki menekült a délutántól.* U 13. (márc. 29), 2.
Markó Béla, *Esti Kornél ítélete.* ISz 3. (márc.), 241—243.
Mózes Attila, *Karcolatnyi szenvedés.* U 13. (márc. 29), 2.

Kozma Mária

Nagy Pál, *Két kisregény.* U 3. (jan. 18), 2.
Szőcs István, *A szellemi függetlenedés útján.* H 17. (ápr. 18), 6, 7.

Köllő Károly

Beke György, *Lapok a testvériség krónikájából.* H 17. (ápr. 18), 6, 7.
Gaal György, *Köllő Károly, Két irodalom mezsgyéjén.* NyIrK 1., 77—80.
Veress Zoltán, *Egy mezsgye virágai.* U 24. (jún. 14), 1, 2.

Körösi Csoma Sándor

Lásd Csetri Eleknél.

Köröspataki B. János

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Krúdy Gyula

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Kuncz Aladár

Kántor Lajos, *Egy közérzet fejlődése.* U 51. (dec. 20), 2, 3.

Lászlóffy Aladár

Bogdán László, *Lászlóffy Aladár kaleidoszkópja.* ISz 1. (jan.), 77—80.
Gyímesi Éva, Cs., *Klasszikum és elégia.* U 25. (jún. 21), 1, 2.
Marosi Péter, *Cédulázó Ember.* U 2. (jan. 11), 1, 2.

Lászlóffy Csaba

Tar Károly, *A költészet esélyével.* Lászlóffy Csaba új versei. K 4. (ápr.), 341—342.
Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Látó Anna

Szász János, *A megpróbált hűség érvei.* U 39. (szept. 27), 1, 2.

Lengyel József, P.

Gábor Csilla, *Irodalmon innen — és túl.* Gondolatok a lektűrről P. Lengyel József munkái ürügyén. K 3. (márc.), 261—263.
Nagy Pál, *Több, mint mese.* U 20. (máj. 17), 2.

Létay Lajos

Létay Lajos, *Mikor már bácsi voltam.* UÉvk. 62—69.

Ligeti Ernő

Kántor Lajos, *Kolozsvár hű fia.* (Ligeti Ernőről, első közelítésben.) U 27. (júl. 5), 2.

Lőrincz György

Lengyel Ferenc, *Mit mond a csönd?* K 3. (márc.), 259—261.

Lőrinczy Huba

Szabó Zoltán, *Lőrinczy Huba, Szépségvágy és rezignáció.* NyIrK 1., 76—77.

Lukács György

Maksay Ágnes, *Tudor Vianu és a fiatal Lukács.* K 12. (dec.), 991—992.
Szász János, *Lukács György száz esztendeje.* (Közelképek.) ISz 5. (máj.), 459—462.

Madách Imre

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Majtényi Erik

Szász János, *Hotel Majtényi. A terasz.* UÉvk. 154—157.
Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Mandics György

Beke György, *„Mindenki saját pályáját járja".* Beszélgetés Mandics Györggyel. H 46. (nov. 7), 7.

Markó Béla

Adonyi Nagy Mária, *Beszélgetés Markó Bélával.* (Írók műhelyében.) H 10. (febr. 28), 7, 10.
Mózes Attila, *A fosztóképző főnevesítése és ami mögötte van.* U 1. (jan. 4), 4.

Marton Lili

Marton Lili, *Történetek egy szerkesztőségből.* UÉvk 41—45.

Mátyás B. Ferenc

Bogdán László, *Panoptikum és idill.* U 8. (febr. 22), 2.
Szász László, *A valószerű ábrázolás tartalékai.* ISz 8. (aug.), 171—174.

Méhes György

Kötő József, *Az nem igaz, hogy ez igaz.* U 12. (márc. 22), 4.

Méliusz József

Egyed Péter, *A költő újabb arcai.* U 18. (máj. 3), 2, 3.
Szávai Géza, *Optimista elégia.* H 11. (márc. 7), 5.

Mészöly Miklós

Szávai Géza, *Gondolatlátványok.* Széljegyzetek Mészöly Miklós prózájához. In: Mészöly Miklós, *Magasiskola.* Regények, elbeszélések. (Az utószót Szávai Géza írta.) Krit. 340—355.

Mikó Imre

Lásd Balázs Ferencnél.

Mikszáth Kálmán

Bálint Tibor, *Egy ironikus óriás.* U 24. (jún. 14), 3.

Móricz Zsigmond

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Mózes Attila

Mózes Attila, *Íróasztalaim.* K 3. (márc.), 236—238.
Mózes Attila, *Stopperórával — bolyokon kívül.* UÉvk 232—239.
Adonyi Nagy Mária, *Beszélgetés Mózes Attilával.* (Alkotók műhelyében.) H 47. (nov. 14), 7, 8.
Panek Zoltán, *Orpheusz alászáll.* ISz 7. (júl.), 72—74.

Mózes Huba

Dávid Gyula, *Mózes Huba. Az egészet akartam.* NyIrK 1., 80—82.
Gyímesi Éva, Cs., *Versformák antológiája.* U 40. (okt. 4), 2.
Kántor Lajos, *Az egészről és a részről.* Mózes Huba Szabédi-képe. U 17. (ápr. 26), 4.
Köllő Károly, *Megkésett hiradás egy hasznos kiadványról.* U 12. (márc. 22), 4.
Szőcs István, *„Az egészet akartam".* H 23. (máj. 30), 6, 7.

Nagy Borbála

Molnos Lajos, *Hiszen velem semmi sem történt..." — sóhajtja Claudia.* U 6. (febr. 8), 2.

Nagy Lajos

Bálint Tibor, *Nagy Lajos különvéleménye.* In: Nagy Lajos, *Szállás egy éjszakára.* Elbeszélések, karcolatok. Krit. 5—18.

Nagy László

Farkas Árpád, *„Lerogyni nem szabad élve".* Vallomás Nagy Lászlóról. In: Nagy László, *Himnusz minden időben.* (Válogatta és a bevezetőt írta Farkas Árpád.) Krit. 5—16.
Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Nagy Pál

Gálfalvi Zsolt, *Túl az antológián . . .* H 13. (márc. 21), 5. (A romániai magyar elbeszélők Nagy Pál gondozta antológiájáról.)

Németi Rudolf

Gyímesi Éva, Cs., *Költői antropológia.* U 33. (aug. 16), 2.
Markó Béla, *Mire hasonlítunk?* ISz 10. (okt.), 360—362.

Oberten János

Boér Jenő, *Íráskényszer és segítőszándék.* Beszélgetés Oberten Jánossal. M 3. (márc.), 17.

Oláh Gábor

Trifoiu, Nicolae, *Oláh Gábor és Laura Seni.* U 25. (jún. 21), 4.

Pálffy János

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Palocsay Zsigmond

Gyímesi Éva, Cs., *Felhőmező.* U 7. (febr. 15), 2.
Lászlóffy Aladár, *A zivatar-pengető.* U 51. (dec. 20), 2.
Németi Rudolf, *Rekviem a kertben.* ISz 12. (dec.), 554—556.
Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Panek Zoltán

Kántor Lajos, *Fölfedezések közös birtokon.* U 32. (aug. 9), 2.
Mózes Attila, *Paneknál mindig 10 lesz 9 perc múlva.* ISz 11. (nov.), 451—457.
Szilágyi Júlia, *Panek Zoltán kísérletei.* H. 48. (nov. 21), 5, 6, 7.

Papp Ferenc

Fodor Sándor, *Papp Ferenc kisregényeiről.* U 24. (jún. 14), 2.
Gálfalvi Zsolt, *Füstben és fényben.* H 3. (jan. 10), 7.

Petelei István

Egyed Ákos, *Petelei István és a céhek.* M 10. (okt.), 36—37.

Petőfi Sándor

Kozma Dezső, *Koltói ősz.* Petőfi Júliája. Dac. 208 l. + 16 levél melléklet.
Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Pusztai János

Nagy Pál, *Történelmi hétköznapok — alulnézetben.* ISz 3. (márc.), 262—265.
Szász János, *A Pusztai-jelenség dinamikája.* U 7. (febr. 15), 2.

Radnóti Miklós

Gyímesi Éva, Cs., *A szó hatalma.* In: Radnóti Miklós, *Versek és műfordítások.* Az előszót írta és a függeléket összeállította Cs. Gyímesi Éva. Dac. 5—13.
Egyed Péter, *A megfigyelő költő.* U 43. (okt. 25), 1, 2.

Robotos Imre

Köllő Károly, *Görögtűzfénybe öltöztetett valóság.* K 1. (jan.), 60—64. (Robotos Imre dokumentumriportja Ady és Csinszka házasságáról.)

Szabédi László

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél, valamint Mózes Hubánál.

Szabó Gyula

Gálfalvi Zsolt, *Az emberség egyensúlya.* H 38. (szept. 12), 6.
Marosi Péter, *Három a tánc, egy a nóta.* U 38. (szept. 20), 2.
Nagy Pál, *Esszé (is) terem a kertben.* ISz 8. (aug.), 180—182.
Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Szabó Lőrinc

Markó Béla, *Szabó Lőrinc: Semmiért egészen.* (Olvassuk együtt.) ISz 6. (jún.), 560—563.

Szántó György

Horváth Imre, *Mulatódal — Stradivarin.* UÉvk 36—38.
Nagy Pál, *A hegedű regénye.* U 42. (okt. 18), 2.

Szász János

Bende-Farkas Ágnes, *Tünet és modell.* K 8. (aug.), 667—668.
Gálfalvi Zsolt, *Egy írástudó Kafka kastélyában.* H 21. (máj. 16), 5.
Gáll Ernő, *A kafkai mű jelentésvilága.* ISz 8. (aug.), 137—142.
Horváth Andor, *Perújrafelvétel.* U 23. (jún. 7), 2.
Szőcs István, *PER-patvar.* U 26. (jún. 28), 2, 3.

Szávai Géza

Bogdán László, *A regény — amint írja önmagát.* H 34. (aug. 15), 7.

Székely János

Egyed Péter, *Értelme az idő is.* U 41. (okt. 11), 1, 2.

Szemere Pál

Rohonyi Zoltán, *Az alkotás paradoxona: társas lét és magány.* U 44. (nov. 1), 2.

Szenyei Sándor

Molnos Lajos, *A két Szenyei szimbiozisa.* U 11. (márc. 15), 4.

Szilágyi András

Kántor Lajos, *Megkésett dedikáció Szilágyi Andrásnak.* ISz 2. (febr.), 179—181.
Kozma Dezső, *Szilágyi András 1904—1984.* K 1. (jan.), 55.

Szilágyi Domokos

Lászlóffy Aladár, *A Reménytelen Alapvető.* UÉvk 169—176.
Lásd a Gyűjtelékes köteteknél is.

Szilágyi István

Szilágyi István, *Kóborló évek.* UÉvk 179—207.
Boros Ernő, *Corneliu Balla magyar műfordításai.* M 6. (jún.), 36—37.

Tamási Áron

Izsák József, *Tamási Áron.* In: Tamási Áron, *Ábel a rengetegben.* Regény. A bevezetőt írta és a függeléket összeállította Izsák József. Dac. 5—38.
Salamon András, *„Én sohasem akartam egyebet megírni, csak ezt a való életet".* (Tamási Áron színpadi műveiről.) In: Tamási Áron, *Tűndöklő Jeromos.* Színpadi játékok. I. 1924—1944. (Az előszót írta és a jegyzeteket összeállította Salamon András.) Krit. 5—44.
Kántor Lajos, *Ábel vállalása.* U 41. (okt. 11), 4.
Páll Árpád, T., *Tamási színpada.* U 41. (okt. 11), 4.

Tar Károly

Cseke Gábor, *Adalékok egy kései siratóhoz.* ISz 9. (szept.), 274—276.
Molnos Lajos, *Vasárnap este volt.* U 43. (okt. 25), 2.

Tersánszky Józsi Jenő

Lásd a Gyűjtelékes köteteknél.

Tótfalusi Kis Miklós

Tóth István, *Tótfalusi Kis Miklós és a coccejánus megalapozású humanista költészet.* M 2. (febr.), 36—39.

Tóth Kálmán

Marton Lili, *Kagur.* U 12. (márc. 22), 4.

Tóth Mária

Gálfalvi Zsolt, *Példázat a szárnyalásról.* H 8. (febr. 14), 6.
Molnos Lajos, *Konokok és lázadók.* U 28. (júl. 12), 2.

Török Gábor

Dombi Erzsébet, P., *Török Gábor, A pecsétek feltörése.* NyIrK 1., 83.

Vajda János

Kozma Dezső, *Vajda János tájlátása.* NyIrK 1., 29—34.

Varga Gábor

Kántor Lajos, *Váradi történetek.* ISz. 1. (jan.), 75—77.

Visky András, *Nekifeszülni az időnek.* U 9. (márc. 1), 2.

Visky András

Ágoston Vilmos, *Logikán átszűrt érzelem.* ISz 1. (jan.), 73—74.

Weöres Sándor

Kántor Lajos, *Weöres Sándor vetítővásznán.* (Magyarázat egy versválogatáshoz.) In: Weöres Sándor *Legszebb versei.* Alb. 5—13.

Wesselényi István

Wesselényi István, *Sanyarú világ.* Napló 1703—1708. II. 1707—1708. Közzéteszi Demény Lajos, Magyari András. Krit. 896 l.

Wesselényi Miklós

Lásd a Magyar—román kapcsolatoknál.

Zágoni Attila

Bogdán László, *A lesántult Pagazus esete.* U 49. (dec. 6), 2.

Nagy Pál, *Humorunknál vagyunk?* ISz 11. (nov.), 470—472.

Szávai Géza, *A humor méltósága.* H 41. (okt. 3), 6.

Összeállította: MÓZES HUBA

KAJÁNTÓ HELYNEVEI

A Kolozsvár—Zsibó országút mentén, Kolozsvártól 12 km-re fekszik *Kajántó* (rom. *Chinteni*, régebb *Chintău*) község. Mint a kolozsmonostori apátság birtokát 1263-ban poss. *Kayantow* formában említik először. A tatárjárás alatt teljesen elpusztul, de rövidesen újra benépesül. A falu mai határában még két elpusztult település létezett: *Tiborctelke* (1341: *Tyburch*) és *Máriateleke* (1263: poss. *Mariatelwke*). Tiborctelkét más néven *Börnyének* is nevezték (1380—83; poss. *Benye* alio nomine *Tyburchtelke;* Csánki, V, 336), bár megjegyzendő, hogy ez egy harmadik különálló település is lehetett a falu határában. Mindkét települést a XV. század közepén az okiratok praediumnak, azaz pusztának jelzik. E helységekre még ma is sok helynév utal. A néphagyomány szerint még egy másik település is létezett a XVIII. sz. végéig Kajántó területén az ún. *Pusztafalu* határrészben.

Kajántó területén a XIX. század folyamán egy kis házcsoport is kialakult *Csonkatelep* (rom. Cionca) néven. Ez a település lassan, e század közepén erőteljesen fejlődni kezdett, s ekkor a helységet hivatalosan is falunak nyílvánították, a *Sălişte-Nouă* hivatalos nevet kapta. Minthogy Kajántó község régi határa magába foglalta Csonkatelep házcsoportját is, így e két település helynévanyagát, a magyar és román változatát együttesen közlöm.

A helynévanyagot 1984-ben gyűjtöttem felhasználva Árvay József kéziratban maradt igen alapos gyűjtését is. A történeti helyneveket szinte teljes egészében Szabó T. Attila professzor volt szíves rendelkezésemre bocsátani; adataiért ezúton is köszönetet mondok.

A történeti anyagot a következő okiratok tartalmazzák: 1329/1559 és 1339/1559: Bánffy I. Nemz.Okl. XXVIII; 1377/1473: Dl. 28751; 1577: EM. Bánffy I. Nemz.Okl. 1676*: EM Bánffy I. Nemz.Okl.Fasc. 63; 1676: EM Béldi lt.; 1732: Orsz. lt. Fiscalis lt. IV fasc.; 1754: Kalotaszegi egyh.m. conscr.; 1773 és 1787: M.N.Muz. Bethlen cs. 550 és 551 k.; 1792: Erd.Fisc. lt. X/b, fasc. 7; 1813 és 1850: Kalotaszegi egyh.m.

Prot.; 1850*: EM Hilibi Gál gyűjt. Szarvadi lev.; 1863 és 1868 Erd. ref. püsp. lt. Kvár.; 1263-tól 1499-ig datált adatokra vonatkozólag lásd: Csánki, V. 363—4.

1. *Agyagbánya—Lutu d'e la Dos;* + *Agyagos-patak,* 1732: Dioszeg... ab altera autem rivuli agyagas patak (k). 2. *Akasztó—Acastăiile* (sz, l); 1676: Az akasztofánál (sz). 3. *Álbá—Alba* (kis domb, sz). + *Alsó forduló,* 1676*: Az Alsóban (sz), 1732: Agri allodiales in Inferiori Territorio existentes. 1732: in Inferiori Territorio, 4. *Ászeg—Zoseni* (a Főút s környékének Kolozsvár felé eső része). + *Bércút* vagy *Vásáros-út;* 1577: viam Vasaroswth alio nomine Berchwt nuncupatam. 5. *Bereckáj—Bereţcaia* (sz, k, l, Bereczky kihalt csn.). + *Berek-felett,* 1732: Berek felett 1732: Berek felett alias Kőszér tető in vicinitatibus... ab una conterminationis Territorii Possessionis Tiburcz (sz). 6. *Berendi út—Drumu Berendului.* 7. *Bidihalma—Bid'ihalma* (oldal, sz, k); 1340: Bedehalma. 8. *Bikarét—Bicarît* (sz, k, kis domb). 9. *Bikaréti híd—Podu d'in Bicarît* (kis híd a Teske patakon a Bikarétben). 10. *Bikaréti ucca—Bicarît.* 11. *Boszoráj—Bosoraia* (sz, k, dombocska; a *Boszori* csn.); 1732: Boszoraj... invincinitatibus ab una viae Cludiopolium versus tendentis (allodiális sz), 1863: Boszorojnál (sz). 12. *Boszoráji út—Drumu Bosoroaii* (a Főutcából vezet ki a Boszorájba). 13. *Botos—Botoş* (oldal, sz, k, a Botos kihalt csn.); 1732: Botos (allodiális sz), 1732*: Botos (sz); 1813, 1868: Botos (k). 14. *Botos-patak—Părău lui Botoş.* 15. *Bőnye—Bia* (e, sz, k, l, oldal; régi elpusztult település helye s határának egy része); 1263, 1296: Poss. duo Bewnye; 1304: Poss Bewnye; 1357: Poss. Benye et Tyburch; 1370, 1392, 1393: Poss. Benye; 1375: Poss. Benye; 1380—83: Poss. Been al. nom. Tyburchteleke; Poss. Benye al. nom. Tyburchteleke; 1393: Poss. Bewnye; 1418: Praedium seu terra Benye; 1435: Terra Bewnye; XV. sz.: Predia duo Bewnye. A XV. sz-ban tehát már puszta. XIII. sz-tól a kolozsmonostori apátságé, a területet a XIV. sz-ban elfoglalták a szomszédos nemesek. 1577: in cacumine cuiusdam montos prope quddam possatum Thelges pathak vocatum, meatum aquae Pathak vocatum, iuxta terram qui abbatis Benye appelatum; 1792: A Benyébe (sz); 1732 Locum autem Bőnye Incolae Possessionis Tiburoz, quae Loca quamvis a memoria hominum per Incolas hujates usuabantur. + *Bőnye erdeje,* 1787: Bonye Erdeje (Tiburtz praediumban); 16. *Büdös—Puturoasa* (sz). 17. *Büdöskút—Bid'eşcút* (l, régi kút ihatatlan büdös vízzel, sz, k). 18. *Cankó—Ţancău* (sz); 1754: ai Czanko felett (e)... Egyhaz Erdellenek hivták. 19. *Cankói út—Drumu Ţancăului* (átmegy a Cankón Csonkatelep felé). 20. *Cigánysor—Ţigănşoru* (utca, valamikor itt cigányok lakhattak). + *Csikászto;* 1732: Csikászto; Farkas verem... in vicinitatibus ab una piscinae Csikászto nuncupatae; 1732: in territorio hujus Possessionis duae sunt piscinae, prima eorum exparte superiori Possessionis, quae appellatum vulgari nomine: Csikászto majori ex parte arundine repleta, in hac piscina refertur nulliu generis pixes, praetar: vulgo Csik dari; hujus proventus annualis si similium piscium procuraretur in hyeme piscatio, importaret flor. Rh. 10.; 1732: vulgo Csikaszto dicta. 21. *Csikos-kert—Cicoşt'ert (Csikos* csn.; ma az iskola kertje). + *Csikos-tó;* 1676: A másik Tó fellyűl az Falun Gátnélkül valo Csikos Tonak hijják most is van csik benne, mikor ideje van eleget foghatni. 22. *Csonka—Cionca* (házcsoport, újabb neve *Csonkatelep,* rom. *Sălişt'a Nouă);* 1787: Csonkás (e) a Tiburtz praediumban, 1813: A' Tsonkán (sz), 1863: Csonkási Tábla (sz), 1868: Csonkási Táblánál (sz). + *Csonkási-szénafű;* 1792: A csonkási Széna Fűb(en) (sz) a puszta ut és Szénafű Közőt (sz), Csonkási Széna fü (k). 23. *Csonkaút* vagy *Csonkaúti főldek—Cioncaút* (sz, k, út); 1732: Locum Csonka ut felett dictum incolae Possessionis Macskás. 24. *Csonkaút pataka—Părău Cioncautului.* 25. *Csup—La Ciup* (l, domb, más néven *Kölesnyír csúpja—Ciupu Cheleşnirului,* hegyhátból kiemelkedő kis halom). 26. *Dáriusz kincse* vagy *Dáriusz pincéje—Locu lui Vereş* (sz, domb, kis földemelkedés; itt szántáskor cserepeket, tégladarabokat vet fel az eke. A néphit kincset sejt a domb belsejében, sokan ástak is utána. Azt tartják, hogy egy mélyen fekvő pincében „hat aranyökör van az asztalra téve, s a pásztor mellette"). 27. *Diófánál—La Nuc* (l, sz, valamikor itt egy nagy diófa állott). 28. *Diósi út* vagy *Országút—Drumu Ţări.* 29. *Dijószéktető* vagy *Kománda—La Comanda* (kisebb domb, sz, l, háromszögelési pont). 30. *Dijószég—La Nuc* (l); 1732: Dioszeg (sz, k); 1732*: Dioszeg... ab altera autem rivuli: agyagos patak (k); 1732*: Dioszeg... ab altera... Conterminationis Territorii po(sse)ssionis Tiburcz (sz). 31. *Dosz—Dos* (hegyhát, e). 32. *Drumu Vasilicuţi* (kis utca, egy Vasile nevű ember lakik itt). + *Egyház erdeje;* 1754: a' Czanko felett (e)... Egyhaz Erdellyenek hivták (Tiburtz praediumban); 1787: Egyház Erdeje. 33. *Erdőfarka—Coada Păduri* (e).

34. *Falu kúttya—Fintina Satului* (kút a falu közepén). 35. *Falu réttye—Rîtu Satului* (rét, k, egy völgy szélén, a faluhoz közel). 36. *Farkas-árok—Forcăşar* (árok, k); 1792: Farkasároknál fel a Bértzig. 37. *Farkasároki út—Drumu d'i la Forcăşar* (a Farkas-árkon keresztül menő út). 38. *Fejérdi út—Drumu Rîpt'i* (a Hegy nevű helyből indul ki Fejérd faluig). + *Farkasverem.* 1732: Farkas verem ... ab una, piscinae, Csikászto nuncupatae ab altera autem Conterminationis Territorii Po(sse)ssionis Tiburcz (k). 39. *Fekete-kút—La Halauă* (forrás, sz, l, kút). 40. *Feketeuti patak—Părău Halauelor.* + *Felsőben;* 1676: Az Felsőben (sz). + *Felső-forduló;* 1732*: Agri allodiales in Superiori Territorio existentes. 41. *Fennyaró—Fińarău* (kis domb, k, sz); 1863: A fenjárónál (sz). + *Falun alól;* 1676: To ... az Falun alol. 1773: a Falun alol lévö Tonál ... 42. *Feneke—La Fundu Grăd'ińi* (sz, a kertek folytatása). 43. *Fësőrit—Rîtu d'in Sus* (rét, k). 44. *Fëszëg—Suseń* (falurész). 45. *Fëhágó—Fihagău* (oldal, l). 45. *Fëszëg-ucca—Suseń* (dombon lévő utca). 47. *Fingó—Fingău* (utca). 48. *Fingó—Fingău* (sz). 1813: A'Fingonál (ke). 49. *Fingói út—Drumu d'i la Fingău.* 50. *Fűzes-patak—Părău lui Fizespatoc.* 1813: A' Füzes Pataknál (sz). 1863: Fües patak (sz). + *Gát-alatt.* 1754: a gát alatt (sz). 1732: Gát alatt (sz). 51. *Gerece—Greţă* (k, sz, néha használják a *Gerecen* alakot is). + *Gerece alatt.* 1792: A Gerlitze alatt. Melly határ éppen a Csonkáig rug (sz). + *Gerece-megett.* 1732, 1732*: Gerecze megett ... in vicinitatibus ab una ... conterminationis Territorium Possessionum Tiburcz. + *Gerece-tető.* 1732, 1732*: Gerecze tető ... ab una, viae versus po(sse)ssionem Gerend tendentis, ab altera autem Conterminationis Territorii po(sse)ssionis Tiburcz (sz). 1754: a' Gerecze tetön levő szánto földek. + *Gerecén-túl.* 1863: Geretzén Túl (sz). 1868: Gerecén túl (sz). 52. *Gyilkos-tó—D'ilcăstău* (tó, azt mesélik, hogy régebben sokkal nagyobb és mélyebb volt, mikor is egy télen lakodalmas menet ment át a tó jegén, amely hirtelen beszakadt, és mindnyájan a tóba vesztek). 53. *Gyuri higgya—Podu lui D'uri* (híd). + *Gyülmölcsös.* 1792: Gyümöltsössel edgyütt (sz). 54. *Háccsó-erdő—Pădurea Dosului* (e). 55. *Hágó âja* vagy *Hágó alatt—Pad'ina Hagăului* (e). 56. *Hancsákos—Hănciacoş* (tisztás, sz). 1676: Hanczokos (e). 1787: Hontsokos (e, a Tiburtzi praediumban). 1732: hancsakos. 57. *Hanka—Hoanca* (oldal, l). 58. *Honka gödre ~ Hanka gödre—Groapa d'in Hoanca* (gödör, l). 59. *Hankai-kút ~ Honkai-kút—Fintina d'in Hoanca.* 60. *Hankai-tó ~ Honkai-tó—Tău d'in Hoanca* (kicsiny tó). 61. *Hëgy—Rîpa* (k, l, nagy szakadékos domb). 62. *Hëgy alatt — Su Rîpa* (sz, k). 63. *Hátusó-láb—Hatuslab* 65. *Hëgy-megett—După D'al* vagy *Groapa Cionk'i* (oldal, l, sz, bokros hely). 66. *Hëgy ódala—Coasta Rîpt'i* (l, k). 67. *Hëtyfara—După Rîpa* (k, l, sz). + *Hidnál.* 1732, 1732*: Hidnál alias Kerek föld (sz). 68. *Horgás út~Horgos-út—Drumu Potfalăului* (a szövetkezeti istállók mellett megy az út Papfalvára, román népies nevén Popfalău ~ Potfalău). 69. *Hosszú-láb—În D'elńiţă* (sz, kis parcellák, kisajátításkor a lakosság között osztották szét, hosszú, de keskeny földsíkok). 70. *Hosszú-óda!—Coastă Lungă* (oldal, sz). 1732: Hoszu oldal (sz), 1732*: Hosszu oldal. 71. *Hucs* vagy *Hucstető—Huci* vagy *D'alu d'asupra D'ioseg* (k, tisztás, l). 72. *Irtovány ~ Irtovánu—Iertăvaie ~ Iertăoaia* (oldal, l). *József berke.* 1329: Joseph beerkhe; Joseph zeneffwe vagy Kayanthopada. 1339: Joseph Berke; 73. *Jobbágyok erdeje—Pădurea Iobagilor* (e, a Bőnye nagy része). 74. *Kajántói patak* vagy *Rit pataka* vagy *Natynatak—Valea K'intăului* (a fő patakvölgy, amely mentén települt a falu). 75. *Kajántói út—Drumu K'intăului* (a Kolozsvár—Zsibó-műút kajantói része). + *Kajántói verem.* 1754: a Kajántoi Veremben (k). + *Kajántó pada.* 1329: Kayanthou pada ... Joseph zenaffywe. 1339: Kayanthopada ... Joseph Berke. 76. *Kányaszék* vagy *Zamblás-alatt—Sub Zămblas ~ Su Zămblas* (oldalí sz, k). 77. Katolikus templom — Beserica Catolică. 78. Kelesnyíl ~ *Kölesnyíl—Kelesńur* (k, régente kölestermő). 1863: Köles nyili Botos (k). 79. *Kenderfődek—K'ińepis't'e* (sz). 80. *Képerdő—K'ipéd'eu* (oldal, l). 1676: Kép Erdeje (e). 1787: Kép Erdeje (e), (a Tipurtz praediumban), 1732: Prata Allodiala in Inferiori Territorio existentia: Kép völgye ... Sylvae vulgo Kép erdeje dictae (k). 1776: Képnevű tölgyes Erdő. 81. *Kerekdomb—Roata* (kerek domb, sz, k). + *Képvölgye.* 1732: Prata Allodiala in Inferiori Territoria existentia: Kép vőlgye ... (k). + *Kerek-föld.* 1732: Hidnál alias Kerekföld (sz). + *Kert felett.* 1754: a' kert felett (sz). + *Kert mellett.* 1813: Kert mellett (sz). 82. *Kert vége—La Fundu Gred'ińi* (sz). 83. *Kétárok köszt ~ Kétárok köz ~ Kétárok között—Intre Păraie* (sz). + *Kis-Gerece.* 1732: Kis Gerecze (sz). 84. *Kishíd—Podut* (híd). 85. *Kis pojána—Poiana cea Mńică* (tisztás, k). + *Kis Tiburc.* 1792: A Kis Tiburtznál ... a le follyo patak válassza el ... Eszak felöl a Gyümöltsössel edgyütt (sz). 86. *Kolozs-*

vári út vagy *Országút—Drumu Țări* (főút, a falu közepén halad át). 1732: Kolozsvari ut, viae Claudiopoium. 86. *Kórodi út—Drumu Corojului* vagy *Drumu d'e Coruž* vagy *Drumu Corojului la Terheș*. 88. *Kosárdomb—Coșardîmb* (domb, sz, k). 89. *Kosárdomb alatt—Su Coșardîmb* (sz, k). 90. *Kőporos-ódal—D'álu Hónci* (kis domb, k, sz, szakadásos oldalának sziklái finom porrá omlanak szét). + *Kőszirttető*. 1732: Berek felett, alias: Kőszér tető... ab una Conterminationis Territorii po(sse)ssionis Tiburcz (sz). + *Kurtafő*, 1813: Kurta Fő a' Teske Erdeje alatt (k). 91. *Láb—Lab* (sz). 1813: A' Lábban (sz). 92. *Láb—Lab* (oldal, régen sz, most l). 93. *Lábi fődek—În D'elńită* (sz). 94. *Legelő—Legheleu Porcilor* (l). 1850: Kolozsmonostori Királyi alapitványi Uradalomhoz tartozó Kajántói Tiburczi praedialis legelőnek Lipocz nevű része). + *Macskási határszél*. 1676: Az Macskási határszélyben (k). 96. *Macskási út—Drumu Mășcașului* (Macskás faluba vezet). 97. *Macskási-verem—Groapa Mășcașului* (határrész Macskás felé, gödör, k). + *Malom alatt*. 1732: Malom alatt (sz, k). 98. *Malom-csorgó* vagy *Malomcsorgói fődek—Ciorgău Mori* (sz). 1732: Agri Allodiales in Inferiori Territorio existentes: Malom Csorgoja (sz). 1863: Malomcsorgonál (sz, e, k). 99. *Malomcsorgói út—Drumu d'i la Ciurgău Mori* (a Malomcsorgótól a Főutcáig vezető). 100. *Malom-rét—Ritu Mori* (a malom melletti rét, *Malom-tó* nevet is viseli, a régi malom már elpusztult, s a tó kiszáradt). 101. *Mária-domb—Dîmbu Maria-tău* (domb, a helynév a XV. században elpusztult *Máriateleke* helységre utal). 1263, 1296: Poss. Mariatelwke. 1283: Poss. Mariateluk, Mariatelke. 1358: Poss. Mariateleke. 1367: Terra seu poss. Mariatelke. 1427: Terra seu poss. Mariathelke. 1469: Pred. Maryatelke. XV. sz. közepe: Pred. Maria telke. 1732: A' Mária dombján (sz). *102. Mária pataka—Părău d'i la Mariatău*. + *Mária rétje*. 1732: *Mária Retye* (k). Mária Réttye (k). 103. *Mária tója—Mariatău* (tó). 1732: Maria Toja... + *Második forduló*. 1813: A' második Fordulób(an) mely Fejérd felől valo Fordulonak neveztetik, 1850: a' Fejérd felól valo fordulob(an). 104. *Mérai-völgy—Válea Mńiri* (k, l). 105. *Méraivölgyi erdő—Pădurea văii Mńiri* (e). 106. *Mesztécsiny—Mest'eciń* (l. régen nyírerdő volt). 107. *Miniszter út—Drumu Mińistrului* (szekérút a Kórodi útból Teske-erdő felé: az első világháború utáni földreformkor az ünnepélves birtokba iktatásnál a miniszterelnök és a földmüvelésügyi miniszter is részt vett, s ezen az úton vonultak ki a határba). 108. *Mogyoros-erdő—Pădurea lui Mńiș'i* (e). 109. *Nagygödör—Groapa cea Mare* (gödör, l). 110. *Natyhíd—Podu cel Mare* (híd a falu közepén). 111. *Natyhágó—Hagău cel Mare* (út, hágó). 112. *Natyhëgy* vagy *Nagydomb — D'alu cel Mare* vagy *Cléjie* (domb, sz, l). 113. *Naty-pojána—Poiana cel Mare* (tisztás, l). 114. *Németcána—Teapa N'amțului* (l, a hgyomány szerint a németek itt valakit karóba húztak). 115. *Omlás—Zamblaș* (sz, omlásos rész). 116. *Omáls alatt—Sub Zămlaș ~ Sub Zămblas* (sz). 117. *Orbán úttya—Drumu lui Orban*. 118. *Ország úttya vagy Főucca—Drumu Țări* (fő utcája a falunak, egyúttal a Kolozsvár—Zsibó műút része). 119. *Osszu-patak—Părău T'eșki Mńic* (árok, sz, kiszáradt patak medre volt). 120. *Órdögorra—Ierdegora* (hegy, e). 1787: Ördögorra (Tiburcz praediumban, e). 121. *Páduricsa—Păduríce* (l, oldal, néhány fa, bokros hely). 122. *Páduricsa-alatt—Su Păduricea* (l). 123. *Pali-gödör—Groapa lui Pali* (gödör, l). 124. *Pap-erdő—Pădurea Popt'ilor* (e, a katolikus egyházé volt). + *Papfalva felől való forduló*. 1754: a' Papfalva felöl való Fordulobann. 1813: Az első Fordulób(an, mely Papfalva felöl valo Fordulonak neveztetik. 125. *Pap ucca—Lupeasca* (egy Lupu nevü román család lakott benne, s volt itt egy kert, amely a pap tuladona volt). 126. *Pap ucca-vége—La Capătu Lupăș't'ilor* vagy *În Capătu Lupăș't'ilor* (sz, a Pap ucca végiben). 127. *Patakos—Părău Clujului* (patak). + *Patak*. 1377: Thewlges pathak (Feverd felé) vulgo pathak dictum. 1677: Telges pathak... Pathak. 128. *Posta út—Drumu Țări* (út). 129. *Prága—Praga* (falurész, új nezved, más falubeliek laknak itt). 130. *Puszta—Pustă* (sz). 131. *Pusztafalu—Pus'afalău* (sz, kis domb, a hagyomány azt tartja, hogy valamikor itt falu volt). + *Puszta-út*. 1792: a puszta ut). 132. *Récse—Recea* (sz, dombocska, k). 133. *Récse gödre—Groapa d'în Recea* (gödör, k, sz). 134. *Református templom—Beserica Reformată*. 1676: az viz felő valo soron... az Templom ellenben (házhelyek). 135. *Régi román templom—Beserica Vek'e*. 136. *Rétkószti út—Drumu d'i la Rit*. 137. *Rókajuk—Rocaiuc* (sz, l, oldal). 1863: *Rokajoknál* (sz). + *Rét széle*. 1732: *Rét Széllye*. 138. *Sikátor—Drumu sup Huci* (utca, Hucs nevü kertet köti össze a Főutcával). 139. *Szakadás—Între Rupturi* (szakadásos oldal, k, két domb között). 140. *Szakadás-tető—Coasta Rîpt'i* (sz). 141. *Szénafű—În Finăț* (k, sz). 1732: Szénafü oldala... Locum videlicet Szénafü oldala dictum patentiose occuparunt Incolae Possessiones Fejérd, 1792: Széna fü.

+ *Szép-erdő*, 1787: Szép Erdő (e, a Tiburtz praediumban). + *Szilvás-telek*. 1339: Sylwasthelkeberke. + *Szőllő alja*, 1732: Szőllő allya (sz). 142. *Tábla vagy Csonkási tábla—Tabla* (oldal, sz). 143. *Tanyánál—La Tońe ~ La Tońei* (sz, régebb itt tanya volt). 144. *Telegbe—Pomń* (sz, k, vadkörtefák). 145. *Tekintő—Tek'int'eu* (sz.) 146. *Temető* vagy *Csonkási temető—Temet'eu*. 147. *Temető—Temet'eu*. 148. *Teske—T'eşk'e* (sz, k). 149. *Teske erdeje* néha *Teskerdeje — Pădurea T'eşk'i* (e), 1732: Sylvae vulgo Tecske Erdeje nun cupatae, 1787: Teske Erdeje (e. Tiburtz praediumban), 1813: A' Teskéb(en), (ke), Teske Erdellye alatt. 150. *Teske-patak—Părău lui T'eşk'e*. 151. *Teske-rét—Ritu d'in T'eşk'e* (rét, k). 152. *Teurélaji kút — Fintina Tăurelelor* (kút). 153. *Tiborc* néha *Tiburc — T'iburţ* (l, hagyomány szerint elpusztult falu helye). 1347: Part. terre Tyburchtelke intra metas possessionis Kayantho 1355: Nobilis de Tyborchteleke, 1357: Poss. Bennye et Tyburch, 1360: Nobilis de Tyburchtelku, 1363: Nobiles de Tyburch, Tyburchtelke, 1365: Tyburch, 1369: Tiburczteleke intra metas et limites poss. Canto capitalis, Mariateluke et Woene (=Boene); 1392, 1370: Poss. Tyburchtelke, 1393: Poss. Tyburchteleke, 1378: Tyburch, 1380—83: Poss. Been al. nom. Tyburchteleke, Poss. Benye al. nom. Tyburchteleke, 1393: Poss. Thyburchthelke, 1435: Poss. Thybwrch, 1452: Poss. Thyburcz, 1467: Poss. Thyborcz, 1499: Plebanus possessionis Thyborch, XV. sz. közepe: Poss. Tybwrch, 1792: a Kajántoi Tiburtz Nevezetű praedium, Tiburtzi Praedium Kájanto felöl, 1787: Tiburtzi praediumban, 1792: a nevezett Tiburtzi praedium a Kajántol Terrénumhoz vagyon ingremiálva, 1732: Tiburtz tendentis; + *Tiborci-Bönye*, 1792: A Tiburtzi Bönye ujj fogasba lévö... (törökbúza sz). 154. *Tiborci gödör ~ Tibordz-gödör—Groapa T'iborţului* (gödör, l). 155. *Tibordzgödöri kút—Fintina d'in Groapa T'iburţului*. + *Tiborci-legelő*. 1850: Tiburczi legelő... A Kolozsmonostori Királyi alapitványi Uradalomhoz tartozó Kajántoi Tiburczi praediális legelőnek Lipocz nevű része. 156. *Tiborci út—Drumu T'iburţului* (a Főútat a Tiborc nevű hellyel összekötő út). 157. *Tibore-patak—Val'ea T'iburţului*. 158. *Tiszti rét—Ritu T'istului* (rét, l). 159. *Tisztiréti kút—Fintina d'in Ritu T'istului*. 160. *Tó—Tău K'intăului* (halászatra szánt tó, 3 km-re a falutól). 1676: To... az Falun alol, az Gáttyat nagy Darabon el vagtak volt, 1773: a Falun alol Lévö Tonál. + *Tó alja*. 1787: To allya (e) a Tiburtz praediumban). + *Tófarok*. 1732: To fark... in vicinitatibus ab una viae Claudiopolium versus tendentis (k). + *Tó gátja*. 1676: To Gattya mellett (sz), 1676: az Tho ghattya mellett. + *Tölgyes-patak*. 1377: Thewlegespathak (Feyerd Felé)... vulga pathak dicta. 1577: Thelges pathak... Pathak. + *Törvényfa*. 1676: Az Törvény Fan alol (sz), 161. *Új román templom—Beserica Nouă* vagy *Beserica Romînască* vagy *Beserica ortodoxă*. 162. *Urak úttya—Drumu cel Domnesc* (szekérút). + *Vásáros-út*. 1577: iuxta terram qui abbatis Benye appelatum viam Vasaroswth alio nomine Berchwt nuncupatum. 163. *Vas-kút—La Vaşcút* (kút, sz, l), 1676: Az Vas kutnal (sz), 1676: Az Vaskutnál (sz), 1732: Vas kut (sz). 164. *Veres-föd—Locu lui Veres* (sz, valamikor a ma is létező Veres család birta. + *Verőfény-forduló*, 1754: a' Verőfény fordulójáb(an). A térképvázlatot lásd a 182. lapon.

JANITSEK JENŐ

SZÉKELYVÉCKE HELYNEVEI

Székelyvécke (Veţca) mint település a mai Maros megye déli részén (a megyeszékhelytől 40 km-re), a Kis-Küküllő középső folyása vidékén, Zsákod pataka medrében, meredek lejtésű dombok aljában fekszik. Erdős terület foglalja el a dombok magasabb részeit, 637 ha-on, a szántóterület az összterület (3573 ha) 35%-át teszi ki. Szőlős és gyümölcsös területei a domboldalak déli fekvésén húzódnak meg (89 ha). Lélekszáma 900 körül van. Legkorábbi előfordulása 1319-ből, majd 1342-ből való: *Weichkefew, Veychake* (vö. C. Suciu, DicţIstTrans. 245).

Székelyvécke névanyagát 1984—1986-ban gyűjtöttem. Adatközlőimnek: Lukács Gyuláné Birtalan Veronika 68 éves földművesnek, Kiss András 51 éves erdésznek, Ráduly Jánosné Szabó Vilma (véckei születésű) 50 éves, Ráduly János 48 éves, Lipsai Gyula 52 éves, Losonczi Péter 57 éves, Jakab János 33 éves, Szabó János 36 éves tanügyi kádereknek ezúton is köszönetet mondok.

Az 1755-ös évvel datált történeti helyneveket a Csíkszeredai Állami Levéltárban található (73-as iratcsomó, Udvarhelyszék) tanúvallatásos határjáró birtokösszeírás anyagából, Szabó T. Attila, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* I—IV. kötetéből (SzT.), Orbán Balázs *Székelyföld leírása* című munkájából, valamint a *Székely Oklevéltárból* merítettem.

Rövidítéseim: á = árok, bt = belterület, d = domb, e = erdő, f = forrás, fr = falurész, gyü = gyümölcsös, hr = határrész, k = kaszáló, kú = kút, ke = kert, l = legelő, ö = ösvény, p = patak, pszö = puszta szőlő, r = rét, ritk = ritka, sz = szántó, ú = út, utca.

1. *Akasztófánál* (ismeretlen). 2. *Az akasztófa oldalba* (ismeretlen). 1755: Thót Sándor Sessiója után való app. Felső Fordulóban. Az akasztó fa óldalbe (sz). 3. *Ásó-Eszek* (l). 4. *Ásó-Fordulóban* (ma nem él). 1755: Alsó Fordulóban (sz). 5. *Ásó-Faluvég* (bt). 6. *Ásó-Himos* (sz, k). 7. *Ásó-Ilombád* (sz, l). 8. *Ásó-Küs-vőgy* (sz, k). 1755: Thót Mihály Sessiója után való app. Alsó Fordulóban. Az alsó Kis völgybe (sz.) 9. *Ásó-Küs-vőgy árka* (á). 10. *Ásó-lábban* (szö). 11. *Ásó-Szegben* (sz, k). 12. *Ásó-Szeg bükkben* (sz). 1755: Veres György Sessiója után való app. Kaszálló hellyek. Az alsó Szeg bűkben (k). 13. *Ásó-vápában* (ismeretlen). 1755: Alsó vápábe (sz). 14. *Az ásott út alatt* (sz, Zsákod felé). 1755: Majorsági Szántó Földek. Török buza földek. Az ásott ut alatt (sz). 15. *Az árok* (á). 1755: Tóth István Sessiója után való appertinentiák. Kaszálló hellyek... ab alte az árok. 16. *Átalban ~ Átal tető* (ismeretlen). 1755: Alsó fordulóban, Az átalban (sz). 17. *Bab föld* (ismeretlen). 1755: Majorsági Szántó Földek. Alsó Fordulóban. A Bab föld. 18. *Bab-vőlgy* (sz). 1755: Torsan Simon (kihalt családnév) Sessiója után való app. Felső Fordulóban. A Bab vőlgyben (sz). 19. *Bab-vőlgy árkánál* (k). 1755: A Bab völgy árkánál (k). 20. *Bab-vőlgy ódalába* (sz). 1755: A Bab völgy óldalábe. 21. *Bab-vőgy elejinél* (sz). 1755: A Bab völgye eleinél (sz). 22. *Bab vőgye csorgójánál* (f, Hidegkút és Zsákod felé). 1755: A Bab Völgye Csorgónál. 23. *Bajnocki kúria ~ Kornis ~ Bartalis Udvarház* (bt, lebontották). 24. *Balázs Mihály puszta telke* (ismeretlen). 1755: Balás Mihálly puszta Sessiója után való app. Balás Mihálly fia, István (Fugitivus Jobbágy) 9. esztendeje el Szőkésének, ez is Gyulán Lakik, megházasodott. 25. *Bándi kúttya* (kú). 26. *Berek széje* (ismeretlen). 1755: Ottan a Berek Széllyibe (k). 27. *Bérc* (l). 1755: László János Sessiója után való app. Alsó Fordulóban. (vicinussa)... ab alte a' bértz. 28. *Birtalan György puszta telke* (ismeretlen). 1755: Birtalan György puszta telke. 29. *Birton Csorgó* (á). 30. *Birton torka* (r, k). 31. *Burustyános* (ismeretlen). 1755: Varga György Sessiója után való appert. Felső Fordulóban. A Burustyánosba (sz). 32. *Burustyános-vőgy előtt* (ismeretlen). 1755: László János Sessiója után való app. Felső Fordulóban. A Burustyános völgy előtt. 33. *Burus János vőgye* (l, sz). 34. *Buzás-vőgy* (sz, k). 1755: Veres György Sessiója után való appert. Kaszálló hellyek. Buzás vőlgybe (k). 35. *Buzás-vőgy szorosa* (bt, ú, mellékutca). 36. *Buzás-vőgy árka* (á). 37. *Buzás-vőgy laka* (ismeretlen). 1755: Majorsági Szántó Földek. Alsó Fordulóban. A Buzás vőlgy Lokán (sz). 38. *Bukur Péter telke* (ismeretlen kihalt családnév). 1755: Bukur Péter Sessiója után való app. 39. *Bükk ~ Pipei bükk* (e, a Pipe felé vezető ösvény melletti erdő). 40. *Boér dombja* (ú). 41. *Bongor ~ Szegvég* (bt, a hajdani falumag helye. Az első települések a Bongorban voltak, maradványaira egyes idős emberek még emlékeznek). 42. *Bokros* (ismeretlen). 1755: Az Alsó Fordulóban. A Bokrosban (sz). 43. *Bót ~ Szövetkezet* (bt). 44. *Cinterem ~ Templomkert* (bt). 45. *Czikmántori erdő* (e, a pipei és a véckei határral szomszédos lombhullató erdő). 1755: Tiltott makkos erdők... vicinussa nap nyugatra a' Czikmántori erdő. 46. *Czinérosba* (ismeretlen). 1755: Tóth István Sessiója után való appertinentiák. Felső Fordulóban. A Czinérosba (sz). 47. *Curiális helly ~ Udvarház* (bt). 1755: Vagyon ezen Vétzke nevű Faluban, egy régi Curiális helly. 48. *Cserépcsűr* (l, nincs meg). 49. *Csere alatt* (sz). 1755: Sütő János Sessiója után való appert. Alsó Fordulóban... a' Csere alatt. 50. *Cserés Vápába* (sz). 1755: Török buza földek. A Cserés vápábe. 51. *Cserés vápa alatt* (sz). 1755: Az alsó Fordulóban. A Cserés vápa alatt. 52. *Cserés vápa teteje* (e, 7 éve fenyőcsemetével erdősítették). 1755: A Cserés vápa tetején (sz). 53. *Csillakhegyi ösvény* (ö, Véckét — Szásznádassal összekötő, a pipei Csillaghegynél elvezető hajdani gyalogösvény). 54. *Csorgó* (á, f). 1755: A Csorgónal (k). 55. *Csöbi ösvény* (ö, k). 1755: A Buzás völgybe. Csöbi ösvénynél (sz). 56. *Csöbi kapu* (sz). 1755: A Felső Fordulóban. A Csöbi Kapunál (sz). 57. *Csüröskert* (ismeretlen). 1755: Ezen Udvarház hellyel majd Szemben a' patakon tul, vagyon egy Csürös kert. 58. *Diós vápa* (e). 1755: Veres György Sessiója

után való app. Az Felső Fordulóban. Diós vápábe (sz). 59. *Diós vápa előtt* (e, 7 éve fenyőcsemetével erdősített). 1755: Alsó Fordulóban. A Diós vápa előtt (sz). 60. *Diós vápa tetején* (sz). 1755: Majorsági Szántó Földek. Alsó Fordulóban. A Diós vápa tetején (sz). 61. *Déllő* (e, kú). 1755: A Felső Fordulóban. A Déllőn (sz). 62. *Disznyolegelő* (k). 63. *Dögkert ~ Dögkut ~ Vészkut* (k). 64. *Eklézsia kertye* (ismeretlen). 1755: Majorsági Kaszálló Rétek... vic ab una ar Ecclesia Kerte (sz). 65. *Eklézsia főgye* (ismeretlen). 1755: Tóth István Sessiója után való appertinentiák alsó Fordulóban... vic. ab una az Ecclésia földe (sz). 66. *Erdo ~ Véckei erdo* (e, a pipei és a romanzsákodi határral szomszédos lombhullató erdő). 67. *Erdő alja ~ Véckei erdo alja* (k, l). 1755: Az erdő allyán (sz). 68. *Erdo bérce ~ Véckei erdő bérce* (e). 1755: Varga György Sessiója után való app... ab alte az erdő bértze. 69. *Eszek* (l). 70. *Eszek-bükk* (l). 1755: Felső Fordulóban. Az észak bűkben (sz). 71. *Eszek-bükk oldala* (l). 1755: Az Eszak bükk oldalábe (k). 72. *Farkas-vőgy* (sz, k). 1755: Farkas völgyben (sz). 73. *Farkas-vőgy előtt* (sz, k). 1755: A Felső Fordulóban. A Farkas völgye előtt (sz). 74. *Farkas-vőgy feje* (sz, k). 1755: Felső Fordulóban. A Farkas völgy fejébe (sz). 75. *Farkas-vőgy lokán* (sz). 1755: Felső Fordulóban. A Farkas völgy Lokán (sz). 76. *Farkas-vőgy teteje* (sz). 1755: László János Sessiója után való app. Felső Fordulóban. A Farkas völgy tetején (sz). 77. *Farkas-vőgy ódala* (sz). 1755: Lukáts János Sessiója után való appert. Felső Fordulóban. A Farkas völgy óldalában (sz). 78. *Farkas-vőgyi-árok* (p, Zsákod patakának mellékpataka). 79. *Faluvege* (bt). 1755: Alsó Forduloban. A Falu végin (sz). 80. *Falu helye* (ismeretlen). 1755: Balás Miklós puszta Sessiója után való app. Felső Fordulóban... ab alte a' Falu hellye (sz). 81. *Faluút* (ú). 1755: Alsó Forduloban... vic ab una a' Falu uttya. 82. *Falu erdeje* (e). 1755: ...ab alte a' falu közönséges erdeje. 83. *Falu erdeje alatt* (sz). 1755: Felső Fordulóban. A Falu Erdeje alatt (sz). 84. *Falu főgye* (ismeretlen). 1755: Felső Fordulóban... ab alte a' falu közönseges földe. 85. *Falu-kert* (ismeretlen). 1755: A Felső Fordulóban... ab alte a' falu kertek (sz). 86. *Falu szőlője* (ismeretlen). 1755: Allodiális Szőllő... ab alte a' falusiak Szőllejek. 87. *Fesö-Láo* (ismeretlen). 1755: Az alsó Fordulóban. A Felső Lábban (sz). 88. *Felszeg* (bt). 89. *Fesö-Szeg-bukk* (k). 1755: A Felső Szeg bükben (k). 90. *Fesö-észek-bukk* (l). 1755: Felső Fordulóban. Felső észak bükben (sz). 91. *Fesö-észek* (e). 92. *Fesö-Küss-vogy* (sz, k). 93. *Fesö-vápa* (ismeretlen). 1755: Felső vapabe (sz). 94. *Felsőforduloban* (ismeretlen). 1755: Balás Miklós puszta Sessiója után való app. Felső Fordulóban. 95. *Fesö-ilombad* (sz, e). 96. *Foris István tagja* (ismeretlen). 1755: Inquilini Fóris István Sessiója — ezen zsellér az Uraság tiltott erdejébe találtatván justice convicáltatott s mig le fizeti a' Convictiót 4. nap Szolgal egy héten. 97. *Fóris Istvan kertye* (ismeretlen). 98. *Foris István kertye mellett* (ismeretlen). 1755: Fóris István Kertü mellett (sz). 99. *Fotballpálya* (bt). 100. *Főút* (ú, Gyulakuta — Magyarzsákod — Segesvár utvonal, kövezett). 101. *Gat között ~ Gát köze* (bt, sz, régen mocsaras terület volt). 1755: A Gát között (k). 102. *Gát köze ösvénye* (ö, Pipe felé vezető ösvény). 103. *Gyepjű* (ismeretlen). 1755: Kaszálló hellyek... ab alte a' gyepü. 104. *Gyalakúti erdo* (e). 105. *Gyertyános* (e). 106. *Halastó* (eltünt, a Kornisok uradalmi birtoka volt, forrás hely; a monda szerint Lukács Gyula bacsi a tóban látta a „Kornis szörnyet", amelyet a Kornisok lőttek meg). 107. *Határszél* (sz, hr, a falu határának a székelyszállási és a magyarzsákodi határral szomszédos része). 108. *Hagya ~ Hogya* (eltunt település). 1868: Itt (Hagya pataka) a hagyomány szerint régen Hagya nevü falu feküdt, melyet a Tatárvárban lévő tatárok feldulván, megmaradt lakói Udvarhely közelében telepedtek le, s ott Hogya vagy Hodgya nevü falut alapitak. Orbán Balázs, *Székelyföld leirása* I. 156). 109. *Hagya ~ Hogya pataka* (p). 110. *Hogya vőgye* (l, Tatárheggyel átellenben levő völgy, hajdani falu, az utolsó tatárjárás idején a lakossága elmenekült). 111. *Hagya előtt* (l), 1755: Közepső Fordulóban. Hadgya előtt (sz). 112. *Hogyai út* (ú). 113. *Hogyai erdo* (e). 114. *Herésben* (l, k, sz). 1755: A Herésben (k). 115. *Herés teteje* (e, l, szomszédos a cikmántori erdővel). 116. *Herés eleje* (l). 117. *Herésen belől* (sz, k). 1755: Herésen belől (sz). 118. *Herés loka* (k). 1755: Kaszálló hellyek. A Herés Lokán (k). 119. *Herés loka mellett* (k). 1755: Kaszálló helyek ezen puszta Sessió után. A Herés Loka mellett (k). 120. *Herés ódala* (e, k). 121. *Herés árka* (á). 122. *Herés pataka* (p, a zsákodi ~ véckei patak mellékpataka). 123. *Himos* (sz, k, e). 1755: Kaszálló helyek. A Himosbe (k). 124. *Himos (Véckei) Laposa* (k, sz). 125. *Himos kúttya* (kú). 126. *Himos árka* (á). 127. *Himos (Véckei) teteje ~ Átal-tető* (k, sz). 128. *Himos (Véckei) gödre* (k). 129. *Himos vőgye* (sz). 1755: Alsó Fordulóban. A Himos völgyébe

(sz). 130. *Himos-vőgyi ösvény* (ö). 131. *Hammas-vőgy ~ Hamvas-vőgy* (sz, k, gyü, szö, pszö, utcarész). 1699: Hammas vögjb(en) (sz) [Vécke U] (SzT.). 1744: Hammás völgjbe (sz) [Vécke U] (SzT. 1025). 1755: Alsó Fordulóban. A Hammas völgyben (sz). 1825: 'A Hamvas völgy nevezetű helyen (sz) [Vécke U] (SzT. 1025). 1829: Hammas vogy loka nevü helyen (sz) [Vécke U] (SzT. 1025). 132. *Hammas-vogy Lokán* (sz, k, gyü. 1755: Alsó Fordulóban. A Hammas völgy Lokán (sz). 133. *Hammas-vogy teteje* (sz, k, gyü, szö, pszö). 1755: Alsó Fordulóban. A Hammas völgy tetején (sz). 134. *Hammas-vőgyi ösvény* (ö). 135. *Hammas-vőgyi árok* (p, Zsákod-patak mellékpataka). 136. *Hammas-vőgy aldűlő* (ismeretlen helynév). 1875: hammas völgy aldülőben (sz, k) [Vécke Uj (SzT. 1026). 137. *Hajagos-vőgy ~ Hágas-vőgy* (e, sz, k). 1700: Az Hájagos völgy [Vécke U] (SzT.). 1744: Hajogos vőlgybe (sz, k) Hájagos Völgybe (sz) [Vécke U]. (SzT. 1006). 1755: Alsó Fordulóban. A Hájagos völgybe (sz). 1859: Hájágos völgy (sz) [Vécke U]. 138. *Hajagos-vőgy árka* (á). 139. *Hajagos-vogy alatt* (k). 140. *Hajagos-vogy oldalaban* (sz). 1699: Hojjagos völgj oldalán (sz) [Vécke U] (SzT. 1006). 1755: A Hájagos völgy oldalában (sz). 141. *Hajagos-vőgy aldülő* (ismeretlen helynév). 1875: k.: a hajagos völgy aldülőben (sz) [Vécke U] (SzT. 1006). 142. *Heveder* (l). 1755: A Hevederbe (sz). 143. *Heveder teteje* (l). 1755: A Heveder tetején (sz). 144. *Hideg-kút* (f, l). 145. *Hideg-kút előtt* (l), 1755: Felső Fordulóban. Hideg kut előtt (sz). 146. *Hideg-kút vápájába* (e). 1755: A hideg kut vápábe (k). *Hencjája* (sz, k). 148. *Hencfája ódalán* (ismeretlen). 1755: Alsó fordulóban. Hencfája öldalán (sz). 149. *Henter-rét* (r). 150. *Hegy ~ Véckei hegy* (d). 1755: Alsó Fordulóban... vic. ab une a' Falu uttya, ab alte a' hegy (sz). 151. *Harangos-kút* (nem ismerik). 1868: ...ott van (Hogya vőgye) a Harangos kut nevü forrás. (Orbán Balázs, *Székelyföld leírása* I. 156). 152. *Harangos-kút árka* (nem ismerik). 153. *Horgas* (sz, k, gyü). 1755: A Horgasban (sz). 154. *Horgas ódala* (ismeretlen). 1755): A Horgas ódalban (sz). 155. *Horgas vőgy* (sz). 1755: A Horgas vőlgyben (sz). 156. *Horgas vápába* (sz, k), 1755: A Herésbe, a' Horgas vápábe (k). 157. *Hősök sírja* (bt. I. világháboruban elesettek sírja). 158. *Hurubás Görgy tagja* (ismeretlen). 1755: Inquilini Hurubás György Sessiója. 159. *Ilombád* (sz, e). 1755: A Ilombádon (sz). 160. *Ilombád alában* (ismeretlen). 1755: A Ilombádon alában (sz). 161. *Ilombád vőgye* (sz, k, ritk). 162. *Ilombád árka* (p). 1755: A Ilombád árkábe (k). 163. *Ilombád árka mellett* (k). 1755: Az Ilombád árka mellett (k). 164. *Ilombád árka felett* (sz, k, ritk). 165. *Ilombád árka odala* (sz, ritk). 166. *Ilombád odala* (sz). 1755: Ilombád oldalán. 167. *Ilombád teteje* (sz.) 1755: Az Ilombád tetején (sz). 168. *Ilombád loka* (sz). 1755: Az Ilombád Lokán (r). 169. *Iskola ~ Iskola udvara* (bt, 1729-óta működik iskola a helységben). 170. *Irtás* (ritk, sz, e helyen régen erdő volt). 171. *Itatóknál ~ Véckei itatoknál* (kú, a véckei legelőn lévő csorda delelő helye). 172. Jégverem (l, nincs meg). 173. *Juharas* (ö). 174. *Kerek Tövisben* (ismeretlen dűlőnév). 1755: A Kerek Tövisben (sz). 175. *Kender-rét* (ismeretlen). 1755: A Kender rétbe. 176 *Kenderész* (sz). 1755: A Kender részben (sz). 177. *Kender-rét mellett ~ Kenderész* (sz). 1755: A Kender rét mellett (sz). 178. *Kenderész árka* (p. Zsákod-patak mellékpataka). 179. *Kenderes-kert ~ Kenderész* (sz). 180. *Kenderes-kert mellett ~ Kenderész* (sz). 1755: A Kenderes Kert mellett (sz). 181. *Kenderásztató* (már nem használják ezt a megnevezést, a kender áztatására szolgáló Zsákodi ~ Véckei patak egy része). 182. *Kis-Herés ~ Kicsi-Herés ~ Véckei Herés* (l, e, k). 1755: Kis herésbe a' vétzkei határba csereföld. 183. *Kicsi-erdő* (e). 184. *Kis-Heveder* (l). 1755: A Kis hevedérben (sz). 185. *Két-bükk között* (sz). 1755: Két bük között (sz). 186. *Két-Herés árka* (á). 187. *Kis-bükk*. 188. *Kis-bükk között* (sz, Zsákod felé). 1755: A Kis bük között (sz). 189. *Kicsi-Ilombád* (sz, l). 190. *Komlos Loka* (sz). 1755: A Komlós Lakon (r). 191. *Komlós Loka mellett* (sz). 1755: Komlós Loka mellett (sz). 192. *Komlós Lokán fejül* (sz). 1755: A Komlós Lokán féllyül (sz). 193. *Komlos Loka véginél* (sz). 1755: A Komlós Loka véginél (sz). 194. *Komlós-ódal* (sz). 1755: Komlós öldalán (sz). 195. *Kotormány* (sz). 1755: A Kotormánybe (sz). 196. *Kotormány martya* (l). 1755: Kotormány Martyábe (sz). 197. *Korcsománál ~ Üzletnél ~ Szövetkezetnél* (bt). 1755: Kortsomát tartani egész esztendöben Szabad az Uraságnak. 198. *Középső-vápa* (ismeretlen). 1755: A Középső vápábe (sz). 199. *Középső-vápa teteje* (ismeretlen). 1755: A Középső vapa tetején (sz). 200. *Közép-vőgy* (gyü, sz, k). 1755: A Középvölgyben (sz). 201. *Közép-vőgy kúttya* (kú). 202. *Közép-vőgy árka* (á). 203. *Közép-vőgy előtt* (sz). 1755: A Közép völgy előtt (sz). 204. *Kútnál ~ Őrhegy ága kúttya* (ismeretlen). 1755: A Kutnál az őrhegy ágában (sz). 205. *Kicsiszer* (bt, ú). 206. *Király kúttya* (kú).

201. *Küs-vőgy ~ Kis-vőgy* (k, sz). 1755: Ugyan alább (Hencfája) a' Kis völgybe (sz). 208. *Küs-vőgy árka ~ Kis-vőgy árka* (p). 209. *Küs-vőgy előtt* (k). 1755: A Kis volgy előtt a' felső forduloban (k). 210. *Kus (Kis)-vőgy oldala* (sz). 1755: A Kis völgy oldala (sz). 211. *Kis-Farkas-vőgy* (sz). 1755: A Kis Farkas Volgyben (sz). 212. *Kis-Farkas-vőgy fejébe* (sz, k). 1755: Kis Farkas völgy fejébe (sz). 213. *Kis-Farkas-vőgy tetején* (sz). 1755: A Kis Farkas völgy tetején (sz). 214. *Kerek-mező* (sz). 1755: A Kerek mezon (sz). 215. *Kerek-mező vége* (sz). 1755: A Kerek mező véginel (k). 216. *Kerek-Dombnál* (ismeretlen). 1755: A Kerek Dombon (sz) a' Sákodi határon. 217. *Kert-jelett* (k, ke, sz, gyü, ő). 1755: A Kert felett (sz). 218. *Lapos* (l). 219. *Lázár eraeje* (ismeretlen). 1755: ...ab alte a' Lázár Familia eredeje (e). 220. *Legelo ~ Véckei legelő* (l). 221. *Legelőárok* (ritk., á). 212. *Lukács János tagja* (ismeretlen). 1755: Lukats János Sessiója után való app. Conditio. Udvari biró. 223. *Macskás-árok* (p, Zsákod-patak mellékaga). 224. *Magas-negy* (e). 1755: A Magas hegyen (sz). 225. *Malom* (egykori vízimalom, eltunt). 226. *Malomkert* (az Alsó faluvégen volt a vízimalom). 227. *Magas-hegy nata* (e). 228. *Medgyes-kert* (ismeretlen). 1755: A Medgyes Kert (r). 229. *Megye fogye* (ismeretlen). 1755: ...vic. una a' Megye földe (sz). 230. *Meleg-odal* (e, 7 eve ujonnan erdősitve fenyőcsemetekkel). 231. *Mező-vőgye ~ Mezogye* (k, sz, e). 1755: A Mező völgyibe (sz). 232. *Mezo-vőgy kuttya ~ Mezogye kuttya* (kú). 233. *Mező-vogy árka ~ Mezogye árka* (á). 234. *Molnár András puszta telke* (ismeretlen). 1755: Molnár András puszta Sessioja után valo appert. Molnar András János és Bálint (Fugitivus Jobbágyok) fiaival ugyan 3. esztendeje hogy el Szökött. 235. *Nagy-llombád* (sz, l). 236. *Nagy-Heres* (l, e). 237. *Nagy-Farkas-vőgy* (sz, k). 1755: Nagy Farkas volgybe (sz). 238. *Nagy-Heveder* (l). 239. *Nagy-kerti ősveny* (ö). 240. *Nagy Irotvany ~ Orotvány* (e, l). 241. *Nagy-Irotvany alatt ~ Nagy-Orotvany alatt* (e, l). 1755: A Nagy Irotvany alatt (k). 242. *Nyerges vogy* (sz, l). 243. *Nyerges-vőgy odala* (sz, l). 1755: A Nyerges völgy oldalábe (sz). 244. *Nyerges-vogy alatt* (sz, l). 1755: Nyerges volgy alatt (r). 245. *Nyerges-vőgy feje* (sz). 1755: Nyerges volgy fejebe (sz). 246. *Nyiras ~ Nyires* (k, sz). 1755: A Nyirosba (sz). 247. *Orbik árka* (á, p, Zsákod felé). 248. *Odal* (ritk., sz). 1755: ...(vicinussa) ab alte az ódal (sz). 249. *Orotvany ~ Ortovány ~ Irotvány* (l, szabad székely vidéken nemcsak erdoirtást jelentett, kivégzőhely is volt). 250. *Ország uttya ~ Fout* (ú). 1755: ... ab alte az ország uttya (u). 251. *Osztozo familia eraeje* (ismeretlen). 1755: ... (vicinussa) Nap keletre és délre a Mlgos osztozó (Exponens Ur) familia erdeje (e). 252. *Orhegy* (ismeretlen). 1755: Az or hegyen (sz). 253. *Orhegy ága ~ Oregagya* (sz, k, e). 1755: Az orhegy agaban (sz). 254. *Orhegy-ága loka* (ismeretlen). 1755: Az or hegy aga Lokán (k). 255. *Orhegy árka ~ Oregagya árka* (á, p). 256. *Pap Csereje* (l). 1755: A Pap Cseréiben (k). 257. *Pap Tanarokja* (bt). 1755: A Pap Tanorokja (r). 258. *Pap domója* (u, a Fout egy szakasza). 259. *Pap kuttya ~ Heresbe a Pap kuttya* (ku). 260. *Patak-Marton* (sz). 1755: A Patak Marton (k). 261. *Patak-mart odala ~ Zsákodi ~ Véckei-patak-mart ódala* (p). 1868: ... a patak mart (Zsákod pataka) oldalában nagy mennyiségü köszenréteget láttam..." (Orbán Balázs, *Szekelyföld leirása* I. 156.). 262. *Patak ~ Zsákodi-* v. *Véckei-patak* (p). 1755: vic. ab una a' patak. 263. *Patakon innen ~ Zsákodi-* v. *Véckei patakon innen* (sz, r). 1755: Ugyan ottan (a Gát között) a' patakon innen. 264. *Paritér* (ismeretlen). 1755: A Szőllős völgyben (sz) vic ab una Mlgos Exponens Ur, ab alte paritér (?). 265. *Pipe hagoja ~ Pipei ősveny* (ö, ritk). 1641: Pipe hagoja [Vecke U] (SzT. 886). 266. *Pipe hagója ajja* (l). 1604: Pipe hagaia allyaban valo feold [Vécke U] (Szt. 886). 267. *Puszta* (sz, k, szö, e). 1755: Az 5 dik Puszta Sessio után semmi féle külső appertinentiák nintsenek. 268. *Pusztaszőlő* (e, pszo). 1755: Puszta Szőllöben. 269. *Raduly vőgye ~ Ráda vőgye* (k). 1755: A Raduj völgyébe (k). 270. *Sára János tagja* (ismeretlen). 1755: Sára János Sessiója. 271. *Simon János puszta tagja* (ismeretlen). 1755: Simon János Sessiója után való appert. 272. *Simó-kert* (k, gyü, csemetekert). 273. *Sorok* (sz, Szállási határon). 1755: A Sorokba (sz). 274. *Sorok árka* (á). 275. *Sorok árka közt* (sz). 1868: Véckén alól a Zsákod pataka és a Sorok árok közt... (Orbán Balázs, *Székelyföld leirása* I. 156). 276. *Sorok mellett* (sz). 1755: A Sórok mellett (k). 277. *Sütő János telke* (ismeretlen). 1755: Sütö János Sessiója... 278. *Szabó irotványa* (ismeretlen). 1755: A Szabó Irotványába (k). 279. *Szabó György puszta telke* (ismeretlen). 1755: Szabó György Gyurka, János és Jóseff (Fugitivus Jobbágyok) három esztendeje, hogy Székelly hidra Szőkött, mostanis ott Lakik. 280. *Szász István tanorok ~ Pipeinit való rét* (r, k). 281. *Szász István tanorokja véginél* (k). 1755: Szász István Tanórokja véginél (k). 282. *Szász Mihálly tagja* (ismeretlen).

1755: Szász Mihálly Sessiója... 283. *Szászkanyar* (utca). 284. *Szabóné réttye* (k). 285. *Szabó-kert* (e). 286. *Szakáts Thót András tagja* (ismeretlen) 1755: Szakáts Thót András Sessiója... 287. *Szállási Himos ~ Alsó Himos* (sz). 288. *Szénafű torka* (k, e). 1755: A Szénafü torkába (k). 289. *Szénafü torka vögye* (l). 290. *Szénégető* (e). 291. *Szépágy árkának pataka* (á, p). 292. *Székelyszállási határ* (sz). 1755: A Sorokban a Székelly Szállási határon (sz). 293. *Szondánál* (l, gázmező a Herésben). 294. *Szoros* (bt, ú, utcák gyüjtőneve). 295. *Szölös-vögy* (sz, pszö). 1755: A Szöllös völgyben (szo) egy darab majorság Szöllö. 296. *Szölos-hegy* (ismeretlen). 1755: A Szöllös hegyben (pszö). 297. *Szölös-vögy árka* (á). 298. *Szölö alatt* (sz). 1755: A Szöllö alatt (sz). 299. *Szölös-vögyi ösvény* (ö). 300. *Szölös-vögy szorosa* (bt, ú, mellékutca). 301. *Szölö teteje* (sz). 1755: A Szöllö tetején (sz). 302. *Tanorok* (sz). 303. *Taghaz* (sz, ritk). 304. *Tatár-vár* (k). 1868: Véczkén alól a Zsákod-pataka és a Sorok árok közt magas bércz-él vonul le, ennek legmagasabb csucsát Tatár várnak nevezik, pedig nincs ott más, mint egy szabályszerü kerek dombocska, melynek közelében sok nyílvesszót, lándzsadarabot találtak (Orbán Balázs, *Székelyföld leirása*, I. 156). 305. *Tatár-hegy ~ Pénzgödör ~ Pénzlik* (d, l). Sorokárka és Zsákod pataka közötti domb. Nevéhez füzödő monda: A tatárjárás idején itt ásták el összehordott kincseiket a tatár seregek. A szentdemeteri templomtól kezdődően alagutat építettek a domb tetejéig, amely egy óriási pincébe torkolt. Ide hordták a sok kincset, amely itt maradt. Egy embert kötélen leengedtek, aki látta a mesébe illő kincseket, drágakövekkel megrakott kádakat, csillogó ékszereket, egy aranyból készült óriási borjú alakú szobrot. Semmihez sem lehet hozzáérni, mert szellemek őrzik, és megfojtják azt, aki hozzuk közeledik. Az 1920-as években felrobbantották. 306. *Tábor* (l, d, tatárok táborozási helye volt, sok nyílvesszöt találtak az oda kiránduló iskolások, kiváncsiskodók). 307. *Temető ~ Temetőkert*. 308. *Temető-árok* (á, a temető széle). 309. *Tekenös-vápa* (sz, e), 1755: A Tekenös vápába (sz). 310. *Telek-vögy* (sz, e). 1755: A Telék Völgyben (sz). 311. *Telek-vögy ódalában* (sz, l), 1755: A Telek völgy óldalában (sz). 312. *Templom ~ Templomnal* (bt). 313. *Tóthné vápájába ~ Tótnnéba* (sz). 1755: A Tótné vápájábe (sz). 314. *Tóthné árka ~ Tóthmély árka* (á). 315. *Thót Sándor irotványa* (ismeretlen dülö) 1755: Thót Sándor Irtovány munkája (sz). 316. *Thót Márton telke* (ismeretlen). 1755: Thót Márton Sessiója után való app. 317. *Thót Sigmond puszta telke* (eltünt dülönév). 1755: Thót Sigmond puszta Sessiója utan való. 318. *Tövis ~ Tövises hely* (ismeretlen). 1755: ...ab alte a' Tövisses bokros helly. 319. *Trucza parlag* (k). 1755: Trucza Juh Pásztor. 320. *Udvar ~ Kúria* (bt). 321. *Udvarház helyen* (bt, eltünt). 1755: Ezek (Trucza Koszta, Trucza Vaszi, János, Irimie) az udvarház hellyen laknak egy-egy kevés földet az Uraság Szakaszt nékik. Juh Pásztor. 322. *Uraság szölője* (eltünt dülönév). 1755: ... ab alte az Uraság Szölleje. 322 *Uccakút ~ Közkút ~ Falukúttya* (itatásra használt utcakút volt). 324. *Urak erdeje* (ismeretlen, Magyarzsákodon van, e). 325. *Út ~ Főút* (ú, a községen átvezető út). 1755: ... ab alte az ut ... 326. *Varjuhegy* (d, sz, k). 327. *Vermes-vögy* (k, parlag, puszta). 1755: A Vermés vögybe (k). 328. *Vermes-vögy előtt* (sz). 1755: Vermes völgy előtt (sz). 329. *Vermes-vögy lokán* (sz). 1755: A Vermes Völgy Lokán (sz). 330. *Verö ~ Verőfényben* (ismeretlen dülönév). 1755: ...ab una vic. ab alte a verö... 331. *Véckei határon* (a falu külterülete). 1755: Vagyon az Uraságnak á Vétzkei határon (e) egy meg osztott, makkottermö bük és tölgy fából álló erdeje, mellynek vicinussa nap nyugatra á Czikmántori erdö, Nap keletre és délre az Mlgos osztozó familia erdeje... 322. *Véckén alól ~ Véckei határszél* (sz, a székelyszállási határral szomszédos terület). 333. *Véckén felül* (sz, a magyarzsákodi határral szomszédos terület, határrész). 334. *Véckei út ~ Kenderrét melletti út* (ú, Pipéröl Vécke felé vezető mezei út, egyrésze kövezett, a gázkitermelés végett). 335. *Véckei Ilombád* (sz, l). 336. *Véckei ösvény ~ Segesvári ösvény* (ö, a pipei határon átvívő, Véckét Segesvárral összekötö hajdani gyalogosvény, a segesvári vásárra itt jártak a véckeiek, magyar- és románzsákodiak). 337. *Véckei Himos* (sz, k). 338. *Véckei legelő ~ Legelő* (l, a községi marhacsorda legelője). 339. *Véckei-patak ~ Zsákod-pataka, ~ Patak* (p). 1755: Malom... Szemben a' Vétzkei patakon egy Sendellyes két kövü fellyül tsapó malom... 340. *Véckei birtok ~ Véckei tulajdon*. 1432? possesionem veycheke (SzOkl. I. 50). 341. *Véckei ház ~ Udvarház* (bt, eltünt). 1629: Az véckei háznak inventálása... (B. Nagy Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak*. 69). 342. *Véckei erdő* (e, Pipe és Románzsákod határával szomszédos lombhullató erdő). 343. *Véckei erdő széle* (e, l). 344. *Virgó* (e, a szajhagyomány szerint ott tanyázott Firkó ~ Virgó betyár, nagy rablóvezér). 345.

Zázor-vőgye (sz). 346. *Zázor-vőgy árka* (á). 347. *Zsákod-pataka* ~ *Vécke-pataka* (p). 1868: Véczkén alól a Zsákod pataka és a Sorok árok közt. 348. *Zsákod-pataka között (sz).* 349. *Zsákodi* (Magyarzsákodi) *Ilombád* (sz, l). 350. *Zsákodi határ* (sz, k, hr, a magyarzsákodi határnak a véckeivel való határrésze). 1755: ... vic. ab una a' Sákodi határ (sz). 1755: A Sákodi határban Kerek Dombnál (r). 351. *Zsákodon* (Magyarzsákodon) *alól* (sz, k, hr). 352. *Zsákodi ösvény* (ö, a magyar- és románzsákodiak Segesvárra vezető hajdani gyalogösvénye). 353. *Zsiros-hegy* (sz, k, gyü). 1755: A Zsiros hegybe (sz). 354. *Zsiros-hegy ösvénye* (ö). 355. *Zsiros-hegy alatt* (k, sz, gyü). 1755: A Zsiros hegy alatt (k). 356. *Zsiros-hegy ódala* (sz, k). 1755: A Zsiros hegy óldalábe (sz).

BURUS JÁNOS

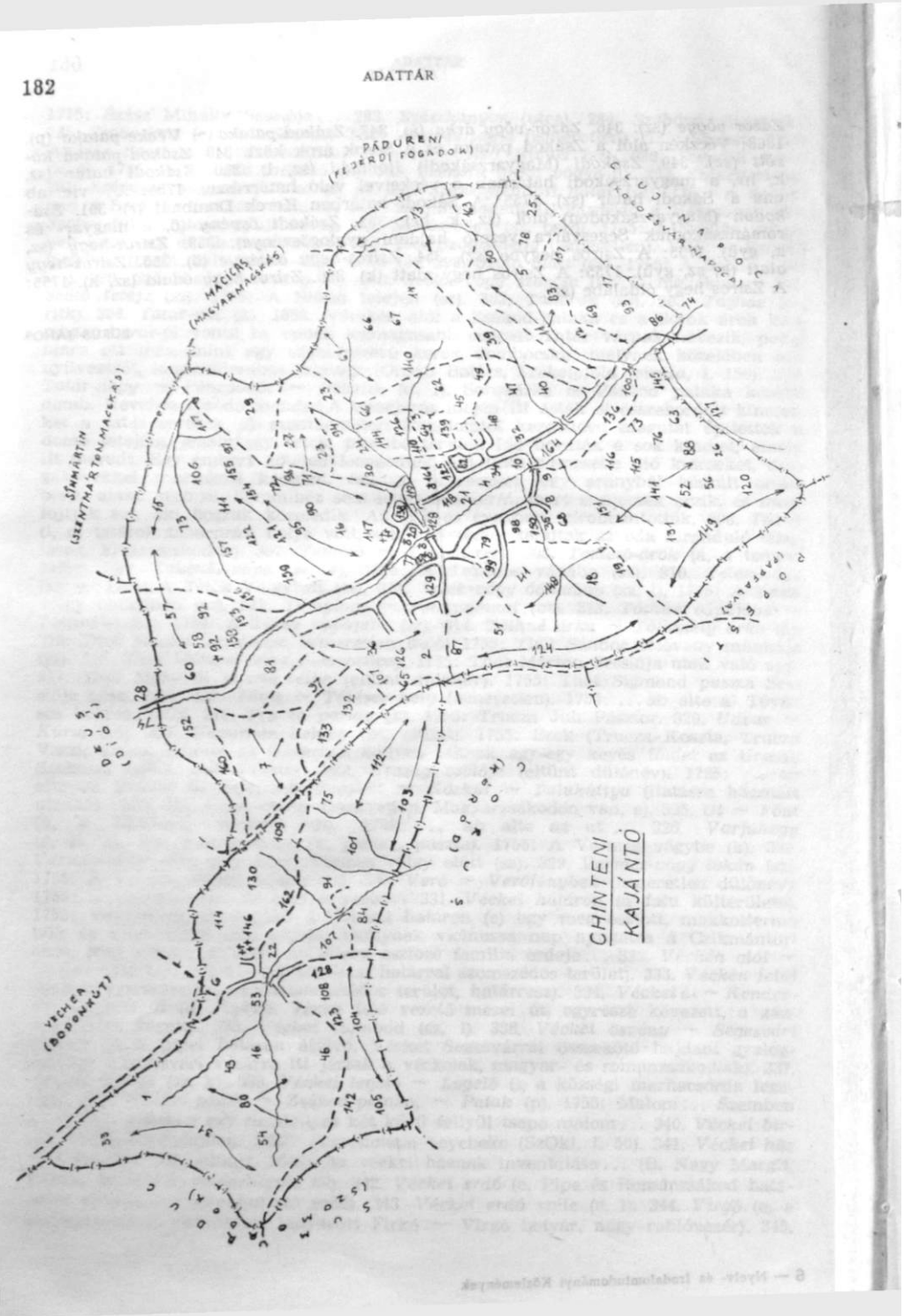
PĂDURENI
(ERDŐFALVA)
MĂCICAȘ
(MAGYARMACSKÁS)
SÎNMĂRTIN
(SZENTMÁRTONMACSKÁS)
VECHEA
(BODONKÚT)
CHINTENI
KAJÁNTÓ

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXX. évf. 1986. 2. szám

SZEMLE

MÓZES HUBA, Forrása rég fakadt ..

Tanulmányok, dokumentumok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1985. 287 l.

A kötet írásainak szerzője egyik legkövetkezetesebb kutatója irodalmi múltunknak, s főleg a romániai magyar irodalomnak. Filológiai szenvedéllyel tájékozódó, a feltáró munkát nagy becsben tartó irodalomtörténész. Ahogy röviden mondani szoktuk: filosz típus. Kutatási eredményeire, megjelent munkáira elég jelzésszerűen utalni. A Dácia Könyvkiadó kismonográfia sorozatában annak idején József Attiláról írt, elárulva a lírai művek iránti fogékonyságát. Közben kötetté érlelődtek sajtó-, illetve kritikatörténeti dolgozatai, a hazai magyar irodalom kialakulásáról készült áttekintései, értékes bibliográfiai közleményei. Doktori értekezésként Szabédi Lászlót választotta, elsőként kísérelve meg átfogó értékelést nyújtani szellemi életünk egyik szüntelen kísérletező, sokoldalú egyéniségéről. A múlt évben összeállított, a magyar verstanba elkalauzoló antológiája már jellege miatt is igen tanulságosnak és keresett könyvnek bizonyult, akárcsak a gondozásában napvilágot látott Emil Isac összeállítás.

A most közreadott, csaknem háromszáz oldalas gyűjtemény Mózes Huba részben más tematikájú, részben az előbbi kutatási területekhez kapcsolódó írásait tartalmazza: az utolsó két évtizedben keletkezett irodalomtörténeti tanulmányokat, román—magyar irodalmi kapcsolatoknak szentelt írásokat, irodalmunkról szóló kritikákat, hosszabb-rövidebb méltatásokat, széljegyzeteket. Javarészt épp a Nyelv- és irodalomtudományi Közlemények hasábjain jelentek meg először, s ezért inkább csak szakosok szűk körének juthattak el eddig.

Műfajtól függetlenül, a kötet csaknem valamennyi darabjának minősítője a filológiai megalapozottság, a tényfeltárás, a forrásokhoz ragaszkodó értelmezés. Úgy is mondhatnám: Mózes Huba nem feledkezik meg a korszerű irodalomtudomány mind gyakrabban emlegetett igényéről: a történeti és kritikai szempontok közelítésének szükségességéről.

Bevezetőnek tekinthető versesztétikai, műfaji (regényelméleti) jegyzeteivel mintegy előkészíti a gyűjtemény legkidolgozottabb fejezetét: a lírai vers természetét vizsgáló tanulmányokat. Szándék és mű viszonya, a lírai vers specifikuma, a fordítás lehetőségei, hagyomány és újítás, versmondás és közönség — ezekre a kérdésekre próbál választ keresni szerzőnk — Dsida, Horváth Imre, Eminescu újraolvasásakor. Verstani rendszerezése nemcsak ennek a fejezetnek, hanem az egész kötetnek súlypontja. Előbb a magyaros verselés jellegzetességeivel, a népdalvers legkülönbözőbb sorfajaival ismerkedhetünk, majd az időmértékes verselés régi és újabb strófa- és versszerkezeteiből mutat fel változatos típusokat.

A romániai magyar irodalmat vizsgáló írások közül az írói műhelyekkel, csoportosulásokkal (Erdélyi Helikon), társaságokkal, lapokkal (Napkelet) foglalkozókra hívnám fel a figyelmet, mint olyanokra, amelyek irodalom- és sajtótörténetünk szempontjából egyaránt nélkülözhetetlen ismereteket nyújtanak. Ugyancsak különös hely illeti meg e feltérképező munkában az irodalmi lexikonokról (a romániai magyar irodalmi lexikon első kötetéről, a kortárs romániai irodalom lexikonáról), a román—magyar irodalmi kapcsolatokról, fordításokról készült értekezéseket is.

S hogy ezek a közlemények nem alkalomszerűek, arról a szerző eddig kiadott sajtótörténeti, illetve kapcsolattörténeti kutatásai is tanúskodhatnak.

A széljegyzetek, adalékok közül hadd említsük meg az Ady Endre 1909-es kolozsvári idegklinikai időszakának kórrajzi feljegyzéseit bemutató közleményt, amely az orvosi feljegyzéseket a költő akkori levelezésével párhuzamosan tárja elénk.

Persze bármely válogatás, összeállítás kapcsán meg lehet kérdezni, vitatni lehet: mennyire egységes szempontú, egyenletes színvonalú egy, időben is széles

ívű gyüjtemény? S természetesen vitára serkenthet egyik-másik közlemény, értékelés, megállapítás. Esetünkben: egy-két kisebb jegyzet, recenzió talán nem föltétlenül kívánkozott a kötetbe. Általában egyetértve Mózes Huba értékítéleteivel vitára késztethet például az, hogy olykor klasszikusoknak kijáró jelzőkkel illet szerényebb költői teljesítményeket, mint ahogy — úgy érzem — túlzás azt mondani: a Madách-értékelés 1973-ban még a kezdeteknél tart.

Egészében elmondhatjuk: értékeket feltáró, irodalmi múltunk számos fontos szakaszát értelmező, ismereteinket gazdagító Mózes Huba nyelvileg is kimunkált kötete. Nemcsak a kutató okulhat belőle.

KOZMA DEZSŐ

KOZMA DEZSŐ, **Költői ősz. Petőfi Júliája**

Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1985. 207 l. + 32 l. fényképmelléklet

A kötet a szerző második Petőfiről szóló könyve. 1976-ban *Petőfi öröksége* címmel tette közzé a kolozsvári Petőfi-iskolára, valamint a nagy költő első világháború utáni romániai utóéletére vonatkozó kutatásait, azóta főleg klasszikusaink népszerűsítésére összpontosítja erejét. Mikszáth Kálmán- és Krúdy Gyula-kismonográfiái mellett egyetemi jegyzetet s két jelenleg is forgalomban lévő iskolai tankönyvet állított össze. Különös sikert ért el 1982-ben megjelentetett *Arany János breviáriuma*, mely a nagyközönség igényeihez igazodva idézte fel a száz éve halott költő életét és költészetét.

Az *Arany János breviáriummal* tulajdonképpen egy új kiadványtípust honosított meg Kozma a romániai magyar könyvkiadásban. Ennek lényege, hogy az író-költő életére, művészetére vonatkozó versekből, levelekből, emlékiratokból, kritikákból egy olyan válogatást állít össze — ahol szükséges, összekötő szöveggel biztosítva a folytonosságot —, hogy lehetőleg teljes életrajzot és pályaképet kapjunk. E kiadványtípus filológiai előzménye Arany János összes kisebb költeményeinek 1925-ös Voinovich Géza-féle híres kiadása lehetett, ő is időrendbe állította a verseket, s előttük, utánuk közölte a kommentárt, életrajzi vonatkozásokat, kritikai megjegyzéseket, prózai idézeteket.

E kiadványtípus továbbfejlesztésének tekinthetjük a *Költői őszt*, ez ugyanis nem egészen három évet ragad ki Petőfi életéből, s ennek eseményeit, költői termését dolgozza fel. Középpontjában a Szendrey Júlia iránti szerelem áll. A nagykárolyi fogadóbeli bálon történt ismerkedéstől, az érzelem fellobbanásától kezdve az elbizonytalanodáson (Pila Aniko, Prielle Kornélia) át a *Reszket a bokor, mert...* vallomásáig kalauzol a kötet első, „Megszenvedett szerelem" című fejezete. A második, a „Szabadság, szerelem", az *Összes versek* megjelenésétől és a Petőfi—Júlia közti titkos levelezés kezdetétől az eljegyzésig, valamint a megismerkedés évfordulóján megkötött házasságig követi a szerelmesek sorsát. A harmadik rész, a „Feleségek felesége" főleg a költői mézeshetekre összpontosít, a további hónapok forradalmi lázát, felgyorsuló eseménysodrát már alig tudja nyomon követni, csak a Júliával kapcsolatos vonatkozásokat emeli ki. Ezért némi aránytalanságot vélünk felfedezni a szerkezetben: az első két, aprólékosan kidolgozott, minden mozzanatra kitérő fejezet után a harmadik túlzottan leszűkíti a perspektivát.

Kozma Dezső több mint száz Petőfi-verset közöl kötetében, többnyire teljes szöveggel. A prózai anyag összeállításához a Petőfi—Júlia levelezésen és Júlia naplóján kívül is óriási választék állt rendelkezésére. Bőven válogatott is belőlük. Emlékiratok, monográfiák, tanulmányok, évfordulós megemlékezések néhány jól kiválasztott részlete teszi színessé a kötetet. A klasszikus írók (Jókai Mór, Gyulai Pál, Móra Ferenc, Illyés Gyula, Németh László) mellett szóhoz jutnak a rangos irodalomtörténészek (Horváth János, Barta János, Németh G. Béla) és a romániai kutatók-méltatók (Antal Árpád, George Sbârcea, Kiss Jenő, Bajor Andor) is. Az ügyes válogatás eredményeként egy fordulatos-romantikus regényszerű olvasmányt kapunk, amelyből még az esztétikai vonatkozások sem hiányoznak, hiszen a versek végén — kerülve a szakkifejezéseket — a szerző felhívja figyelmünket a hatás titkára, a művészi megoldásokra. A legismertebb költeményekről (*Szeptember végén, Itt van az ősz, itt van újra...*) elemzéseket is idéz. Kár, hogy csak néha jelölte

idézetei forrását, így csak a Petőfi-bibliográfiákkal rendelkezők tudják felkutatni a több mint negyedszáz szerzőtől összeválogatott részletek lelőhelyét.

Igaz, Kozma Dezső a „szélesebb olvasóközönség" számára akarta „felvillantani a Júlia-versek élményhátterének fő momentumait, életrajzi adatait". Minden bizonnyal az iskolásokra gondolt elsősorban, akik ma már egyre kevesebb klasszikus verset olvasnak, s talán egy ilyen kötet könnyebben megismerteti velük egyik legnagyobb költőnk életét, szebbnél szebb verseit. A könyvpiaci siker ezt igazolni látszik, s indokolttá tenné, hogy egy teljes „Petőfi breviárium" elkészítésére is vállalkozzék a szerző, hiszen költőnk egész életrajza kínálkozik az ilyenszerű feldolgozásra. Az idegen szavak, kifejezések magyarázatára pedig hasznos lenne a kötet végén mutatót közölni, mert még a műveltebb olvasók is találnak az idézetekben szótárt, lexikont igénylő részeket. (Ki tudja ma már, hogy a Petőfitől rajongva említett Boz azonos Charles Dickensszel?!)

A *Költői ősz* egyben kézikönyv és versgyűjtemény. Olvasmányosságával, gazdag illusztrációs anyagával újabb nemzedékekhez hozza emberközelbe a halhatatlan verseket alkotó, excentrikusan viselkedő költőt, s nem kevésbé különc Júliáját. Ugyanakkor tovább folytatja a több mint száz éves múltra visszatekintő hazai Petőfi-kultusz hagyományait.

GAAL GYÖRGY

ARANY JÁNOS, Összes művei XV—XVI.

Levelezés I. (1828—1851) Akadémiai Kiadó. Bp., 1975. 950 l.
Levelezés II. (1852—1856) Akadémiai Kiadó. Bp., 1982. 1264 l.

Az ötvenes évek elején, amikor a Magyar Tudományos Akadémia megkezdte Arany *Összes műveinek* kritikai kiadását, az Irodalomtörténeti Társaság határozatot hozott: e sorozat keretében helyet kell kapnia a klasszikus költő teljes levelezésének is lévén, hogy a XIX. században — a Kazinczyé és a Toldy Ferencé mellett — az övé a legszámottevőbb.

Miután 1951—1964 között Arany valamennyi költői alkotása, tanulmánya és keze vonását őrző hivatali irata napvilágot látott, annak is elérkezett az ideje, hogy ezt a levéltárak és múzeumok páncélszekrényében őrzött vagy magánosoknál rejtőzködő ismeretlen kincset is közzé tegyék. Sáfrán Györgyi akadémiai kutatót, irodalomtörténészt, a szóbanforgó kéziratok legjobb ismerőjét bízták meg a sajtó alá rendezés felelősséggel teljes munkájával.

Kutató, rendező tevékenysége nyomán 1975-ben a Levelezés I., 1982 őszén pedig II. kötete jutott el az érdeklődőkhöz; felmérése szerint még háromra számíthatunk.

Szomorú, sőt tragikus valóság: költőnk filológiai értékű és közérdekű leveleivel igen kegyetlenül bánt a zord idő. Pusztításukat már a Bach-korszak tisztviselői megkezdték, amikor a letartóztatott Tompa fiókjaiból az Aranyéit is kiemelték. Később az emberi gyarlóság, nemtörődömség rostálta, tizedelte, hogy végül a második világégés is megtegye a magáét: a budai Voinovich-villában múzeumnyi Arany-kézirat, levél, könyv és emléktárgy vált a gyújtóbomba áldozatává.

A torzóban is hatalmas anyag gondozójának, sajtó alá rendezőjének az érdeme, hogy ezeket a hírből, másodlagos forrásokból ismert leveleket — a teljesség érdekében — beiktatta az időrendben sorakozók közé, eltérő szedéssel jelezve a válaszokból következtethető tartalmat.

E valószínűsített leveleket kutatójuk ezerre becsüli a sértetlenül megőrzött közel kétezer mellett. Ebből a tiszteletet parancsoló mennyiségből a két kötet 865-öt közöl teljes szövegével, betűhíven.

E törzsanyagot széles kitekintésű, alapos kutató munkára valló jegyzetapparátus kíséri, amely az I. kötetnek több mint felét, az 1232 lapra terjedő másodiknak pedig jó harmadát képviseli. E magyarázatok megbízható eligazítást nyújtanak a főszövegben közölt kéziratok lelőhelye és eddigi publikálása felől. Utóbbiakból az is kiderül, hogy a Levelezés I. kötetében 9, a II.-ban 51 Arany fogalmazta, mindeddig kiadatlan episztolát találunk; a hozzá címzetteknek száma ennél jóval több: 74, illetve 221 darab. Mindent összevetve: csupán e két kötet 355 isme-

retlen levelet juttat el a forráskutatókhoz, az irodalomtörténészekhez, s ezeknek nyomán pontosíthatják, kiegészíthetik, részleteiben helyreigazíthatják az eddig kialakított Arany képet. Ugyanezt szolgálják a levélváltásokban természetszerűen előforduló célzások, jelzések és félmondatok feloldásai, a szóbahozott személyek életrajzi adatai, költőnkhöz fűződő kapcsolatai, irodalmi művekre és kiadványokra vonatkozó hivatkozások magyarázatai. A jövőben Arany-filológiával foglalkozni vagy verset magyarázni ezek ismerete nélkül lehetetlen, vagy legalábbis felszínességre vall.

Természetes, hogy az első kötet tengelyében „lelkének jobb fele", Petőfi áll 32 neki küldött és 34 tőle kapott levéllel. „Nem lehet meghatottság nélkül fölpillantani ezekből a levelekből a két lélek-óriás hancúrozásából" — írta volt Illyés Gyula monografikus esszéjében. A szellemtársat követi a frissen verbuválódott triumvirátus harmadik tagja, Tompa Mihály 21, illetve 22 levéllel. Rajtuk kívül az alkotásra ösztönző Szilágyi István, Jókai Mór, Vahot Imre neve szerepel a leggyakrabban a címzettek betűrendjében. A bizalmas barátok leveleikben — az irodalmiakon kívül — magánéletük eseményeiről, egészségi állapotukról, hétköznapi gondjaikról és örömeikről, foglalatosságaikról és ritkán adódó szórakozási alkalmaikról is beszámolnak. Mindenekelőtt a Petőfivel váltottak tükrözik — az élc, a pajkosság, a játszi kedv mellett — Arany nagyságát, felelős közéleti gondolkodását.

A XVI. kötetben az 1852—1856 között keletkezett 520 levél kapott helyet. Lévén, hogy ezek az irányt mutató üstökös kihunyta után íródtak, más, azonos célokért küzdő költőtársat kellett keresnie felmerülő gondjai, kétségei kibeszélésére, megvitatására Tompa, a triumvirátus másik tagja még él. A nagykőrösi évek alatt ő veszi át a bizalmas barát szerepét. Neki ír a leggyakrabban: öt esztendő alatt 45 ízben; tőle viszont 52 levelet kapott. Jellemző ezekre, hogy az alkotási, közlési gondok mellett bőven tárgyalnak családi vonatkozásokat; Tompa végnélküli panaszuhatagára Arany vigasztaló sorokkal felel.

A gyakori levélváltók második helyére korábban volt magántanítványa, a poétai babérokra pályázó Tisza Domokos kerül; hatvanöt alkalommal fordul „lelki atyja" felé mindenkor újabb verséről kérve annak szakvéleményét. A költő oly lelkiismeretes alapossággal elemzi, javítja az ifjú próbálkozásait, mintha egy ígéretes költői pálya ösvényeit szélesítgetné. Ezekből ugyanakkor megismerhetjük esztétikai elveit és a poeta doctus műfogásait.

A harmadik helyre Ercsey Sándor, szalontai sógora kerül 33 neki írott és 45 tőle kapott levéllel. Debreczeni István ezekből merített a legtöbbet Arany János hétköznapjai című könyve megírásához. Itt helytörténeti adatokra is bőven bukkanunk, amelyeket Nagyszalonta újabb monográfiájának majdani szerkesztője egyáltalán nem nélkülözhet.

Jegyzeteinek bevezetőjében Sáfrán Györgyi így méltatja e kiadói vállalkozást: „Nálunk a XIX. század legnagyobb irodalmi levelezése, amely kritikai kiadásra kerül, az Arany Jánosé; annak ellenére, hogy levelezésének Voinovich Gézáéknál őrzött családi része 1944-ben teljesen elpusztult." Illő és méltányos a fentiekhez hozzátennünk: a rejtőző kincsek felkutatása, közre bocsátása viszont az ő érdeme, akárcsak azoknak az ismeretlen adatoknak, izgalmas életrajzi vonatkozásoknak a kiderítése, amelyek a kutatók, érdeklődők biztonságos eligazodását és a széleskörű tájékoztatását segítik elő.

DÁNIELISZ ENDRE

ION COTEANU, Stilistica funcţională a limbii române

Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1985. 173 l.

Napjaink stilisztikai kutatásai szerteágazóak. Sok rész/részletjelenség vizsgálatára került sor, nemritkán monografikus felmérés keretében, de mintha átfogó természetű összefoglaló munkára kevesebben vállalkoznának. Annál inkább megragadja figyelmünket, ha ilyennel találkozunk. Ion Coteanu *Stilistica funcţională a limbii române* című munkájának első kötete még 1973-ban megjelent, s ezt csak most, 1985-ben követte a második kötet.

Az első kötet alcíme — Stil—stilistică—limbaj — jelzi, hogy a szerző milyen általános stilisztikai kérdésekkel kíván foglalkozni, mielőtt megvizsgálná a funk-

cionális stilisztika román nyelvi sajátosságait. Az alcím magyarra fordításakor tisztázni kell néhány szemléletbeli és műszóhasználati vonatkozást: a magyar szakirodalomban a stílus szónak kétféle tartalma van. 1. Szűkebb értelmezés szerint a konkrét nyelvi közlemény sajátos kifejezési módja, és 2. tágabb értelmezésben a közlemény típusára vonatkoztatott sajátos kifejezési mód. Funkcionális szempontot követve a fogalmi egyöntetűség kedvéért az 1. értelmezést nyelvezetnek vagy stílusnemnek tekintjük *(limbaj)*, stíluson pedig a 2., tágabb értelmezést értjük. Ebben az értelmezésben ajánljuk az olvasó figyelmébe a második kötet alcímét is: Limbajul poeziei culte — A műköltészet nyelve.

Monografikus leírásról lévén szó, a szerző előbb általános stilisztikai kérdéseket tárgyal, elméleti alapot teremtve azoknak a funkcionális stilisztikai problémáknak, amelyeknek román nyelvi sajátosságait kívánja feltárni. E kettősség meghatározza a tárgyalásmód logikáját is.

Az általános stilisztikai kérdéskörben a II. kötet tovább viszi az I-ben felvetett fontosabb problémákat. Az első kötet egyik lényeges fejezete — a Stílusnemek és stílusok című — a maga idején újat hozott a költői nyelv meghatározásában: azt a viszonyítási alapot keresi, amelyről kiindulva érezni/érzékeltetni lehet a normatív nyelvhasználat és a költői nyelv (nyelvezet) közti távolságot. A szerző gondolatmenetének logikája úgy diktálja, hogy a II. kötet bevezető fejezete a költői nyelv sajátosságait tárgyalja újra. A költői nyelv jellemző vonásai nem esnek egybe a nyelv jellemzőivel. Ezért bármilyen részletesen leírták már a nyelv sajátosságait, nem mellőzhető a költői nyelv tanulmányozása. A költői nyelv *jelenség*, míg a nyelv sajátosságai a nyelv *lényegét* jelentik. A kettő kapcsolatát ennek megfelelően kell tárgyalni. Ion Coteanu vizsgálata azt sugallja, hogy a költői nyelv kettős jellegű: egyrészt az új jelentések megteremtésének *eszköze* a meglevő nyelvi anyag felhasználásával, másrészt pedig a költői nyelvet önmagában értékelve éppen azt kell kiemelni, hogy *alkalmas* és *képes* arra, hogy új jelentéseket szervezzen, azaz, hogy eszköz lehessen. Ezért sok kutató a költői nyelvet magával az irodalommal (elsősorban is a költészettel) azonosítja. Coteanu számba veszi és értékeli a különféle nézeteket, és arra a következtetésre jut, hogy mindenképpen le kellene mondani arról az alternatíváról, amely a költői nyelvet vagy mint az irodalom eszközét, vagy mint magát az irodalmat kutatja. Ha az eszközjelleget fogadjuk el, akarva-akaratlan a díszítő funkciót részesítjük előnyben, eladdig, hogy a jel azonosul a jelölővel. Ha pedig a költői nyelv-irodalom képletet követjük, más veszély fenyeget: az irodalom által teremtett világok alapja a valós világ, amely írói tudat formájában benne van minden műalkotásban. Az írói tudat az irodalom által tükrözött ideológia egyik összetevője. Amennyiben az ideológia tükröződik az irodalomban, vajon azt jelenti, hogy a műalkotás nyelvi struktúrája maga is ideológia? Semmiképpen nem, csupán arról van szó, hogy a nyelvi struktúra ideológia hordozó is egyben.

A II. kötet legeredetibb gondolatokat tartalmazó fejezete *A román költői nyelv grammatikájának vázlata* című fejezet. A szerző abból indul ki, hogy a költői nyelv mint rendszer tulajdonképpen egyféle grammatika — ezen a költői megnyilatkozások megalkotásának szabályait érti (míg a költői megnyilatkozások összessége maga az irodalom). A költőiség feltárása azért nehéz — mondja Coteanu —, mert az üzenet csak akkor számít költői üzenetnek, ha betartja a költőiség szabályait, azokat a szabályokat, amelyeket költőinek elismert üzenetekből következtettünk ki. A dilemma csak akkor oldható fel, ha elfogadjuk, hogy bármely közlemény, amely arra irányul, hogy költői világot hozzon létre, tulajdonképpen költői üzenet. A költői nyelv grammatikája a maga mikrostruktúrájában végül is minden költőinek tartott üzenetben benne van. (Ezért nem meglepő, hogy egyes kutatók — mint Petőfi S. János is — úgy vélik, hogy a szövegstruktúra az elemzés meghatározott szintjén egybeesik a szövegben ábrázolt világ struktúrájával.) Coteanu kötetének az a célja, hogy meghatározza a költői nyelvet. Ezért nem törekszik arra, hogy elfogadtasson valamilyen grammatikai modellt, amelybe belehelyezhetné a költői nyelv néhány részstruktúráját, hanem azt akarja, hogy fény derüljön rá: hogyan és miként használja fel a költői nyelv a köznyelvet ahhoz, hogy költői kifejezéseket teremtsen. A leíró és a normatív grammatika nem tud választ adni a fenti kérdésre, de nem is mellőzhető egyik sem a vizsgálódás során, hiszen csak ezek ismeretében érzékelhetők a szabad variációk, amelyeket a költői nyelv olyan fontosnak tart. Éppen ezért a szerző számos költői példát tanulmányoz át ahhoz, hogy

számba vegye a névszói (GN) és az igei (GV) csoport azon sajátosságait, amelyek a normatív nyelvhasználathoz képest szokatlanságukkal valamilyen költői pluszt hordoznak; a román normatív nyelvhasználat szerint épített GN folytonosságának megszakadása, a közbeékelés lehetőségei, a kötött formájú genitivus inverziójának a tüzetes, esetről esetre haladó átvizsgálása a román funkcionális stilisztika iskolapéldája. Azok a következtetések, amelyeket Coteanu a kötet végén összefoglal, követésre kínálkoznak mindenki számára, aki irodalmi elemzésbe kezd. A szerző két dolgot ajánl figyelmünkbe: 1. A költői nyelv elemzésekor az első lépés az, hogy felfedjük azokat a megoldásokat és technikákat, amelyek a költői szövegben (ez által) tetten érhetők, beleértve azokat a finom eltéréseket is, amelyek a köznyelvhez képest szembetűnőek, továbbá azokat a variációs lehetőségeket, amelyek együttesen olyan keretet hoznak létre, amelyben a költői üzenet erőteljesebben és meggyőzőbben bontakozik ki. 2. A következő lépés a fenti keret egybevetése a köznyelvvel, amelyet a költői nyelv nyersanyagként kezel. Végül sor kerül a koncentrált költői üzenet értékelésére.

A stilisztikai kutatás kétségkívül eredménynek könyveli el Ion Coteanu akadémikus most megjelent kötetét, amely a szerző gazdag életművében is kiemelt helyen szerepel.

MURVAI OLGA

PÉNTEK JÁNOS ÉS SZABÓ ATTILA, **Ember és növényvilág**

Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete.

Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1985, 368 l., 29 ábra, 158 fénykép és 12 táblázat.

Két kiváló szakember szövetkezett e nagy és nehéz munkára: a nyelvész Péntek János és a biológus-botanikus Szabó Attila, kik megjelent eddigi munkáikkal már bizonyították hozzáértésüket, kitartásukat a kutatómunkában, alaposságukat és kritikus tudományos szemléletüket.

Könyvük bevezető részében röviden ismertetik e vidék népi növényneveivel foglalkozó korábbi kutatások történetét. Körvonalazzák a 800 négyzetkilométert elfoglaló kutatási területük nyelvjárási és néprajzi határait. E területen 50 önálló kutatópontot állapítottak meg, itt az adatfelvételezéseket az előre szerkesztett és azonos tartalmú, 984 kérdésből álló kérdőívek alapján végezték.

Külön kiemelendő egyes termesztett fajok és fajták (pl. az alakor) részletekig menő történeti feldolgozása; ezek külön-külön önálló értekezésként is megállnák helyüket.

A kerti virágokról és a házi dísznövényekről szóló fejezet (beleértve a temetői dísznövényeket is), ugyancsak óriási adatgyűjtő és feldolgozó munkáról tanúskodik. A fajok nagy részének termesztése a vidéken újabb keletű, inkább a közeli városok közvetítésével érkeztek Kalotaszegre, s legtöbbjét a nép is a tudományos névből származtatva tartja számon (begónia, ciklámen, dália, fikusz, fukszia, krizántém, liliom, oleander, petunia, tulipán stb.), vagy pedig tudományos nevük fordítását használják, például: lángvirág (Phlox), császárkorona (Fritillaria imperialis, illetve régebbi neve Imperialis coronata), japánvirág (Chaenomeles japonica), császárgomba (Amanita caesarea) stb.

Külön fejezetet képez a *népi gyógyászatban* szereplő növények tárgyalása. Az embergyógyászatban ősidők óta empirikusan kialakult gyógymódokat és ismert gyógynövényeket sok esetben még ma is hatásosan alkalmazzák különböző betegségek kezelésére, melyeket szerzők részletesen tárgyalnak. Egyeseket további kutatásokra tartják érdemeseknek, mások pedig már feledésbe mentek. E gyógynövényeket betegségek szerint csoportosítják. Azonosításuk az érvényben levő nevezéktani szabályok szerint történt.

A könyv ismerteti a mérgező, majd pedig a „rontó" hatású növényeket, az azokkal kapcsolatos téves hiedelmeket és babonákat, a háziállatokra káros növényeket, a különböző növényekből készíthető munkaeszközöket, gyermekjátékokat és egyéb felhasználási módokat.

Általában, a „jelző-növények" alatt a talaj nedvességét, homokos vagy szikes voltát, valamint a levegő szennyezettségének fokát mutató fajokat értik. A szerzők e fogalomkörbe vonják a mezőgazdasági munkálatok egyes szakaszainak kezdeti idejét virágzásukkal jelző növényeket, például a kökény virágzása a kukoricavetés, a fűzfák virágzása a lóherevetés idejét jelzik, egyes virágoknak becsukódása jelzi a közeli esőt, vagy pedig váratlan kinyílása szép időt jelezhet stb. Mindezeket a földművesek tapasztalataik alapján állapíthatták meg és alkalmazzák több-kevesebb sikerrel.

Szó van a könyvben a növényeknek, különösen azok virágainak szerepéről e vidék népművészetében.

Külön fejezetben tárgyalják a népi növénynevek eredetét és rendszerét, az egyszerű, a képzett és az összetett növényneveket. A begyűjtött rengeteg adatból nagyon sok érdekes statisztikai következtetés vonható le.

A szerzők megállapítják, hogy a nép számtalan szép metaforikus növénynevet alkotott, mint amilyen például a magyar „gyöngyvirág" és a román „lăcrămioare" (könnycseppecskék). Vannak későbbi keletkezésű metaforikus nevek, melyek mint újabb keletű tükörfordítások fordulnak elő több európai nép nyelvében, mint például a burgonya esetében a német Erdaphel, Erdbirne, a magyar földi alma, a román mere de pămînt stb.

Érdekes megállapítani, hogy a szerzők által oly alaposan tanulmányozott kalotaszegi tájegységben a tükörfordítású ógörög eredetű növénynevek csak meglepően kis számban fordulnak elő. Ennek valószínű magyarázata az, hogy ez a vidék egy elég zárt tájegységet képez, távol nagyobb kultúrközpontoktól, s ezért ide nehezebben hatolhattak be a vándorló tükörfordítások, vagy pedig azért, mert egy részük már „elkopott" és saját alkotású növényneveik rendre kiszorították azokat onnan.

A munkát terjedelmes és nagyon részletes betűrendes fajismereti adattár, továbbá a magyar és román növénynevek betűrendes mutatója, irodalomjegyzék és idegen nyelvű tartalmi ismertetések zárják le.

A román és magyar nyelvű anyaggyűjtés módszertanában és részben a kutatópontok kitűzésében lényegében Szabó T. Attilának *Kalotaszeg helynevei* (1942) című munkáját folytatták.

A munka értékét növeli, hogy egy román—magyar vegyes lakosságú tájegység növényismereteit és az ezekkel kapcsolatos nyelvészeti sajátosságokat vizsgálja, kihangsúlyozva e vidéken együttélő román—magyar lakosság népi kultúrájának és nyelvének évszázados kölcsönös egymásrahatását, mely különösen erőteljes a mezőgazdasági fogalmak területén, hiedelmeikben, babonáikban, népi gyógyászati ismereteikben, de még népi művészetben is.

A termesztett és dísznövények különösen jól tükrözik a nyelvi és egyéb kulturális kölcsönhatásokat; ezeket egymástól vették át, tapasztalataikat állandóan cserélték egymás közt az idők folyamán, és ennek tulajdonítható hogy ma már sok esetben alig lehet megállapítani, hogy melyik kultúra és nyelv volt a kölcsönadó és melyik a kölcsönvevő.

A fényképek, ábrák és táblázatok nagy mértékben hozzájárulnak az egész feldolgozás sikerességéhez, jobb és könnyebb megértéséhez.

A Kriterion kiadónak hálásak lehetünk, amiért ily szép és tetszetős kivitelezésben jelentette meg ezt a munkát.

Ha eddig sajátos és szép varrotasai, népviselete és szokásai által ismertük Kalotaszeget — ezt az erdélyi népi kultúra szempontjából legalaposabban feldolgozott tájegységet —, akkor most elmondhatjuk, hogy e fáradságos és nagy munka tovább öregbítette e tájegység hírnevét florisztikai, növénytársulási, etnobotanikai és nyelvészeti szempontból.

A szerzők valóban derekas munkát végeztek, s kitűnő könyvet adtak az olvasóközönség kezébe. Ez a könyv nemcsak a botanikusokat és a nyelvészeket érdekli, de nem hiányozhatna egyetlen, a műveltségre valamit adó ember könyvtárából sem.

VÁCZY KÁLMÁN

Textul şi coerenţa. Semiotică şi poetică 2.

Universitatea din Cluj-Napoca. Facultatea de Filologie. 1985, 142 l.

Az új szövegtani kutatások iránti fogékonyság és a modern elméleti törekvéseknek a műelemző gyakorlattal való szembesítése jellemzi a lelkes kolozsvári kutatócsoport *Semiotică şi poetică* címmel indított sorozatának második kötetét.

A szerzők betűrendje szerint rendezett hét tanulmány középpontjában a szövegnyelvészet egyik központi kategóriapárja, a szövegkohézió és a szövegkoherencia kérdése áll. A szerzők jórésze e két, egymást kölcsönösen feltételező fogalom összetartozásának hangsúlyozása mellett — főleg S. Marcusra alapozva — az előbbin a szövegelemek szintaktikai összefüggését érti, az utóbbin pedig a szövegegész szintjén megnyilvánuló összetartó erőt, amelynek a tematikai egységtől kezdve a szintaktikai szervezettségig még számos összetevője van. Abból viszont, hogy néhány szerző következetesen csak a szövegkohézió fogalmával operál, arra következtethetünk, hogy nem mind értenek egyet ezzel a kategorikus fogalmi megkülönböztetéssel. Így az előszó nélkül közreadott tanulmánygyűjtemény inkább a vélemények szembesítésével, mintsem közös nevezőre hozásával kíván hozzájárulni a kérdéskör tisztázásához.

Átfogó jellege van Szabó Zoltán tanulmányának. A szerző a globális szövegkohéziónak a főbb értelmezési típusait követi nyomon a szövegtani irodalomban. A stilisztikai elemzés számára rendkívül produktívnak tartja Mayenowa fölfogását, amely szerint a szövegkohéziót egy integráló erejű mondat biztosítja. Ez esetben a szöveget összetartó erő tulajdonképpen fókusz jellegű, minthogy a szöveg egy kis egysége magába sűríti a szövegegész különböző természetű sajátosságait. Ezt a fókusz értékű integráló mondatot Ady *Párisban járt az Ősz* című versében ragadja meg, s meggyőzően bizonyítja, hogy már a mű első sorába *(Párisba tegnap beszökött az Ősz)* belesűrítődik a költemény egészének stiláris lényege. Ennek a magyar lírai versnek az értő elemzése a román olvasó számára is nyilvánvalóvá teszi, hogy a szöveg szervező elvére és kohéziójára alapozó globális elemzés didaktikai szempontból is jól gyümölcsöztethető.

Az elbeszélő művekben jelentkező összetartó erő vizsgálatára három tanulmány is vállalkozik. Georgeta Antonescu az egyik korai román regényben (N. Filimon: *Ciocoii vechi şi noi)* követi nyomon az időbeli és térbeli visszautalások rendszerét, a szereplők jellemzésében és sorsában megragadható szimmetrikus és ellentétező építkezést s az írói kommentároknak az elbeszélt eseményekhez való viszonyulását. Szép feladatra vállalkozott Victoria Moldovan is, amikor *A balta* című Sadoveanu-regényben kíséri figyelemmel — kellő szemiotikai megalapozottsággal és stilisztikai érzékenységgel — a csend szövegszervező szerepét. A szerző föltétlen érdeme, hogy az egész vizsgálódást a főhős egyéniségével, lelki alkatával, a regény pszichológiai kontextusával szerves összefüggésben ejti meg.

Köztudomású, hogy a szöveggrammatika eredményei a narrativika-kutatásra különösen ösztönzőleg hatottak. Ezt igazolja Carmen Vlad témaválasztása is: az egyes szám első személy jelentését és funkcióit vizsgálja egy másik Sadoveanu-műben *(Hanul Ancuţei).* Alapos elemzéssel tárja elénk a narratív szerepek hajlékonyságát, fölvillantva az írói énre, a narrátorra vagy a szereplők valamelyikére vonatkozó grammatikai első személy változatos színképét.

Műfaji vonatkozásban teljessé teszi a képet Maria Căpuşan tanulmánya a színpadi művek koherenciájáról. A szerző a színielőadás szemiotikai egységét hangsúlyozza, azt, hogy az egyidejűleg érkező vizuális, auditív, proxemikai benyomások összegeződnek a nézőben, s egymás hatását kiegészíthetik, fölerősíthetik. A színpadi élmény a maga szintetikus jellegével koherensnek tűnhet akkor is, amikor a darab verbális műalkotásként olvasva nem keltette ezt a benyomást. A tanulmány legérdekesebb része a színmű címének mint szövegelemnek a szerepét elemzi a műegész koherenciája szempontjából.

Sajátos helyet foglal el a kötetben Elena Dragoş tanulmánya, amely a kérdés tudománytörténeti hátterét vázolja föl a hazai nyelvtudományban, kellő kitekintéssel a nemzetközi szövegtani kutatásokra. Ez az összegezés alapossága mellett az értékítéletek tárgyilagosságával tűnik ki.

Végül Ioana Em. Petrescu tanulmányáról emlékezünk meg, amely az amerikai irodalomtudományban a recepcióelmélet mellett ma legdivatosabb új irányzatnak, a dekonstruktivizmusnak a szövegfogalmát körvonalazza megejtő tájékozottsággal. Különös érdeme a filozófiai háttér körültekintő megrajzolása. Az irányzat kezdeményezője és elméleti megalapozója a strukturalizmussal élesen szembeforduló Jacques Derrida, a Yale-i egyetem professzora. Ez a tanulmány beszédes bizonyítéka annak a nyitottságnak és fogékonyságnak, amely a kutatás újabb eredményeinek asszimilálásában az egész kutatócsoportnak sajátja.

P. DOMBI ERZSÉBET

Magyar Fonetikai Füzetek — Hungarian Papers in Phonetics

1—14. Kiadja az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1978—1985.
Szerkesztette Bolla Kálmán

A Magyar Fonetikai Füzetek (a továbbiakban MFF) kiadványsorozat eddig megjelent tizennégy kötetéről nyújtunk ízelítőt a magyar és az általános fonetika iránt érdeklődő olvasóknak. Jóllehet az 1—6. füzetről Ioan T. Stannal közösen írt ismertetésben már előzőleg is beszámoltunk (StUnBB. Philologia, 2. 1981. 76—7), e kiadvány fontosságára és jelentőségére később is utaltunk (NyIrK. XXVI. [1982], 184), ezúttal sem érdektelen a sorozat elindításának sajátos történetét röviden felvázolnunk.

Amint Bolla Kálmánnak, az MFF szerkesztőjének, az egyes kötetek dolgozatait bevezető előszavából megtudjuk, a Fonetikai és Beszédművelő Munkabizottság termékeny kapcsolatot alakított ki oktatási intézményekkel (egyetemekkel és főiskolákkal), kórházakkal, igazságügyi szervezetekkel és különböző területeken dolgozó szakemberekkel: nyelvész fonetikusokon kívül orvosokkal (radiológus, laringológus, audiológus stb.) pszichológusokkal, akusztikus fizikusokkal, gyógypedagógusokkal és másokkal. A legkülönbözőbb profilú szakemberek együttműködése azért is létfontosságú, mert nemcsak az alapkutatásban elért eredmények gyakorlati felhasználásának az elősegítését szolgálja, hanem mert a fonetikának, mint jellegzetesen interdiszciplináris területnek a lényege is megköveteli ezt. Ma már alapigazságnak számít, hogy a fonetika korszerű műszaki alapra épülő művelése — amilyen műszaki alappal az MTA Nyelvtudományi Intézetének Fonetikai Laboratóriuma rendelkezik — el sem képzelhető az említett kooperáció nélkül. Kitérőként meg kell még említenünk, hogy 1977-től kezdődően a Munkabizottság tagjai, belső és külső munkatársai, évente tudományos ülésszakot szerveznek a fonetika kutatásában, oktatásában és alkalmazásában szerzett tapasztalatok kicserélése és a tudományos problémák megvitatása érdekében.

Az MFF első számainak bevezetőiből az is kiderül, hogy a nagy, reprezentatív kiadványok mellett a fonetika új eredményeiben való gyors tájékozódás érdekében szükségessé vált egy „rövid átfutási idővel (MFF 3.6) napvilágot látó kiadvány megindítása. Az MTA Nyelvtudományi Intézete ezen a gondon segített 1978-ban az ofszet eljárással sokszorosított *Magyar Fonetikai Füzetek* kiadásával. „A Magyar Fonetikai Füzetek kiadványsorozat megindításával [...] — írja Bolla Kálmán — lehetővé válik, hogy a tudományok gyors ütemű fejlődése és az eredmények viszonylag gyors túlszárnyalása idején nekünk se kelljen 5—10 évet várnunk eredményeink publikálásával [...] gondolatainkat és gondjainkat megosztva segíthetjük a felvetett kérdéskörökben a szakmai közgondolkodást [...]" (MFF 2. 5—6).

1978 és 1985 között tizennégy füzet jelent meg. Tárgykörüket tekintve az egyes kötetek elhatárolhatók ugyan egymástól (nem is beszélve a különböző nyelvek hangalbumait tartalmazó füzetekről), ugyanakkor azonban nem mindegyik közölt tanulmány kötődik mereven az adott füzet jellegét meghatározó tematikához. Így például a gyermeknyelvi hangrendszer szegmentális és szuperszegmentális elemeinek fejlődését, patológiáját, a nyelvközi hangtulajdonságok vizsgálatát, valamint a magyar és más nyelvek fonetikai rendszerének jellegzetességeit taglaló anyag az MFF több kötetében is ismétlődik. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az adott fonetikai

jelenség állandóan bővülő kísérleti anyaga, valamint a kérdésfelvetés és a megoldás árnyaltságának kötetről kötetre való folyamatos bővítése a sorozat soron következő füzeteinek értékét s az iránt való érdeklődést csak fokozza.

Elnöki, szerkesztői előszókon kívül sokoldalú, változatos, tudományelméletet és gyakorlatot egyaránt előrelendítő tematikával valamennyi füzetben (több tanulmánnyal is) jelen van Bolla Kálmán. Szintén majdnem állandó munkatársként szerepel Kassai Ilona, Gósy Mária (a sorozat technikai szerkesztője), Olaszi Gábor, Vértes O. András. Számszerint az előbbieknél kevesebb, de az olvasók többsége számára alig ismert témakörbe nyújt bepillantást Szende Tamás, Bartók János, Hajdú Péter, Tarnóczy Tamás, B. Fodor Katalin, Földi Éva, Kiss Gábor, Hajdú Mihály. Egy-egy témakörbe illeszkedő írásaikkal a MFF hasábjain helyet kaptak az olyan közismert nyelvész egyéniségek írásai is, mint Balázs János, Benkő Loránd, Deme László, Imre Samu, Molnár József.

Az *1. füzet* (1978) a hangadás-keletkezés, a beszéd hanghullám általános jellemzőiről nyert kísérleti anyag magyarázatát, a gyermekbeszéd hangképzés és hangleitésbeli tulajdonságait, valamint a beszédhibák feltárását és javítását taglaló írásokat tartalmazza. A *2. füzetet* (1978) az egyetemes fonetikus írás megvalósításának lehetőségeiről szóló értekezés vezeti be, majd olyan kérdésköröket taglal, mint az 'elvont' fonéma definíciói, a magyar beszédhangok artikulációs jellemzői, a szótag és hangkapcsolatok viszgálatának újabb eredményei, a gyermeknyelvi hasonulások, a szavak és morfémák hangalaki jellemzői a gyermeknyelvben.

A *3. füzet* (1979) főleg a beszédintonáció vizsgálatának elméleti, módszertani és gyakorlati eredményeit közli. Kitér a gyermeknyelvi hangleités, valamint a hadaró beszéd dallambeli sajátosságaira is. Külön figyelmet érdemel — többek között — a magyar nyelvjárások intonációs vizsgálatáról szóló beszámoló. Amint a szerző — B. Fodor Katalin — bevezetőjében találóan megjegyzi „A magyar nyelvjárások vizsgálata eddig elsősorban a hangállományra, a szókincsre és a grammatikai sajátosságokra terjedt ki. Ezek a szempontok érvényesültek következetesen a Magyar Nyelvjárások Atlaszának gyűjtőmunkálatai során is" (MFF 3.73). Nyilvánvaló, hogy a kérdőíves módszerrel gyűjtött anyag nem tükrözi és nem is tükrözheti az illető nyelvjárás hangsúly- és hanglejtésviszonyait. A kérdőíves anyagnak a spontán beszédre alapozott adatokkal való kiegészítésének, illetve a nyelvjárások hangsúly és hanglejtésbeli viszonyai vizsgálatának vannak ugyan előzményei, az itt közölt dolgozat azonban néhány nyelvjárási szöveg komplex elemzése alapján hangsúlyozza: „[...] minden nyelvjárásnak megvan a rá jellemző fonetikai tulajdonsága, ami a hangtani és a szupraszegmentális tényezők együtteséből adódik össze".

Sokrétű, változatos anyagot tartalmaz a *4. füzet* (1979). Az ebben közölt részeredmények bizonyos hányada mintegy folytatása az előző három füzetben elindított tematikának: a magánhangzó—mássalhangzó találkozások, a beszéddallam és nyomaték akusztikai paraméterei, gyermeknyelvi hangtulajdonságok vizsgálata, a zönge szerepe az egyéni hangszínezet kialakításában, az orosz magánhangzók analízise és szintézise stb.

Nyelvközi (interlingvális) hangtani egybevetések eredményeiről számol be az *5. füzet* (1980). Tartalmas, gazdagon szemléltetett történeti áttekintéssel indul. A benne közölt dolgozatok egyik érdekessége az, hogy a szerzők az interlingvális vizsgálat témakörét tágan értelmezik: rokon- és nem rokonnyelvek hangrendszerének kontrasztív vizsgálata mellett, a kiadványban helyet kaptak nyelvjárásközi, a köznyelvet és a nyelvjárásokat, valamint regionális köznyelveket egybevető tanulmányok is.

A *6.,9.,11. és 14. füzet* egy-egy nyelv hangatlaszát közli. Összefoglaló bemutatásukra, amint már említettük, később még kitérünk.

A *7. füzet* (1981) „A beszédhang minősége", a *8.* (1981) „A szegmentális hangszerkezet vizsgálata" alcímmel indul. Mindkét alcím érzékelteti egyrészt, az előző kötetek tematikájához való szerves kapcsolódást; hogy a kutatók folytatják mind a magyar, mind pedig más nyelvek (orosz, lengyel, angol, német stb.) hangelemeinek akusztikai, fiziológiai és percepciós tulajdonságainak feltárását, másrészt pedig jelzik a továbblépést, a kutatások újabb irányokba való kibontakoztatását és hasznosítását.

A *10. füzet* (1982), amely az addig megjelent kötetekről és közleményekről bibliográfiai összesítőt is tartalmaz) összegező, mérlegkészítő jellegű, amennyiben az írásaikkal szereplő fonetikusok a beszéd akusztikai szerkezetének az elemzésben és a beszédszegmentumok mesterséges létrehozásában elért és kimutatható eredményeikről tájékoztatnak. Meg kell jegyeznünk, hogy akusztikai elemzésekkel és szintézisekkel foglalkozó írásokat az előző füzetek is tartalmaznak. Ebben a füzetben azonban az újabb eredmények mellett az olvasó megismerkedhet az MTA Nyelvtudományi Intézete Fonetikai Laboratóriumában használatos technikai eszközökkel, a beszédszintézisnek a kutatók által kidolgozott és alkalmazott technológiájával.

„Dialektológiai tanulmányok" az alcíme a tárgyalt sorozat *12. füzetének* (1983). Profiljának időszerűségét a szerkesztő két fontos mozzanattal határozza meg: szükség van a nyelvjárások hangtani feldolgozásában az utóbbi 10—15 évben elért eredmények értékelő-összegező áttekintésére és a soronkövetkező feladatok felvázolására; a másik mozzanat jubileális indíttatású: a magyar nyelvjárástan kiváló művelőjének és a kísérleti fonetika megalapozójának, Hegedüs Lajosnak 1983-ban volt a születése 75. és a halála 25. évfordulója. Jubileumi megemlékezések—értékelések mellett a tárgyalt kötet szerzői tudománytörténeti, valamint a szakirodalmat számbavevő és az eszközfonetikának a dialektológiai kutatásokban való hasznosításáról szóló írásokat közölnek.

Ugyancsak jubileális jellegű a sorozat *13. száma* (1984), is, amely a magyar fonetika tudományos megalapozójának, Kempelen Farkas születésének 250. évfordulójáról emlékezik meg. A kötet nagy része a Kempelen ünnepi ülés kivonatos előadásait tartalmazza, de helyet kaptak benne a magyar fonoatria és logopédia újabb eredményeit értékelő beszámolók, valamint hangtipológiai és hangrendszereket összevető írások is.

Az MFF négy kötete Bolla Kálmán hangatlaszait tartalmazza. E sorozat a magyar hangalbummal indul (*6. füzet*, 1980), utána következik sorrendben: az amerikai angol beszédhangok atlasza (*9. füzet*, 1981), az orosz hangalbum (*11. füzet*, 1982), és a finn beszédhangok atlasza (*14. füzet*, 1985). A szerző távlati tervében szerepel a lengyel, a nagy-britanniai angol, a német és a spanyol nyelv hangalbumainak kivitelezése is, célja ezzel, hogy több nyelvre alapozott kísérleti anyagon a munkálatok későbbi fázisában egy jól megalapozott hangtipológiai összegezést adjon.

Az albumokba felvett hangok diagrammái a vizsgált nyelv beszédhangjainak fonetikai tulajdonságait tükrözik. Amint ismeretes, egyrészt a fiziológiai megformálással járó hangképzőszervi mozgások, konfigurációk, artikulációs helyzetek, másrészt pedig akusztikai jellemzők (hangszín, hangmagasság stb.) minősítik a beszédhangokat. Az előbbi tulajdonságok értelmezésére szolgálnak a röntgenogramok, labiogramok, palatogramok és lingvogramok. A beszédhangok akusztikai jellemzőinek vizsgálata az időtartam, hangmagasság és az összetett rezgésekből kialakuló hangszín paramétereit mutatja be.

A szerző mind a négy nyelv hangatlasza megszerkesztéséhez azonos kísérleti szempontokat, az anyaggyűjtésben, a mérésben, a feldolgozásban azonos módszereket és technológiát alkalmazott. A diagramokkal szemléltetett hangsajátságok nyelvi érvényét, az egyedin keresztül a tipikust, az illető nyelv nyelvhasználata szerint a helyest — a kutatás és a mérés technikai korrektsége mellett — a kísérleti alanyok (adatközlők) körültekintő megválasztásával igyekezett maximálisan biztosítani. Jó hangorgánummal rendelkező, szép dikcióval és helyes kiejtéssel beszélő adatközlőket szerepeltetett. A kutatásra szánt nyelvi anyagot (korpuszt, ahogy a szerző nevezi) a kutató ugyancsak az interlingvális hangtani egybevetésre kidolgozott, egységes kutatói elképzelés szerint állította össze.

Az atlaszok elméleti, metodológiai és alkalmazott-gyakorlati értéke nem szorul bizonyításra. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az anyaggyűjtés azonos módszere valamennyi vizsgált nyelv esetében a nyelvközi összevetéseknek szilárd, objektív alapot biztosít.

A kötetek továbbá rendszeresen tájékoztatják az olvasót a Fonetikai Munkabizottság eredményeiről, ismertetéseket és jubileumi megemlékezéseket közölnek.

BÁN ELEK

SZILÁGYI FERENC, A magyar mondat regénye

Szórakoztató mondattan — történeti és nyelvhasonlító alapon. Tankönyvkiadó. Budapest, 1983. 337 l.

Szilágyi Ferenc újabb kötete folytatása két korábbi kötetének, amelyek tárgya a szó: *A magyar szókincs regénye* (1972), *A magyar szó költészete* (1978). Mint a korábbi kötetek, ez is nyelvtudományi ismereteket, nyelvi érdekességeket népszerűsítő nyelvművelő könyv, amelyben a szerző összefoglalást ad „anyanyelvünk történeti fejlődéséről s kifejezésbeli gazdagságáról, vagyis esztétikai, stilisztikai erényeiről" (5), s teszi mindezt itt elsősorban mondattani jelenségek alapján, 14 fejezetben.

Hogy érdemben tárgyalni lehessen Szilágyi könyvéről, először be kell mutatnom a fejezetek témáit: 1. az ősmondat születése, a szómondat, 2. az igenévszók, 3. a névszók eredete, 4. a névmások, 5. névutók, ragok, jelek, a hajlítás és a ragozás, 6. az ige és az igeképzés, igenevek, 7. a határozószók, határozói igenevek, a módosító szók és az igekötők, 8. a mellérendelő szóösszetételek, 9. az alárendelő szóösszetételek, 10. a szófajok mondatbeli szerepe, az alany és az állítmány, 11. a tárgy és a tárgyas ragozás, 12. a jelzős szerkezetek, 13. a határozók, 14. a mondatfajták és az igeidők, igemódok.

Látható, hogy több fejezet tárgya inkább szótani (szófajtani) jellegű. Minden bizonnyal valamilyen külső szempont alapján (feltehetőleg például a kötetek anyagának arányosabb elosztása miatt) vont ide a szerző nem kifejezetten mondattani jelenségeket. S hogy mi az összefüggés a korábbi szótani és a szóban forgó mondattani kötetek között, s hogy mi az egyiknek vagy a másiknak a jelentősége, arról a szerző az *Olvasónak* című előszóban így tájékoztat: a szavak szilárd „építőkövei a beszédnek, míg a mondat csak egyszeri, alkalmi alkotás", s bár a szavak a beszéd építőkövei, „mégsem ők a legfontosabb elemek... a szó csak eszköze s nem célja a beszédnek". Mindehhez még azt is hozzáteszi, hogy „a cél „az építésnél sem a tégla, hanem az épület, a ház... esetünkben a mondat, a »mondandó«, amelyben gondolataink kinyújtózhatnak, elrendeződhetnek" (6). Ezzel a hasonlattal világítja meg azt is, hogy a viszonyokat kifejező nyelvi elemek (de — szerintünk — nem a képzők), miért ebbe a kötetbe kerültek: „S hogy az épület hasonlatánál maradjunk: a köveket összekötő vakolat: a névutók, a névelők, a kötőszók, a ragok, a jelek... is ebbe a kötetünkbe tartoznak" (6). S a későbbi, ezután kiadandó hangtani témájú kötetére is ennek a hasonlatnak az alapján utal: „A kövek szemcséi, a... hangok pedig a trilógia befejező, utolsó köteteire maradnak" (6).

Szilágyi Ferenc kötetében sok érdekes grammatikai, leíró és nyelvtörténeti jellegű ismeretet közöl. Köztük nem egy a nyelvtipológiát is érinti, a magyar nyelv jellemző sajátosságait emeli ki, rendszerint úgy, hogy a szerző más nyelvek eltérő sajátosságaival veti egybe. De gyakran szóba kerülnek a kifejezésbeli gazdagságot jelző sajátosságok, amelyekről meglehetősen sok stilisztikai fejtegetést is olvashatunk. A továbbiakban a könyv gazdag anyagából ezt emelem ki, csak ezzel foglalkozom.

A stilisztikai fejtegetések egy része a nyelvi érdekességekre vonatkozik. Ilyen például a főnevek fokozása: papnál papabb. És idevágó szépírói példákat is említ: az utókor nem kívánja el Jókaitól, hogy „berendebb legyen Berendnél", de ez is előfordul: „ő a legjókaibb regényhős (Szabó Magda). De határozószók, sőt névutók is éppúgy fokozhatók, mint a melléknevek: „Pilinszky más. Mindenki más, de vannak másabbak. Pilinszky ilyen másabb a költészetben" (Nemes Nagy Ágnes — 39).

Ehhez hasonlónak tekinthetünk még sok más nyelvi jelenséget. Ilyen például a *sok* rendhagyó többes száma: „Sokabbra vár beteg szívünk" (Ady — 253), számnév után többes számú főnév: „Két hajdani szeretők" (Ady — 55), személyragozott ige jelzőként: „A szerettem jó Ifjú (Kisfaludy Sándor — 32), külviszony helyett belviszony: „a fejkendője előrecsúszott a homlokába" (Darvas József — 267). A szerző az ilyen és az ehhez hasonló jelenségeket stilisztikailag is jól és szakszerűen minősíti.

Vannak persze más természetű jelenségek. Ezek tárgyalásában is a szerzőnek ugyanolyan kvalitásai nyilvánulnak meg. Dicsérendő, hogy nem hagyja kiaknázatlanul az egyik nagyon jelentős stilláris forrást, az igeképzést. Szót ejt jó néhány funkciójáról. A legtöbbet tömörítő erejéről beszél. Példái között szerepel a *szökdel* (aprókat szökik). Kevésbé számol azonban a képzés jelentésárnyaló szerepével, amit a *vagdal* és *vagdos* jelentésintenzitásában észlelhető különbséggel példázhatnék. S nem említi az érzelmi-hangulati árnyalást sem (pl. a *zörög* helyett a *zörögdögél* Gárdonyinál). S hogy a *-dogál* mai stiláris értékét meg lehessen érteni, nem ártott volna utalni egykori (XVII—XVIII. századbeli) gyakoriságára, olyan származékaira, mint amilyen volt a *biztatdogál, evezdegél, haldogál* (ez utóbbi Csokonainál is előfordul).

De más is hiányolok. Nem akarok azonban túlozni, és ezért a szerzőre bíznám annak eldöntését, hogy az igeképzés legszokatlanabb stílustörténeti esetéről, az almanach líra sajátos származékairól (pl. *éldel*, tűnelg) lehetett volna-e beszélni, vagy pedig ez olyan nyelvi ritkaság, ami kívül esik a könyv tárgykörén.

Idetartozó jelenség az igeképzős hangutánzó ige is (pl. *cseng, zokog, zörög*). Róluk szólva a szerző nem feledkezik meg a hangrendiséggel összefüggő alakulásmódokról sem, például *dong, döng*. Kár, hogy nem tért ki a *-g* képző szinonimájának tartott *-ng* orrhangúságából fakadó többletértékre, amit Zolnai Béla Berzsenyi *Mulandóság* című verséből idézett két származékkal világít meg: a *huhog* és *suhog* mellett a *huhong* és *suhong* (*Szóhangulat és kifejező hangváltozás*. Szeged, 1939. 164—6).

Stilisztikai szempontból is nagyon jó és tanulságos az ikerszókról szóló rész. Hasonlóan vélekedhetünk a határozós összetételekről és azon belül a szépírói nyelvből idézett példákról: *hazaút* (Szilágyi István), *égig-ház* 'felhőkarcoló' (Rab Zsuzsa). Persze ezekkel kapcsolatban is felvethető egy kérdés: lehetett volna-e beszélni az expresszionista stílus szokatlan igekötős összetételeiről és az igék jelentését továbbépítő és erősítő ugyancsak szokatlan határozóiról? Ilyen esetekre gondolok: *megvacog* (József Attila), „egy felrettent jaj *számbavetetlenné* fűrészelte önmagát" (Kassák).

Szilágyi Ferenc mindenben eleget tesz az előszóban kijelölt feladatoknak. Jól tájékoztat a tárgyalt nyelvi jelenségek kialakulásáról, történeti fejlődéséből is sok érdekes mozzanatot emel ki és sorol fel. Ilyen értelemben könyve valóban „regény", úgy, mint ahogy a cím is jelzi és az előszóban a szerző is állítja: a mondatok történelmi regénye. Ezt itt most azért is hangsúlyoznom kell, mert az eddigiek során a könyv tartalmának erről az oldaláról szót sem ejtettem. A nyelvtörténeti jellegű részletek mellett a szerző felvilágosítja az olvasókat arról is, hogy a szóban forgó nyelvi jelenségekben milyen nyelvtipológiai sajátosságok leletnek, és hogy ezek közül, melyek a magyar nyelv jellemző sajátosságai. És — mint láthattuk — érdekes példákat, fejtegetéseket közöl a kifejezésbeli gazdagságról, a nyelvi elemek stiláris funkcióiról, értékeiről. Gazdag és színes nyelvi anyaga, sokatmondó észrevételei, találó értékelései stilisztikai rendszerezések, minősítő jelenségmonográfiák hasznos forrásául szolgálhatnak. A könyv egyik legnagyobb érdemét épp ebben a forrásjellegben látjuk.

SZABÓ ZOLTÁN

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXX. évf. 1986. 2. szám

HÍREK

SZIGETI JÓZSEF
(1912—1986)

Búcsúzunk Szigeti Józseftől, sokunk tanárától, tanszéki társunktól és egykori tanszékvezetőnktől. És emlékezünk életpályájára.[1]

Több mint egy évtizedes gimnáziumi tanárkodás után életútja az egyetem, a tudomány felé kanyarodott. Már az első nyitó lépések, egyetemi jegyzetek kiadása után felfigyelhettünk személyében a kereső filológus lendületére. Annál is inkább felfigyelhettünk erre, mert a régi irodalom a hazai magyar irodalomtörténeti kutatásokban alig képviselt terület volt. És itt Szigeti József a régi irodalom professzora sokat tett. Monográfiájában a Balassi Menyhárt árultatásáról szóló komédia szerzőjének személye körüli vitához szól hozzá, és nem elvetendő érvek alapján szerzőnek Bornemisza Pétert tekinti (*A Balassi-Comoedia és szerzője*, 1967). *A mű és kora* (1970) című tanulmánykötetében a régi magyar irodalom jó néhány kulcskérdését taglalja. Elemző tanulmányt írt a fiatal Balassi Bálintról, Nagy Szabó Ferenc emlékiratairól, Apáczai Csere János társadalmi és pedagógiai nézeteiről, Mikes Kelemen egy újonnan felfedett kéziratáról, valamint a kuruc költészetről. Ezekben az elemzéseiben elsősorban arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy a vizsgált mű mit árul el az íróról. És szintézis értékű munkaként tartjuk számon *A régi magyar irodalom* című egyetemi tankönyvét (1971). Feldolgozó munkássága mellett értékes kiadványok is fűződnek nevéhez. Apáczai Encyclopédiáját és Logikácskáját gondozta, adta ki a szükséges magyarázatokkal (*Magyar Logikácska és egyéb írások*, 1975; *Magyar Encyclopaedia*, 1977).

Szigeti József életműve azonban nemcsak a tudomány, hanem az oktatás számára is nagy nyereség, hisz szaktudományi munkássága sok mindenben gazdagította, javította egyetemi előadásait, aspiránsvezetői tevékenységét. A didaktikai és nevelői munkát mindig tudományszakának művelésével szoros egységben fogta fel. A tudományművelő szakember és tanár mellett emlékezetünkben mint közvetlen természetű, segítőkész, munkatársai ügyei iránt érdeklődő ember él.

A kényszerű búcsú keserű perceiben életműve értékeiről és rokonszenves természetéről beszélünk. Az utolsó útjára kísérők nevében a szakmája körébe tartozó latin nyelven kellene kimondanom a megszokott szállóigét az embert befogadó föld könnyűségéről. De Szigeti József életművének feleleventése egy természetes társítással mégis mást, egy barokk verset juttat eszembe:[2] „Élete embernek egészen változó / Mezei virághoz mindenben hasonló, / Vízi buborékkal hamar elmúlandó, / Semmi dolgaiban nem lehet állandó". Az elmúlás mindnyájunk számára az élet természetes sora, hisz „A kegyetlen Párkák semmire sem néznek, / Ifjat vénnel elegy, mind horogra fűznek" (Valedictio Barbarae Wesseljeni a' charissima matre, Anna Lonyai). Mégis vigasztaló lehet az, hogy az emberi alkotás nem vész el, fentmarad, hat és emlékeztet az alkotóra, ahogy egy másik ilyen vers egyik sora mondja: „Jó emlékezetem hirdettetik nekem" (Rab Kemény János éneke).

SZABÓ ZOLTÁN

[1] Elhangzott Szigeti József ravatalánál 1986. június 25-én.
[2] Jankovics József, *Kemény János versei és a halálával kapcsolatos alkalmi költemények*. ItK. 1985, 1: 101—15.

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca, Cd. nr. 457